

PREDEO IGRE - KOŠUTNJAK
PRINCIPI ARHITEKTONSKOG PROJEKTOVANJA
U SVETLU KLIMATSKIH PROMENA

Urednik: docent dr Ana Nikezić, d.i.a.

PLAYING LANDSCAPE - KOSUTNJAK
PRINCIPLES OF ARCHITECTURAL DESIGN
IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

Editor: Assistant Professor Ana Nikezić, PhD

PREDEO IGRE - KOŠUTNJAK
PRINCIPI ARHITEKTONSKOG PROJEKTOVANJA
U SVETLU KLIMATSKIH PROMENA

Urednik: docent dr Ana Nikezić, d.i.a.

PLAYING LANDSCAPE - KOSUTNJAK
PRINCIPLES OF ARCHITECTURAL DESIGN
IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

Editor: Assistant Professor Ana Nikezic, PhD in Architecture

Beograd, 2013. // Belgrade, 2013

IMPRESUM

NASLOV KNJIGE	Predeo igre: Košutnjak - Principi arhitektonskog projektovanja u svetlu klimatskih promena
IZDAVAČ	Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet Bulevar kralja Aleksandra 73/2, Beograd, Srbija
ZA IZDAVAČA	Prof. dr Vladan Đokić, dekan
PREDGOVOR	Vera Pavlović Lončarski
RECENZENTI	Prof. dr Vladan Đokić Prof. dr Ratko Kadović
UREDNIK	Docent dr Ana Nikezić
FOTOGRAFIJA	Relja Ivanić (www.reljai.com)
PREVOD NA ENGLESKI	Aleksandra Marjanović Danilo Beronja
DIZAJN	Dragan Marković
TIRAŽ	150
ŠTAMPA	CICERO, Beograd
MESTO I GODINA IZDAVANJA	Beograd, 2013.
ISBN	978-86-7924-116-0
ISTRAŽIVAČKI PROJEKAT	Publikacija je rađena u okviru projekta: "Istraživanje klimatskih promena i njihovog uticaja na životnu sredinu praćenje uticaja, adaptacija i ublažavanje"- (43007), finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

IMPRESUM

BOOK TITLE	Playing Landscape: Kosutnjak - Principles of Architectural Design in the Context of Climate Change
PUBLISHER	University of Belgrade - Faculty of Architecture, King Alexander Boulevard 73/2, Belgrade, Serbia
FOR THE PUBLISHER	Professor Vladan Djokic, PhD - Dean
FORWORD	Vera Pavlovic Loncarski
REVIEWERS	Professor Vladan Djokic, PhD Professor Ratko Kadovic, PhD
EDITOR	Assistant Professor Ana Nikezic, PhD
PHOTOGRAPHY	Relja Ivanic (www.reljai.com)
TRANSLATION	Aleksandra Marjanovic Danilo Beronja
DESIGN	Dragan Markovic
COPY	150
PRINT	CICERO, Belgrade
PLACE AND YEAR	Belgrade, 2013
ISBN	978-86-7924-116-0
RESEARCH PROJECT	This publication was realized as a part of the project "Studying Climate Change and its Influence on the Environment: Impacts, Adaptation and Mitigation" - (43007), financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia

SADRŽAJ

1. UVOD

PREAMBULA, Docent dr Ana Nikezić 08

PREDGOVOR, Vera Pavlović Lončarski 10

RECENZIJIA, Prof. dr Vladan Đokić 12

RECENZIJIA, Prof. dr Ratko Kadović 14

2. ISTRAŽIVAČKA POLAZIŠTA

ZNAČAJ URBANIH ŠUMA-STUDIJA SLUČAJA ŠUME KOŠUTNJAK
Andrijana Tijanić 18

PREDEO KAO KONCEPTUALNI OKVIR ODRŽIVE
ARHITEKTURE I URBANOG DIZAJNA
Jelena Živković i Nevena Vasiljević 26

SAVREMENI PRISTUPI ZAŠTITI I OBNOVI KULTURNIH PREDELA
Marko Nikolić 42

UČENJE NA OSNOVU MESTA I OBRAZOVANJE ARHITEKATA
Dragan Marković 50

LEARNING FROM THE LANDSCAPE
Ana Nikezić i Nataša Janković 62

3. INTERPRETATIVNI POTENCIJAL

MAPIRANJE KOŠUTNJAKA 78

KURIKULUM - STUDIO PROJEKAT ARHITEKTURA 88

STUDENTSKI RADOVI 92
    Uređeni predeo 94
    Predeo kao igralište 112
    Predeo kao metafora 134
    Predeo kao mentor 156

DISKUSIJA 178

4. BIOGRAFIJE 184

CONTENT

1. INTRODUCTION

PREFACE, Assistant Professor Ana Nikezic, PhD	09
FORWORD, Vera Pavlovic Loncarski	11
REVIEW, Professor Vladan Djokic, PhD	13
REVIEW, Professor Ratko Kadovic, PhD	15

1. RESEARCH BACKGROUND

IMPORTANCE OF URBAN FOREST - CASE STUDY OF KOSUTNJAK Andrijana Tijanic	18
LANDSCAPE AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR SUSTAIN- ABLE ARCHITECTURE AND URBAN DESIGN Jelena Zivkovic and Nevena Vasiljevic	26
CONTEMPORARY APPROACHES TO THE PROTECTION AND REVITALISATION OF CULTURAL LANDSCAPE Marko Nikolic	42
PLACE-BASED LEARNING AND ARCHITECTURAL EDUCATIO Dragan Markovic	50
LEARNING FROM THE LANDSCAPE Ana Nikezic and Natasa Jankovic	62

3. INTERPRETATIVE POTENTIAL

MAPPING THE KOSUTNJAK	78
CURRICULUM - ARCHITECTURAL DESIGN STUDIO	88
STUDENTS' RESULTS	92
Cultured Landscape	94
Landscape as a Playground	112
Landscape as a Metaphor	134
Landscape as a Mentor	156
DISCUSSION	178
4. BIOGRAPHIES	184

UVOD
INTRO

PREAMBULA

Doc. dr Ana Nikezić

Univerzitet u Beogradu - Arhitektonski fakultet

Na početku 21.veka, u doba kada većina svetske populacije živi u gradovima i kada je osnovna asocijacija na arhitekturu izgrađena struktura, izgleda kao da je čovek zaboravio kako je biti i uživati u prirodi. Danas se gradovi nalaze u osetljivoj fazi razvoja, gde se parametri ekonomičnosti i racionalnosti proširuju i na polje kulture i stila života, značajno menjajući odnos snaga između globalnih društveno-ekonomskih potreba i lokalnih kulturno-istorijskih vrednosti mesta. U ovim okolnostima, u trenutku kada prirodni predeo nepovratno nestaje pred širenjem granica grada, potraga za novim paradigmama u arhitektonskom projektovanju u nestajućem predelu predstavlja poseban izazov. Da bi se ispunio ovaj izazov nije uvek neophodno napustiti grad, baš kao što je to u slučaju sa park-šumom Košutnjak koja se nalazi na obroncima Beogradskog centralnog gradskog jezgra.

Na prvoj godini Master studija na Univerzitetu u Beogradu - Arhitektonskom fakultetu, tokom dve uzastopne školske godine (2010/11 i 2011/12), Arhitektonski dizajn studio koji vodi doc. dr Ana Nikezić, sa oko 15 studenata po generaciji, imao je zadatak da ispita položaj, obim i karakter arhitektonske intervencije u zaštićenom prirodnom predelu park šume Košutnjak, a sa ciljem da se ova važna i skoro zaboravljena šuma vrati na kulturnu mapu Beograda. To je značilo osveščivanje i učenje o načinima da se očuva i podstakne visok stepen urbanosti kroz rekonponovanje njegove strukture, razvoj njegove vitalnosti, atraktivnosti i dostupnosti, ali i poštovanje nasleđenih vrednosti mesta, uključujući ga u savremene tokove svakodnevnog života grada.

Ova publikacija predstavlja istraživanje na temu odnosa arhitekture i predela. U publikaciji će biti reči o istraživačkim polazištima i postupcima, zatim o problemima i preprekama sa kojima su se suočavali studenti, prikazaće uspešne studije slučaja urađene od strane studenata, a posledično i zaključiti na temu traženja novih arhitektonskih paradigmi u vezi arhitekture i predela.

Razlog da se izabere zaštićena urbana park-šuma kao istraživački poligon je dvostruk. Sa jedne strane, nedovoljna svest o značaju urbanih šuma, i odnosu između prirodnih i zaštićenih kulturno-istorijskih vrednosti predela kome pripadaju, a sa druge strane činjenica da arhitektura i predeo predstavljaju različite, ponekad čak i suprotstavljene fenomene, pri čemu arhitektonska intervencija zahteva novu kreativnu perspektivu za oblikovanje kulturnog predela.

PREFACE

Assistant Professor Ana Nikezić, PhD

University of Belgrade - Faculty of Architecture

At the beginning of the XXI century, when most of the world's population lives in cities and the main association to architecture is a built structure, it looks like man has forgotten how to be in and enjoy nature. Today, cities are in a sensitive phase of development, where economic parameters have widened to the field of culture, significantly changing the balance between socio-economic demands and cultural values of the place. In these circumstances, seeking for new architectural paradigms in disappearing natural landscape represents a particular challenge. In order to meet this challenge, it is not always necessary to leave the city, just as it is in the case of the park-forest Kosutnjak located on the slopes of Belgrade central core.

At the first year of Master studies, during spring semester 2010/2011 and autumn semester 2011/2012, at the University of Belgrade, at the Faculty of Architecture, Architectural Design Studio counting 15 students had a task to examine the position and scope of architectural intervention in relation to the protected natural landscape of the Park Forest Kosutnjak, with the aim of putting this important and almost forgotten forest back on the cultural map of Belgrade. It meant preserving and stimulating high level of urbanity by way of recomposing its structure, uprising its vitality, attractiveness and accessibility, but also respecting values of inherited built structure and including it in contemporary daily urban life. This publication presents research within a topic Architecture and Landscape. It shows design methods, as well as problems and obstacles students

were faced with, it discusses successful case studies undertaken by students, and consequently concludes on the topic of seeking for new architectural paradigms in relating architecture and nature.

The reason to choose protected urban park-forest as a research polygon was two-folded. On one hand, the insufficient awareness of the importance of urban forests, and of the relationship between natural and protected cultural-historical values of the place to which they belong, and on the other, the fact that architecture and landscape present distinct, even antithetical phenomena, where architectural intervention requires acts of translation, challenging a new creative perspective for cultural landscape.

PREDGOVOR

Vera Pavlović Lončarski, direktorka
Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Srbije

Monografija već samim naslovom donosi nov pogled na mesto, deo grada, urbani pejzaž, prostorno kulturno-istorijsku celinu, kako se sve ne naziva prostor Košutnjaka. Opredelivši se za temu koja do sada nije ozbiljnije razmatrana na primerima celina koje predstavljaju kulturno nasleđe, autori su pokazali na koji način ono što je definisano u Okvirnoj konvenciji Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za Evropu može da se primeni. Iako je u uvodu navedeno da je „danas Košutnjak sve i ništa, prostor izgubljen u uskom prolazu između tranzicije i istorije, između kulture i pejzaža, između nasleđenosti i napuštenosti“ i iako je sve vreme fokus usmeren na pejzaž, učenje iz pejzaža, pejzaž kao odgovarajući instrument razmišljanja o arhitekturi, jasno je da je reč o nasleđu i njegovoj interakciji.

Rad je podeljen u nekoliko celina. U uvodnoj pod nazivom „Košutnjak: Pejzaž kao sistem učenja“ objašnjava i polazište i cilj istraživanja. U celinama čiji su nazivi Uređeni predeo, Predeo kao igrališta, Predeo kao metafora i Predeo kao mentor predstavljani su radovi koji tekstem i projektom obrazlažu zajednički kredo definisan u prologu celina. Iako se pošlo od premise da Košutnjak nije jasno definisan prostor, studentski radovi jasno pokazuju da poseduju svest o „nekakvoj“ vrednosti koju taj prostor poseduje budući da su svi imali za cilj stvaranje homogene prirodne sredine unapređene minimalnim intervencijama.

Ideja koja prožima sve radove nalazi se u kulturnom kontekstu održivosti proisteklog iz Faro konvencije, a odnosi se na kvalitet

života, društva i društvenih odgovornosti i pitanja na koji način se možemo prilagoditi promenama. Društvena održivost nameće stvaranje mesta na kojima se osećamo prijatno, ili mesta koja bi mogla dalje da se razvijaju.

Možda bez namere da otvara velika pitanja monografija je, razmatrajući neka od ključnih tema i pitanja ovog trenutka, a to su održivost i prilagođavanje klimatskim promenama, kroz radove studenata u okviru Master studija arhitektonskog projektovanja Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, ponudila neke od mogućih odgovora o odnosu između održivosti pejzaža i odnosa ljudi prema prirodi.

FORWORD

Vera Pavlovic Loncarski, director
Republic Institute for Protection of Cultural Monuments of Serbia

The monograph brings new insights by the very title into the place of the city, urban landscape, urban ensembles, or however the space Košutnjak is named. By choosing a theme that has never been seriously considered in the field of cultural heritage, the authors showed how what is defined in the General Convention of the Council of Europe on the Value of Cultural Heritage for Europe can be applied. Although it is stated in the introduction that “Košutnjak today is everything and nothing, the space lost in the narrow passage between the transition and history, between culture and landscape, between heritage and abandonment,” and although the monograph is focused on the landscape, learning from the landscape, considering the landscape as proper instrument of thinking about architecture, it is clear that this monograph is about a legacy and its interaction.

The paper is divided into several parts. The opening, titled “Košutnjak: Landscape as a learning system” explains the origin and the purpose of the research. The segments whose names are Regulated Landscape, Landscape as a playground, Landscape as a metaphor, Landscape as a mentor, contain works that explain by using both text and architectural design, the common credo, defined in the prologue of each segment. Although the starting premise was that Košutnjak is not a clearly defined area, student works have clearly shown that they have awareness of a “certain” value which this space has, since the goal was to create a homogeneous environment improved by minimal changes.

The idea that unites all the work is in the cultural context of sustainability which comes from Faro Convention, which refers to the quality of life, society and social responsibility issues and how we can adapt to changes. Social sustainability imposes the creation of places where you feel comfortable, or places that could be further developed.

Perhaps without the intention to open the big questions, this monograph has offered some possible answers about the relation between landscape sustainability and the way people treat nature by discussing some of the key issues at the moment - such as sustainability and adaptation to climate change, and through the work of Master students at University of Belgrade, Faculty of Architecture.

RECENZIJA

Prof. dr Vladan Đokić, dekan

Univerzitet u Beogradu - Arhitektonski fakultet

Publikacija „Predeo igre Košutnjak: Principi projektovanja u svetlu klimatskih promena“ Ane Nikezić predstavlja prikaz studentskih projekata, ali i uvid u kreativan metodološki pristup u radu na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Publikacija obuhvata vrednu prezentaciju radova studenata Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, koji su radeći na semestralnom zadatku uz mentorstvo doc. dr Ane Nikezić dali odlične rezultate.

U publikaciji se govori o tretiranju prirodnog okruženja u arhitekturi, što je vrlo bitno za samu prirodu projektovanja u neurbanizovanoj sredini. Upoznajući se sa takvim pristupom arhitektonskog projektovanja, studenti saznaju o održivoj arhitekturi, primenjivanju zakona prirode i upotrebi njenih principa u projektovanju arhitektonskog dela. Takva arhitektura protkana kroz pejzaž je vredan i poučan eksperiment studentima koji su na njemu radili, a čitaocima ove publikacije uvid u precizno organizovanu nastavu na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu i jasan metodološki pristup u podučavanju mladih arhitekata.

Studenti su kroz svoj semestralni rad učili ne samo kako da projektuju u prirodnom okruženju, već i na koji način sama priroda može da podučava u arhitekturi. Jasan opis lokacije i precizno navedeni ciljevi teme semestralnog projekta u publikaciji „Predeo igre Košutnjak: Principi projektovanja u svetlu klimatskih promena“, ukazuju na interesantna arhitektonska rešenja. Obris arhitekture u prirodnom okruženju spojeni sa igrom podstiču čitaocima da ispitaju takvu vezu i pronađu elemente sastava.

Vrlo važan segment ove publikacije je i stav da svaki student sam odredi sopstvene granice i sebi postavi cilj intervencije u širokom prirodnom okruženju, što je težak i odgovoran, ali svakako i vrlo izazovan zadatak. Samim tim, prikaz specifičnog metodološkog pristupa u nastavi na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu, podiže značaj ove publikacije na jedan viši nivo. A kako se i uloge menjaju i arhitektura čini prirodu dostupnom i veliča je, tako se čitav proces rada na semestralnom projektu i ideje studentskih radova zaokružuju i čine ovu publikaciju vrednim delom.

Zbog svega navedenog, zbog korisnosti i vrednosti pisanog dela, ova publikacija ima sve elemente naučnog istraživanja kroz metodologiju nastave i daje ogroman doprinos razumevanju arhitektonskog projektovanja u prirodnim uslovima. Takođe, publikacija „Predeo igre Košutnjak: Principi projektovanja u svetlu klimatskih promena“ urednika Ane Nikezić poseduje vrednost vrsnog rada koji predstavlja značajan teoretski i praktični doprinos razumevanju procesa nastave na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu.

REVIEW

Professor Vladan Djokic, PhD - Dean

University of Belgrade - Faculty of Architecture

The publication "The landscape of game: Design principles in the context of climate changes" by PhD Ana Nikezić represents a display of student designs, and an insight into a creative methodological approach concerning work at Faculty of Architecture in Belgrade. This publication includes a valuable presentation of student works at Faculty of Architecture in Belgrade, who have shown excellent results in their semester assignment, mentored by professor Ana Nikezić.

The publication discusses the treatment of the natural environment in architecture, which is very important for the nature of design itself in a non-urbanized environment. Getting acquainted with this approach of architectural design, students learn about sustainable architecture, about applying the laws of nature and how to use its principles in the design of architectural structures. Such an architecture, woven through the landscape, is a valuable and instructive experiment for students who worked on it, and it gives readers of this publication an insight into organized education at the Faculty of Architecture in Belgrade and a clear methodological approach in teaching young architects.

Students have not only learned how to design in a natural environment through their semester work, but also how the very nature can teach in the field of architecture. A clear and precise description of the location and of these objectives of the semester project in " Košutnjak - The lanscape of game: Principles

of design in the context of climate change" suggests interesting and creative architectural solutions. Contours of architecture in the natural environment related with the game encourages readers to explore that relationship and find elements of the composition.

An extremely important part of this publication is the view that every student may determine its own borders and set itself the goal of intervention in a wide natural environment, which is a difficult and responsible, but certainly a very challenging task. Therefore, the display of a specific methodological approach in teaching at the Faculty of Architecture in Belgrade, raises the importance of this publication to a higher level. As the roles are changing and architecture makes the nature accessible and magnified, so the whole process of work in a course, project ideas and student works complete this publication and make it a valuable work.

Because of all listed above, the utility and value of written work, this publication has all elements of scientific research through teaching methodology and gives a huge contribution to understanding of architectural design in natural conditions. Also, the publication "Košutnjak - The landscape of game: Design principles in a context of climate changes" edited by Ana Nikezić has a value of an extraordinary work which represents a significant contribution to the theoretical and practical understanding of the teaching at the Faculty of Architecture in Belgrade.

RECENZIJIA

Prof. dr Ratko Kadović

Univerzitetu u Beogradu - Šumarski fakultet

Grad kao kompleksni sistem za pružanje usluga, predstavlja kombinaciju robusne infrastrukture, socijalnih i političkih faktora, koji determinišu uspehe ili neuspehe socijalne i ekonomske politike. Najbolji način da se održi kompleksnost grada u svetlu tekućih klimatskih promena je da se unapredi njegova otpornost. Izgradnja te otpornosti može da bude veoma teška i njoj bitno doprinosi održavanje i unapređivanje zelenih prostora.

Promena klime na području Beograda će, prema različitim scenarijima, dovesti do postepene promene pojedinih parametara temperature i padavina, a takođe, i do promena u ekstremnim događajima (toplotnih talasa, poplava, povećanog broja trop-skih dana, suša, itd.). Odgovore na takve ekstremne događaje potrebno je izgraditi na aktuelnim iskustvima u smanjenju rizika od prirodnih katastrofa. Promena klime će postaviti još veće zahteve upravljačkoj strukturi. Dosadašnje iskustvo za smanjenje posledica prirodnih katastrofa je pokazalo da je društveni kapital kritičan aspekt u svim urbanim sredinama.

Otvorene zelene površine (šume, pre svega) i objekti u prirodnom ili prirodi bliskim pejzažima, obezbeđuju važne ekološke i socijalne funkcije i time predstavljaju fundamentalni resurs modernih društava. Funkcije šuma, u ovom smislu, spadaju u tekovine urbano-industrijske civilizacije. Formiranje novog obrasca šume kao višefunkcionalne kategorije uslovljen je razvojem gradova i pogoršanjem uslova života u njima (skučenost, obesprirođenost prostora, zagađenost vazduha, vode i prirodne sredine).

Zbog toga su glavne funkcije šuma u sistemu grada i njegove okoline, oprirodnjavanje i renaturalizacija.

Istraživačka grupa studenata se kroz svoje projekte bavila preispitivanjem veze između grada i prirode, kroz skrivene arhitektonske intervencije koje menjaju prirodu, obuhvatajući sve njene atribute, a ne remeteći njen ritam. Rezultati istraživanja prostornih, materijalnih i nematerijalnih karakteristika Košutnjaka, kao i aktuelnih načina korišćenja ovog prostora, omogućili su da svoje intervencije pozicioniraju kao sastavni deo kontinuiranog procesa razvoja Košutnjaka. U ovom smislu, arhitektonske intervencije ističu kvalitet prirode i, na suptilan način, promovišu funkcije šuma i otvorenih prostora, pre svega, ekostičku, estetsku i duhovnu funkciju.

Monografija „PREDEO IGRE - KOŠUTNJAK: Principi projektovanja u svetlu klimatskih promena“, predstavlja rezultat istraživačkog rada studenata master studija i doprinosu pojedinih autora, usmeravanim naučno konzistentnim radom urednice Ane Nikezić. Pored toga što predstavlja relevantan rezultat, u težnji da se prikaže raznolikost Košutnjaka kao sistema unutar grada i izgradnji njegove otpornosti u kontekstu tekućih promena klime, predstavlja značajan doprinos savremenom pristupu visokog obrazovanja. Tekst je napisan jasno, pregledno i sistematično. U tom smislu, sa zadovoljstvom preporučujem ovu monografiju za publikovanje.

REVIEW

Professor Darko Kadovic, PhD
University of Belgrade - Faculty of Forestry

City as a complex system of service, represents a combination of robust infrastructure, social and political factors that determine the success or failure of social and economic policy. The best way to keep the complexity of the city in the light of current climate change is to improve its resistance. Construction of this resistance can be very difficult since it is contributed by the maintenance and improvement of green spaces.

Climate change in the Belgrade area will lead, according to different scenarios, to gradual changes in some parameters of temperature and precipitation, and also to changes in extreme events (heat waves, floods, increased number of tropical days, drought, etc.). The answers to such extreme events must be build on current practices in reducing natural disaster risk. Climate change will, therefore, place even greater demands of the management structure. Previous experience in reducing the effects of natural disasters has shown that social capital is a critical aspect in all the urban areas.

Green open spaces (forests, primarily) and objects in nature or in nature-like landscapes provide important ecological and social functions, and thus represent a fundamental resource for modern societies. Functions of forests, in this sense, are the legacy of urban-industrial civilization. Creation of a new form of forest as a multifunctional category is caused by the development of cities, and by worsening living conditions in cities (uneasiness, unnatural space, air, water and the environment pollution). Therefore,

the main functions of the forest in the system of the city and its surroundings, are naturalization and re-naturalization.

Through their projects, the research group of students dealt with reassessing the relationship between the city and nature, through the hidden architectural interventions that change the nature, encompassing all its attributes, and without disturbing its rhythm. The results of research of the spatial, material and immaterial characteristics of Košutnjak and actual usage of this space, allowed students to position their intervention as part of a continuous process of development of Košutnjak. In this sense, the architectural interventions emphasize the quality of nature and, in a subtle way, promote the functions of forests and open spaces, primarily, ekistic, aesthetic and spiritual function.

Monograph "The landscape of game: Design principles in the context of climate changes" is the result of the research of master students and contributions of individual authors, directed by scientifically consistent work of editor Ana Nikezić. In addition to being a relevant result, tending to show the diversity of Košutnjak as a system within the city and build its resilience in the context of current climate change, it is an important contribution to the contemporary approach to higher education. The text is written clearly, understandably and systematically. In this regard, we are pleased to recommend this monograph for publication.

ISTRAŽIVAČKA
POLAZIŠTA
RESEARCH
BACKGROUND

ZNAČAJ URBANIH ŠUMA: STUDIJA SLUČAJA ŠUME KOŠUTNJAK

Andrijana Tijanić, M. sc. dipl. inž. pejz. arh.

1. UVOD

Šume predstavljaju jedan od najsloženijih ekosistema na zemlji koji je „dobro od opšteg interesa“ i prirodno obnovljiv resurs koji ima trajno neprocenljiv značaj za ljudsko društvo. Zahtevi društva u odnosu na šume se menjanju sa porastom urbanizacije, industrijalizacije, razvoja saobraćaja, naglog tehnološkog razvoja što uz trajno smanjivanje površina pod šumom ima za posledicu i sve veće zagađivanje prirodne sredine (Medarević, 1991).

Park-šuma Košutnjak se prostire na površini od 330 hektara, na nadmorskoj visini od 250 m. Košutnjak je ujedno i prelepi vidikovac ka centru Beograda i prijatno mesto za boravak u prirodi. Poseban značaj sa stanovišta unapređenja i zaštite životne sredine, ova površina ima zato jer se nalazi u urbanom gradskom jezgru. Da bi se ovakve površine očuvale i da bi se njima upravljalo na odgovarajući način, posetioci i korisnici se moraju aktivno uključiti, a njihove potrebe i koristi se moraju uzeti u obzir prilikom planiranja i uređenja.

2. DEFENICIJA I ZNAČAJ URBANIH ŠUMA

Urbane šume, šume na teritoriji grada, predstavljaju glavni potencijal koji doprinosi poboljšanju uslova života u gradu. Urbane šume predstavljaju deo sistema zelenila grada. Povećanje stručne literature na ovu temu kao i sve veći broj istraživanja o njihovoj ulozi u funkcionisanju gradova, trenutnim i potencijalnim funkcijama, značaju za stanovnike gradova, načinima planiranja, dizajniranja, upravljanja su dokazi koji pokazuju da je njihova uloga veoma bitna.

U urbanim sredinama šume pružaju doživljaj prirode stanovništvu. To su najčešće posećeni prostori, gde stanovništvo traži mogućnost za oslobađanje od stresa, mesta za odmor i relaksaciju. Osim odmora, šume su idealna mesta za upražnjavanje raznih vidova rekreacije, a takođe, su i mesta koja pružaju mogućnost edukacije. Boravak u prirodi i kontakt sa drvećem i biljkama uopšte, naročito za decu, može da bude u svrsi upoznavanja i učenja o prirodi i prirodnim procesima (Tyrväinen et al., 2005).

Posetioci urbanih šuma najčešće cene ideju prirodnog izgleda, a značaj ekološkog upravljanja šumama postao je veći tokom prošle decenije. Uspostavljanje ravnoteže između ekoloških i društvenih funkcija nije jednostavno. Sa jedne strane, cenjenje prirode može dovesti do podrške za ekološke ciljeve, ali sa druge strane korišćenje za rekreativne svrhe može ugroziti osetljive ekosisteme. Svemu tome veliku podršku može pružiti ekološki obrazovano i svesno društvo, tako da su ekološko obrazovanje i informisanje bitni elementi u podizanju svesti stanovništva, koji im mogu pomoći da više cene i uživaju u urbanoj flori i fauni (Tyrväinen et al., 2005).

Razmatranjem uticaja na estetski doživljaj ljudi prema urbanim šumama, postavlja se pitanje da li su upravljane šume atraktivnije od neupravljanih. U studijama sprovedenim tokom 80-ih godina dvadesetog veka pokazalo se da stanovništvo više voli šume sa kojima se upravlja ali da tragovi ljudskih aktivnosti nisu vidljivi. Iako postoje obe vrste rezultata, većina studija predlaže da se oblasti održavaju što više prirodnim, jer se kao takve vide kao lepše. Sa jedne strane, upravljanje urbanim šumama je neophodno zbog bezbednosnih aspekata i ugodnosti, dok sa dru-

ge strane postoji sve veći zahtev za neupravljanim površinama bazirano na ekološkim argumentima (Tyrväinen et al., 2005).

Najčešći doživljaji koji se traže u urbanim šumama su uživanje u prirodnom okruženju, miru i tišini. Površine pod šumom u urbanim sredinama se smatraju uređenim površinama, iako su još uvek manje uređene od parkova. Šume imaju relativno veliki „društveni kapacitet“ po hektaru, to jest zbog stabala u njima može biti prisutno mnogo ljudi a da se ne oseća gužva, a to indirektno utiče na doživljaj mira i tišine. Ovo čini šume efikasnim tipom resura za rekreaciju u prirodi (Tyrväinen et al., 2005).

Kada se razmatraju koristi šuma sa gledišta arhitekture onda se razmatra njihovo korišćenje u urbanom planiranju i razvoju. Glavna svrha stabla i šuma je da poboljšaju i restauriraju izgrađeni gradski pejzaž. Varijacija pejzaža se stvara preko raznih boja, struktura, formi i gustina biljaka. Drveće u urbanoj sredini može da usmerava pogled, da ograniči velike površine i definiše prostor.

Uloge šume sa stanovišta zaštite životne sredine po (Lješević, 2002) su: Urbane šume igraju značajnu ulogu u poboljšavanju urbanih ekoloških uslova i zaštiti biološke raznolikosti. Ekološke koristi se ne odnose samo na šume, već i na manje grupe drveća, kao drvorede i izdvojena stabla, koja u velikoj meri poboljšavaju ekološke uslove u urbanim oblastima.

Očuvanje vodnog režima zemlje, jer predupređuje vodnu i eolsku eroziju zemljišta (urbana sredina utiče na: inteziviranje erozije, sleganje površine zbog podzemnih radova, aktiviranje klizišta i odrona zbog izmena svojstava gradske sredine i sl.).

Regulisanje bilansa O₂ u atmosferi – Gradovi troše kiseonik koji produkuju susedne teritorije i biosfera u celosti. Gradovi sa industrijom spadaju u najveće potrošače kiseonika. Prema istraživanjima formiralo se mišljenje da 1 ha šume može snabdeti kiseonikom 300 ljudi.

Estetska uloga i zdravstveno-sanitarno zračenje - Prirodni predeo kao što su urbane šume obezbeđuje obnavljanje snage i ustanovljenje dinamičke ravnoteže između organizama i životne sredine. Saglasno teoriji boja, umirujuće dejstvo prirode se sastoji u dominaciji dve boje: zelene i plave. Senka drveća i žbunja štiti ljude od viška direktnog i odbijenog sunčevog zračenja i stvara i vizuelni osećaj prijatnosti. Zato je osećaj čoveka među zelenilom komforniji nego na otvorenom prostoru.

Vetrozaštitna uloga – podrazumeva činjenicu da je drveće elastičnije od građevina pa samim tim bezbolnije prima udare vetra na sebe. Drveće ne štiti samo do visine dokle je poraslo, već još desetak metara više.

Termička zaštita – Šuma snižava letnje temperature za 3-4 stepena. Ona umanjuje zagrevanje i isijavanje zgrada, trotoara i kolo voza. Šume čine mikroklimu lokaliteta pogodnijom, ublažavaju jake mrazeve, smiruju vetrove i snižavaju nivo buke.

Zaštita od zagađenja – Šuma apsorbuje zagađujuće gasove i prašinu, štiti prostor od prašine i to tako što umanju snagu vetra, pa se prašina naglo sedimentuje na tlo. Krupnije čestice u sudaru sa lišćem gube brzinu i padaju na tlo. Urbana šuma služi kao siguran i prostran filter koji kvalitativno čisti vazduh od gasnih i aerosolnih primesa.

Glavne vrednosti urbanih šuma nemaju tržišnu cenu. Ovim vrednostima je dat termin nepotrošne korisničke vrednosti i uključuju vrednosti ostvarene od prijatnog pejzaža, mira i tišine, kao i rekreativne aktivnosti. Ekonomska vrednost ovih koristi može biti određena preko smanjenja troškova grejanja ili rashlađivanja ili alternativnih troškova neophodnih za kontrolu stanja životne sredine (Tyrväinen et al., 2005). Ove i mnoge druge uloge šuma u zaštiti životne sredine navode na sve alarmantniju potrebu za šumama u gradskom području, tzv. urbanim šumama (Gudurić, 2008).

3. STUDIJA SLUČAJA ŠUME KOŠUTNJAK

Park-šuma Košutnjak se prostire na površini od 330 hektara, na nadmorskoj visini od 250 m. Sportsko-rekreativni centar „Košutnjak“ prostire se na oko 40 hektara, ima igrališta za fudbal, atletska takmičenja, odbojku, košarku, rukomet, pet otvorenih i jedan zatvoren bazen. Raspolaže i trim stazom i uređenim smučarskim površinama. Za ljubitelje skijanja u Košutnjaku postoji letnja i zimska ski-staza (www.cukarica.rs).

Košutnjak je i popularno mesto za održavanje kulturnih, zabavnih i muzičkih događaja („Voxstock“, „Forest fest“, „Supernatural“). Kako bi se predstavio značaj korišćenja i koristi urbanih šuma i ukazalo na značaj uvažavanja potreba posetilaca rađena je studija i izvršeno ispitivanje korisnika putem ankete na području šume Košutnjak.

Ankete su vršene sa posetiocima na teritoriji park-šume Košutnjak, u maju i junu 2010. godine. Ispitano je 100 posetilaca, 50 ispitanika na površini kod Hajdučke česme, i 50 ispitanika kod Trim staze. Ove lokacije izabrane su kao dve najposećenije

lokacije, koje su se kasnije i pokazale kao takve. Sumirani rezultati pokazuju da ovu površinu koristi skoro duplo više osoba muškog pola, nego osoba ženskog pola. Većina osoba muškog pola koriste površinu za aktivnu rekreaciju, a nešto manji broj njih je koristi za opuštanje. U pogledu starosne grupe, najveći broj korisnika koji se bave aktivnim vidom rekreacije je od 15-34 godina. Veći deo muške populacije koristi park-šumu svakodnevno ili više puta nedeljno, za razliku od ženskog dela populacije, gde najveći broj osoba ženskog pola dolazi više puta mesečno. Što se tiče osoba ženskog pola, većina njih koristi površinu za pasivan vid rekreacije, šetnju.

Kao način korišćenja park-šume prednjači aktivna rekreacija, zatim pasivna rekreacija, šetnja i opuštanje, uživanje u miru i tišini. U sličnim istraživanjima kao najčešći način korišćenja ovakvih površina navodi se pasivna rekreacija, šetnja (Arnberger, 2006). Svi korisnici koji se bave sportom posećuju park-šumu više puta nedeljno.

Većina ispitanika koji koriste ovu površinu su studenti, koji žive u obližnjem studentskom domu, i korisnici iz okolnih opština što ukazuje na potrebu postojanja većeg broja ovakvih šuma u gradu, što je njih 96% i potvrdilo. U sličnim istraživanjima autori takođe navode da su najčešći korisnici upravo korisnici iz okolnih naseljenih mesta (Arnberger et al., 2005).

Kako su ispitivanja vršena na dve površine, kao dve najposećenije površine u park-šumi Košutnjak, i to na Trim stazi i Hajdučkoj česmi, poređenjem pojedinih rezultata došlo se do sledećih zaključaka. Najveći broj korisnika površine Hajdučka česma su starosne grupe od 35-44 godina, i oni dolaze sa porodicom.

Kao glavne vrednosti ove površine ispitanici ističu prirodno okruženje, mir i donekle izolovanost od gradske buke. Mlađi posetioci ovu površinu rado koriste kao prostor za roštiljanje, zabavu, i igru na otvorenom. Zanimljivo je da Trim stazu podjednako koriste starosne grupe od 15-24 godine i 35-44 godina, ali je duplo veći broj osoba muškog pola od osoba ženskog pola koji koriste Trim stazu. Oni takođe dolaze sa porodicom ili prijateljima. Na ovoj površini korisnici rado koriste Trim stazu, površine za fudbal, košarku i ostale vidove sportova. Slična istraživanja su pokazala da je broj korisnika na određenim lokacijama u direktnoj vezi sa opremljenošću površina odgovarajućom opremom, stazama, i infrastrukturom (O'Brien & Morris, 2009).

U pogledu zadovoljstva menadžmentom ovog područja, 69% ispitanika je izjavilo da je zadovoljno, dok je 31% reklo da nije. Srednja ocena koju su posetioci dodelili celokupnoj površini je 3,07. Višom ocenom korisnici su ocenili Hajdučku česmu u pogledu opreme stazama i mobilijarom, sigurnosti i održavanja, dok je trim staza ocenjena višom ocenom u pogledu opremljenosti infrastrukturom. Ovakve ocene ukazuju na to da je stanje dobro, ali da se može poboljšati. Treba početi sa poboljšanjem stanja kvaliteta svake od vrednovanih karakteristika. U cilju poboljšanja ove površine korisnici navode uvođenje novih staza, mesta za roštiljanje, prostora za igru dece.

Rezultati ukazuju na to da se znanje o ponašanju i potrebama ljudi u otvorenom prostoru, poznavanje njihovih navika i potreba pokazalo kao veoma vredno u procesu planiranja i uređenja predela. Studija koja je rađena je pokazala da postoji potreba uključivanja korisnika ove površine i uvažavanje njihovih potreba kao i edukaciju stanovništva o značaju urbanih šuma. Većina

ispitanika je pokazala pozitivan stav prema uključivanju u upravljanju i daljem unapređenju stanja ove park-šume.

Opšti plan zoniranja rekreativnih površina se zasniva na mogućnosti bavljenja različitim aktivnostima i na identifikaciji specifičnih atrakcija na tom području. Za određenu lokaciju se pravi plan vezan za budući izgled površine, sadržaj objekata, izgradnju detalja, pružanje informacija i svega ostalog što je potrebno. Idealno bi bilo da planeri, projektanti i menadžeri zajedno rade, kao tim, na izradi planova od samog početka.

4. ZAKLJUČAK RAZMATRANJA

Postoji nekoliko ključnih trendova u oblikovanju ovakvih površina, a neki od njih su demografski trendovi, društvene ili političke prirode, drugi su tehnološki i ekonomski ili mogu biti vezani za način života. Posebna pažnja se pridaje tome šta je to što trenutno nedostaje, a šta će privući nove posetioce? Da li posetioci žele jedan novi objekat, kao što su osvetljena staza, mesto za roštiljanje ili nešto drugo? Struktura stanovništva u većini razvijenih zemalja se menja. Procenat dece i mladih ljudi je u opadanju dok se broj penzionera povećava. Kako ljudi postaju stariji, oni imaju određene zahteve, kao što su hodanje lakšim stazama, kraćim rutama.

U većini urbanih šuma treba obezbediti tradicionalne aktivnosti (šetnja, umereno sakupljanje šumskih plodova, pečuraka, sakupljanje lekovitog bilja) kao i neke dodatne mere koje treba sprovesti kroz politiku i planiranje. Osnove za dobar inženjering urbanih šuma jesu planovi sa adekvatnim podacima o terenu, šumi i posetiocima. Inženjerska rešenja moraju da budu tehnički, ekološki, ekonomski izvodljiva i socijalno prihvatljiva.

Da bi aktivnosti bile socijalno prihvatljive mora se obezbediti aktivno učešće javnosti u svakoj fazi planova i projekata. Inženjeri moraju da se zalažu za dobre primere i bolje prihvatanje njihovog rada. Ogroman prostor za inovacije postoji, ali više socijalne veštine su potrebne za rad u urbanim šumama. Zahtevi koje država i društvo postavljaju su veoma složeni i proističu iz činjenice da su šume delimično obnovljiv prirodni resurs i dobro od opšteg društvenog interesa, kao i da se njima mora gazdovati uz uvažavanje principa trajnosti i održivog razvoja. Ovo podrazumeva da je u svim aktivnostima potrebno težiti usklađivanju ekonomskih, ekoloških i socijalnih zahteva. Komunikacija sa građanima i korisnicima površina se mora poboljšati kako bi se razvila svest o značaju ovih šuma, stanovništvo se mora aktivno uključiti u odlučivanje i potrebe stanovništva se moraju uvažavati.

5. BIBLIOGRAFIJA

- _Arnberger, A., Brandenburg, C., & Eder, R.. (2005): "Comparing Recreational Use Pattern in Viennese Urban and Suburban Forests". Proceedings - Book of Summaries, 8th IUFRO European Forum on Urban Forstry, Celje, Slovenija.
- _Arnberger, A. (2006): "Recreation Use of Urban Forests: An Unter-area Comparison". Vienna: Institute of Landscape Development, Recreation and Conservation Planning.
- _Borzan, Ž. (1998): "Hrvatska ima velike mogućnosti u urbanom šumarstvu". Časopis Hrvatskih šuma, br. 17, str. 2- 4.
- _Gudurić, I.(2008): "Komparativna analiza upravljanja urbanim šumama Frajburga i Beograda", Diplomski rad. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Šumarski Fakultet.
- _O'Brien, L. & Morris, J. (2009): "Encouraging Under-Represented Groups to Use Woodlands and Green Spaces for Physical Activity".

International Conference, Health and Recreation in Forest and Landscape, Birmensdorf, Switzerland.

_Tyrväinen, L., Pauleit, S., Seeland, K. & Vries, S. (2005): "Benefits and Uses of Urban Forests and Trees". In: Konijnendijk, C.C., Nilsson, K., Randrup, T.B., Schipperijn, J. (Eds.), Urban Forests and Trees, pp. 81-114. Berlin: Springer.

_Lješević, M. (2002): "Urbana Ekologija". Beograd: Univerzitet u Beogradu - Geografski Fakultet.

_Medarević, M. (1991): "Funkcije šuma i njihovo obezbeđivanje pri planiranju gazdovanja šumama", Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet.

* Tekst je rađen kao izvod iz master rada "Urbane šume i potrebe posetilaca - studija slučaja park šume Košutnjak", rađenog na Univerzitetu u Beogradu - Šumarski fakultet, 2011. godine, sa mentorom dr Jelenom Tomičević.

SUMMARY: THE BENEFITS OF URBAN FORESTS- CASE STUDY OF KOSUTNJAK

Andrijana Tljanic, M. Sc in Landscape Architect

The forest Košutnjak covers an area of 330 hectares at an altitude of 250 m. This area has a special importance from the viewpoint of the improvement and protection of the environment because it is located in the urban core of the city. In order to preserve such areas and to manage them appropriately, visitors and users have to be actively involved, and their needs and benefits have to be taken into account in the process of planning and development.

Surveys were conducted with visitors on the territory of the forest Košutnjak, in May and June 2010. Out of 100 visitors, on two points, on the Hajdučka fountain and on the Trim trail. These locations were chosen as the two most visited sites, which were later revealed like that.

Summary of the results show that this area is used more by male than female. As a way of using the forest leads active recreation, then passive recreation and enjoying the peace. In similar surveys as the most common way to use these areas according to passive recreation.

The most respondents who used this area are people from surrounding areas, which indicates the need for a large number of such forests in the city, which is 96% of them confirmed. In similar research, the authors also report that the most frequent users are people from the surrounding areas.

The results indicate that knowledge of the behavior and needs of people in an open space, knowledge of their habits and needs proved to be very valuable in the planning. Study showed that there is a need of user involvement and appreciation of their needs and educating the population about the importance of urban forests.

KEYWORDS

forest Košutnjak, urban forests, benefits of urban forests

PREDEO KAO KONCEPTUALNI OKVIR ODRŽIVE ARHITEKTURE I URBANOG DIZAJNA

Doc. mr Jelena Živković, dipl. inž. arh.

Doc. dr Nevena Vasiljević, dipl. inž. pejz. arh.

1. UVOD

Na prelazu u treći milenijum, posle višedecenijske zanemarenosti, predeo ponovo postaje značajna tema u disciplinama planiranja, dizajna i upravljanja prostorom. Preispitivanjem potencijala ovog koncepta traga se za sadržajnim i vrednosnim okvirom budućeg prostornog i urbanog razvoja.

Razlozi za reafirmaciju koncepta predela su višestruki. Sa jedne strane, sve više se uočavaju negativne promene u okruženju (homogenizacija i degradacija predela i ambijenata naselja) koje su posledica dosadašnjih neodrživih obrazaca urbanog i prostornog razvoja. Problem postaje i veći ako se uzme u obzir činjenica da, u uslovima globalne konkurencije i povećane mobilnosti, kvalitet fizičkog okruženja predstavlja sve značajniji faktor razvoja kojim se uvećava privlačnost za naseljavanje, turizam i investicije (Živković, Vasiljević, 2009).

Porastu interesovanja za problematiku predela doprinosi i aktuelno suočavanje sa izazovima promena klime i zagađenja životnog okruženja. Svest o uzrocima i posledicama ovih promena dovodi do usmeravanja pažnje prostornih disciplina na preispitivanje odnosa prirode i kulture u konceptima planiranja, dizajna i upravljanja prostorom. U traganju za adaptivnim i održivim obrascima prostornog razvoja, kao ključna polja delovanja, prepoznaju se planiranje predela i dizajn otvorenih prostora u naseljima. Pretpostavlja se da adekvatni pristupi raz-

voju, u ovim oblastima, mogu sprečiti ili umanjiti negativan uticaji razvoja na okruženje i obezbediti adekvatno prilagođavanje neizbežnim promenama (Živković et al., 2012).

Kao važna odrednica šire kulturne imaginacije, predeo se aktuelizuje i u okviru savremenih debata u oblastima arhitekture i urbanizma. On postaje „sočivo“ kroz koje se savremeni grad predstavlja i medium kroz koji se konstruiše (Waldheim, 2006). Razvijaju se različiti teorijski koncepti i prakse, kojima se objedinjava problematika predela, urbanizma i arhitekture (npr. pejzažni urbanizam, infrastrukturni urbanizam, zelena arhitektura i urbanizam, zelena infrastruktura...). U njima se sugerise sagledavanje koncepta predela koji poseduje kapacitet da posluži kao osnov za teorijsko promišljanje mesta i teritorija, građenja i uređivanja prostora (Corner, 2006).

Međutim, koncept predela je fluidan i višeznačan; u zavisnosti od istraživačkog pristupa, različite discipline ga različito definišu, a i značenje se kroz istoriju menja. Tradicionalno, sa jedne strane je sagledavan kao slika i intepretiran kao kulturni konstrukt, a sa druge je interpretiran kao prostor – teritorija. Međutim, poslednjih decenija se poimanje predela značajno uslošnjava usled približavanja prirodnih i društveno-humanističkih nauka.

U tom kontekstu postavlja se pitanje: kakva interpretacija predela bi mogla da predstavlja adekvatan konceptualni okvir održive arhitekture i urbanog dizajna u uslovima savremenog urbanog razvoja? Uzimajući u obzir da zahtevi održivosti pretpostavljaju usklađivanje ekoloških, ekonomskih, društvenih i kulturnih ciljeva urbanog razvoja, ali i da je traganje za održivim prostornim i društvenim rešenjima kontekstualno specifična

aktivnost, ovo pitanje je važno i složeno. Pred arhitekturu i urbani dizajn se postavlja zahtev za prilagodljivim, kreativnim i kontekstu prilagođenim prostornim intervencijama.

U traganju za adekvatnim osnovama povezivanja predela, arhitekture i urbanog dizajna, prvi deo rada se bavi osnovnim pitanjima koja konstituišu koncept predela, kroz: razmatranje značenja pojma, interpretaciju i vrednovanje predela, sagledavanje tipova i dimenzija predela, kao i identifikaciju osnovnih odrednica savremene konceptualizacije predela (holizam, dinamičnost, perceptivnost, identitet i multifunktionalnost).

Drugi deo rada je usmeren na razmatranje savremenih pristupa „učitavanja“ koncepta predela u teoriju i praksu arhitekture i urbanizma, kroz razmatranje pitanja njihove primenljivosti i održivosti u različitim prostornim, vremenskim i razvojnim kontekstima. U traganju za mogućnostima proširenja osnove povezivanja predela, arhitekture i urbanizma, takođe će biti ispitano: kako konceptualizacija predela, kao okvira savremene paradigme kulturnog nasleđa, može pomoći budućem razvoju održive arhitekture i urbanog dizajna.

2.0 ŠTA JE PREDEO?

2.1 Značenje pojma, interpretacija i pristup vrednovanju predela

Pojam predela ima različita značenja koja su se kroz vreme menjala. Različita konceptualizacija pojma, u različitim naučnim i umetničkim disciplinama, dovodi do nepostojanja jednoznačnog termina. Reč „landscape“ se prvi put pominje u Engleskoj 1558. godine. „Pozajmljena“ od renesansnih flamskih umetnika XVI veka, objašnjavala je tehnički termin za „sliku

na kojoj je predstavljen prizor prirodnog, kopnenog pejzaža koji se razlikuje od morskih pejzaža i portreta...“ (Oxford English Dictionary, preuzeto iz Turner, 1982). Doživljaj estetskog prilikom posmatranja slika predela renesansnih umetnika bio je prvi susret sa landscape – om , koji je tek kasnije doživljen i u prirodi, in vivo (Bruns, 2002). Drugo osnovno značenje reči predeo odnosi se na teritoriju (posed) kojom se administrativno i organizovano upravlja. Ovakvo značenje se može naći u francuskom konceptu „pays“, nemačkom „landschaft“ i holandskom „landschap“ (Antrop, 2005).

Konceptualizacija predela varira i u odnosu na to da li se on razmatra iz perspektive prirodnih, društvenih ili primenjenih nauka. Fokusrajući se na određene dimenzije, svaka od ovih grupa nauka kroz istoriju je dala doprinos novom i boljem razumevanju koncepta predela, kao i njegovom vrednovanju. U zavisnosti od toga kako se u različitim naučnim disciplinama sagledava predeo, Tom Turner (Tom Turner) identifikuje tri kategorije: umetnički predeo (scena), geografski predeo (parče zemlje) i dizajnerski predeo (planirani park ili vrt). Prvu kategoriju koriste istoričari umetnosti, umetnici i javnost kada govore o „landscape“ slikarstvu; drugu kategoriju koriste geografi, a treća se vezuje za pejzažnu arhitekturu i ima značenje imenice (“landscape”) i glagola (“to landscape”) (Turner, 1982). Edvard Ralf (Edward Relph) proširuje ovu kategorizaciju i prepoznaje predeo kao: objekat, pojavu u prostoru, istorijski zapis, gradski pejzaž, životnu sredinu i vlasništvo (Relph, 1981).

Analogno razlikama u poimanju, istorijski postoje dva suprotstavljena diskursa u vrednovanju predela: jedan je biocentričan, zasnovan na proučavanju vrednosti „divljine“ i kompleksnosti

života tamo gdje nema ljudi; i drugi antropocentričan, zasnovan na glorifikaciji kulturnih dostignuća čoveka u određenom istorijskom periodu. Na tim osnovama počiva razlika u sagledavanju vrednosti predela između naučnika iz oblasti zaštite prirode i istorije kulture i umetnosti. Sve do kraja XX veka, zaštita ugroženih vrsta i „nedirnutih“ prirodnih predela je bila cilj istraživanja u oblastima prirodne nauke. Nije uvažavan uticaj kulture na prirodu; priroda koju su izmenili ljudi bila je zanemarljivog značaja i nije predstavljala vrednost koju treba očuvati. Sa druge strane, istoričari kulture i umetnosti su tradicionalno bili fokusirani na pojedinačne spomenike i dela ljudskih ruku (Phillips, 1998 preuzeto iz Vasiljević, 2009).

Savremeni trendovi ukazuju na uzajamno približavanje ovih različitih naučnih pristupa. U oblasti prirodne nauke dolazi do prihvatanja stavova da je, kako bi se zaštitile vrste i njihova staništa, važno zaštititi veća područja nego što se to obično čini; posebna uloga u ovom procesu je data čoveku kako bi se prepoznao njegov pozitivan uticaj na očuvanje prirode (Vasiljević, 2009). Sa druge strane, u oblasti istorije kulture i umetnosti, ključni pomak u percipiranju vrednosti nastaje utvrđivanjem kategorije kulturnih predela u kome se prepliću prirodne i kulturne vrednosti, sumirane kao: vizuelno-estetska, kulturna, ekološka i upotrebna vrednost. Svaki od ovih trendova doprinosi novoj atmosferi koja podstiče međudisciplinarnu saradnju u okviru razumevanja, interpretacije i planiranja predela (Vasiljević, 2008).

Prelazak u novi vek karakteriše pokušaji formiranja nove, sintezne definicije predela kojom se naglašava da predeo ima holistički, dinamičan i perceptivan karakter (Antrop, 2005). U tom kontekstu, Evropska konvencija o predelima (European Landscape

Convention) otvara nove mogućnosti u razumevanju, interpretaciji i upravljanju kvalitetom predela definišući predeo kao “oblast, onako kako je vidi stanovništvo, čiji je karakter rezultat akcija i interakcija prirodnih i/ili kulturnih faktora”. Ova definicija sadrži neke bitne elemente. Predeo je oblast, definisana teritorija koja je organizovana i kojom se upravlja. Ljudi posmatraju i doživljavaju predele, scenski i estetski kvalitet predela je njegova nezaobilazna vrednost koja se ne sme zanemariti, a ljudi (stanovnici, a ne samo stručnjaci) su oni koji treba da ga vrednuju i upravljaju njime (Vasiljević N., Živković J., 2009).

2.2. Tipovi predela

Postoje različite tipologije predela. Podela u kojoj se prepoznaju dva osnovna tipa: prirodni i kulturni predeo, predstavlja jednu od najprihvaćenijih u oblasti zaštite, planiranja i upravljanja prostorom. Predeonoekološki kriterijumi na osnovu kojih se predeli na ovaj način dele su: stepen modifikacije, dominantni procesi koji kontrolišu dati prostor, kao i karakter uticaja čoveka na predeo (Forman, Godron, 1986). U tom smislu i vrednosti prirodnih i kulturnih predela počivaju na različitim osnovama (Slika 1).

Prirodni predeli su predeli u kojima je stepen modifikacije minimalan, biofizička struktura je većinom prirodnog porekla, a postoje i elementi koji su posledica prirodnih poremećaja. To su većinom šumski predeli, predeli sa vrednim akvatičnim ekosistemima, visokoplaninski predeli gde je čovekov uticaj zanemarljivo mali, i dr. Njihova vrednost se zasniva na autentičnosti i autohtonosti, reprezentativnosti (reliktnosti, endemičnosti i retkosti), raznolikosti, bogatstvu prirodnih pojava i procesa, funkcionalnom jedinstvu, starosti, estetskoj vrednosti i očuvanosti. Kulturni predeli predstavljaju kombinovano delovanje prirode

i čoveka, ilustraciju evolucije ljudskog društva pod uticajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti koje su stvorili njegovo prirodno okruženje i društveni, ekonomski i kulturni uslovi. U odnosu na karakter modifikacije predela, pretežan način korišćenja zemljišta, gustinu naseljenosti razlikujemo ruralni i urbani kulturni predeo.

Urbani predeo je potpuno izmenjen prirodni ili ruralni predeo, a funkcionisanje je prilagođeno potrebama urbanog čoveka. Vrednosti ovih predela zasnivaju se na usklađenosti i kvalitetu veza prirodnih i građenih struktura kojima se pojedini elementi: prirode (topografski položaj, komponente prirode u gradu) i kulture (način oblikovanja gradske strukture, urbana matrica i tekstura, kvalitet mreže javnih prostora, urbana obeležja, reperi i simboli) integrišu u celinu stvarajući jedinstvenu sliku urbanog predela (Živković J., Vasiljević N. , 2010).

2.3. Dimenzije vrednosti predela

Predeo se posmatra i vrednuje na različitim osnovama budući da se može odrediti prema svojoj ekološkoj, ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj dimenziji (Kaufmann-Hayoy, Hammer, Raemy, 2007).

Ekološka dimenzija predela zasniva se na njegovim bio-fizičkim karakteristikama kojima su podržani prirodni sistemi i biodiverzitet. Ekonomska dimenzija zasniva se na sagledavanju predela kao resursa pojedinih privrednih sektora: poljoprivreda, šumarstvo, rekreacija i turizam... Dodatno, pozitivna identifikacija sa lokalnim predelom i ambijentom naselja prostor čini poželjnijim za život, što se smatra jednim od značajnih faktora naseljavanja i razvoja kreativnih ekonomija (Ermischer, 2003).

Predeo poseduje značajnu društvenu dimenziju koja ga čini važnim činiocem ukupnog kvaliteta života ljudi. Zahvaljujući svojim vizuelno-estetskim i upotrebnim vrednostima, predeo ima važnu ulogu u obezbeđenju javnog interesa u oblasti kulture, ekologije, životne sredine i zadovoljavanju raznovrsnih ljudskih potreba koje doprinose zdravlju i blagostanju zajednice i pojedinca (ELC, 2000). Konačno, predeo ima i kulturnu dimenziju budući da doprinosi formiranju lokalnih kultura i predstavlja jedan od osnovnih elemenata prirodnog i kulturnog nasleđa koji donosi dobrobit čovečanstvu i jača identitet (kontinentalni, nacionalni, regionalni, lokalni) (ELC, 2000).

2.4. Karakteristike predela

2.4.1. Holizam predela

Pokušavajući da prevaziđe jaz između međusobno suprotstavljenih ekoloških i kulturoloških koncepcija predela, geograf i teoretičar planiranja predela Mark Antrop (Marc Antrop) afirmiše ideju o holističkom istraživačkom pristupu predelima. Oslanjajući se na radove Aleksandra Von Humbolta, u kojima se navodi da "predeo predstavlja sveukupan karakter regiona na Zemlji" (Antrop, 2005), Antrop nudi sintezno viđenje predela koje je u skladu sa zahtevima za održivim prostornim razvojem. Holizam predela Antrop izvodi iz šireg koncepta životne sredine. Životna sredina, u geografskom kontekstu, predstavlja sveukupnost vizuelnih i mnogih drugih uticaja koji su prisutni u neposrednom životnom okruženju. Ako unutar tako koncipirane životne sredine izdvojimo one sadržaje koje je posmatrač sposoban da uoči i da ih percipira, onda je to predeo. Ovakvo viđenje predela zahteva sintezni i transdisciplinarni pristup planiranju i dizajnu prostora, u kome su prirodni i kulturni aspekti sredine u kojoj živimo strukturno integrisani (Naveh Z., 2000).

2.4.2. Dinamičnost predela

Promene u predelu su stalne čak i tamo gde nema prisustva čoveka. U prirodnim predelima one su spontane, dok se kulturni predeli menjaju pod uticajem čoveka i njegovih aktivnosti u predelu, ali i sposobnosti prirode da „povrati zemlju koja je u prošlosti izgubljena“.

Razvoj savremenih tehnika proizvodnje u poljoprivredi i šumarstvu, kao i karakter, brzina i intenzitet urbanizacije i industrijalizacije u dvadesetom veku, značajno ubrzavaju i intenziviraju transformaciju predela, ostvarujući često negativan uticaj na njegov perceptivni kvalitet i korišćenje (Antorp, Van Eetvelde, 2005). To se ne odnosi samo na prirodne već i na sve urbane i ruralne predele (Selman P, 2006.) Novi predeoni elementi umanjuju čitljivost predela budući da liče jedni na druge. Istovremeno ne uspostavljaju ni vezu sa specifičnostima i karakterom mesta zbog čega se postepeno briše „istorija i memorija“ predela.

Međutim, promena predela nije uvek negativna pojava. Tradicionalni, multifunkcionalni kulturni predeli, koji su nastali u vekovnoj simbiozi čoveka i mesta na kome živi, primer su stvaranja novih vrednosti u predelu i pozitivnih promena. U ovim tipovima kulturnih predela biodiverzitet je često veći nego u preostalim prirodnim predelima. Istovremeno, ukoliko se njima adekvatno gazduje povećava se i njihova otpornost na promene (Farina A., 2000).

2.4.3. Perceptivnost predela

Perceptivni karakter predela ukazuje da je predeo ono što je "u očima posmatrača". To vraća raspravu o konceptu predela na primarni instinkt i vizuelnu reakciju čoveka na sliku predela. Postoji razlika između dva procesa kojima se prikuplja i interpretira

stimulans iz okruženja. To su senzacija i percepcija. To nisu diskretni procesi i u praksi ih je teško razdvojiti. Senzacija se odnosi na ljudska čula (vid, sluh, miris, dodir) kojima čovek reaguje na stimulanse iz okruženja, primajući ih na celovit način. Percepcija predstavlja više od senzornog doživljaja stimulansa i podrazumeva njihovo procesuiranje i razumevanje. Simultano operišu četiri dimenzije percepcije: kognitivna, afektivna, interpretativna i evaluativna (Carmona et.al. ,2003). Perceptivni karakter predela omogućava da se on subjektivno doživi što, pored estetskog, obezbeđuje i osećaj egzistencijalnog pripadanja (Vasiljević N., 2009). To znači da je važno perceptivnu „horizontalnu“ vizuru posmatrača nadograditi „vertikalnom“ projekcijom sadržaja predela i njegovog funkcionalnog potencijala (Antrop M. 2005).

2.4.4. Identitet predela

Identitet predela se oblikuje, prepoznaje i definiše u kompleksnim interakcijama prirodnih, građenih i društvenih elemenata. Predeli se sastoje od „mesta“, a „mesta“ imaju snažno egzistencijalno značenje (Muir, 1999). Oni doprinose stvaranju kulturnog identiteta tako što „prostor koji ljudi naseljavaju postaje vremenom simbol načina na koji to čine. Prostor postaje teritorija, a teritorija, ispunjena kulturnim i istorijskim značenjima – postaje pejzaž. Na taj način se kreiranje grupnog identiteta odvija istovremeno sa kulturnom konstrukcijom predela. Kao rezultat ovog dvosmernog procesa predeo postaje deo kolektivnog identiteta grupe. Drugim rečima, predeo postaje jedan od načina na koji grupe reprezentuju sebe“ (Weve-Rabehl G. 2006). Na taj način, specifične prirodne i kulturno-istorijske karakteristike, koje oblikuju identitet predela, predstavljaju osnovu da se predeo vrednuje kao vid kulturnog nasleđa, pomažu stvaranju osećaja za mesto, doprinose kvalitetu korišćenja prostora i

predstavljaju resurs za rekreaciju i turizam, kreativne industrije, edukaciju i državni, regionalni i lokalni marketing, izražavajući identitet određene teritorije (Dury P., 2002).

2.4.5 Multifunkcionalnost predela

Multifunkcionalnost predela označava fenomen u kom predeo realno ili potencijalno obezbeđuje višestruka materijalna i nematerijalna dobra koja zadovoljavaju društvene potrebe ili odgovaraju na društvene zahteve stanjem, strukturom ili procesima u predelu (Wiggering H. et al, 2008). Može se vezivati i za uspostavljanje različitih odnosa između karakteristika predela i prostornog razvoja kojima se teži zaštiti ali i stvaranju radikalno novih karakteristika predela (Živković J., Vasiljević N. 2010)

Razvoj multifunkcionalnih predela zahteva razumevanje tri povezana aspekta predela: strukture, funkcije, vrednosti/ značenja predela (Terkenli, 2001; Piorr, 2003). Struktura, odnosno forma predela odnosi se na prirodne fizičke strukture i forme, ali i vizuelno prepoznatljive obrasce korišćenja zemljišta i pojave koje su stvorili ljudi. Funkcija se odnosi na biofizičke procese i korišćenje, odnosno na „usluge“ sredine i korišćenje prostora za stanovanje, rad, kretanje i rekreaciju. Vrednosti i značenja uključuju kognitivne kvalitete i vrednosti predela koji su neopipljivi i fluidni, a društvo ih ceni i vrednuje prema aktuelnoj ili potencijalnoj poželjnosti (Slika 2).

Predeli se u tom smislu mogu sagledavati i kao mreže fizičkih i informacionih tokova. Oni su posebne tačke i čvorovi u kojima se kultura, „divljina“, sistem životne sredine, socijalna dobra i ekonomske aktivnosti preklapaju i/ili povezuju. Bez obzira na oblik ili prostranstvo, stvarni i održivi predeli poseduju kvalitet

koji se ogleda u koherentnosti autentičnih „mesta“, ali i u njihovom uklapanju u širu „fizičku i informacionu mrežu“ u prostoru (Terkenli, 2001; Piorr, 2003).

3. PREDEO KAO OKVIR ODRŽIVE ARHITEKTURE I URBANOG DIZAJNA

Gradovi se danas suočavaju sa različitim i često kontradiktornim izazovima budućeg razvoja. Sa jedne strane, problemi zagađenja, iscrpljivanja resursa i izazovi klimatskih promena upućuju na traganje za ekološki senzitivnijim oblicima razvoja što zahteva uspostavljanje ravnoteže između grada i njegovog okruženja. Sa druge strane, u najnovijim istraživanjima prostornog razvoja, gradovi se prepoznaju kao značajni pokretači razvoja čiji potencijal zavisi od specifičnog urbanog kapitala koji poseduju. Zbog toga se teži osmišljavanju i realizaciji održivog ekonomskog, socijalnog i prostornog razvoja tako da se “koristite bogastva i resursi na kojima razvoj počiva i od kojih zavisi, na način koji ne ugrožava njihovu raspoloživost i korišćenje na dugi rok” (Bajić Brković, 2010: 28).

U takvim uslovima pitanje održivih obrazaca građenja i uređenja urbanog prostora sve više dobija na značaju. Traga se za novim osnovama povezivanja prostornih disciplina kojima bi se omogućila realizacija vizija usklađenog društvenog, ekonomskog i prostornog razvoja i kojima bi se uspostavio adekvatan odnos vrednovanja prošlosti, sadrašnjosti i budućnosti u obezbeđenju kvaliteta života u gradovima. Budući da je održivost kontekstualno specifična, pred arhitekturu i urbani dizajn se postavlja zahtev za prilagodljivim i kreativnim prostornim intervencijama koje su prilagođene i socio-kulturnom i političko-ekonomskom kontekstu.

Iako je nekada sagledavan kao marginalan i podređen arhitekturi i planiranju, predeo danas dobija novu ulogu u traganju za održivom i rezilijentnom budućnosti ljudskih naselja. U okviru različitih disciplina se preispituju mogućnosti koje koncept predela nudi. Predeo se “iščitava” kao forma kompleksnog i dinamičkog sistema, razmatra kao mapa vrednosti, preispituje kao agens kulture, istražuje kao forma i medijum umetnosti i dizajna - uključujući i oblasti arhitekture i urbanizma.

3.1. Predeo, arhitektura i urbanizam: koncepti povezivanja u razvoju gradova

Odnosi predela, arhitekture i urbanog dizajna su fluidni i predstavljaju složenu i evoluirajuću temu u teoriji arhitekture, pejzažne arhitekture i urbanizma. Istorijski gledano, u dvadesetom veku, arhitektura je predstavljala orjentir drugim dizajnerskim disciplinama. Početkom dvadesetog veka Moderna postavlja koncept “urbanizma kao arhitekture” sagledavajući prostorni razvoj grada kao jedinstveni formalni projekat. Osamdesetih godina dvadesetog veka konkurs za Park La Villette uvodi ideju “predela kao arhitekture”, rekonceptualizujući park iz perspektive arhitektonskog projektovanja (Cuff, Sherman, 2011).

Na prelazu u dvadeset prvi vek predeo postaje koncept koji se razmatra kao mogući okvir razvoja arhitekture i urbanizma. Razvijaju se Zelena arhitektura, koja se ostalja na ideju o “arhitekturi kao predelu”, i Pejzažni urbanizam kao nova dizajnerska disciplina zasnovana na “urbanizmu kao predelu” (Cuff D., Sherman R., 2011). U narednom delu ćemo izložiti osnovne postavke navedenih konceptata koji u svoju osnovu ugrađuju koncept predela, analiziraćemo načine kako to čine i koliko su održivi.

3.1.1. Arhitektura kao predeo: "Zelena arhitektura"

Osnovno pitanje koje Zelena arhitektura postavlja jeste "kako konstruisati ljudski habitat u harmoniji sa prirodom" (Wines, 2000: 8). Ova arhitektonska teorija i praksa se odnosi na one oblike arhitektonskog dizajna koji pitanja ekoloških tehnologija, konzervacije energije i održivosti povezuju kroz umetnost arhitekture. Iako ima dugu tradiciju, Zelena arhitektura poslednjih decenija postaje glavni tok graditeljske delatnosti na putu kao održivom i rezilijentnom razvoju.

Zelena arhitektura funkcioniše na površinskom i dubinskom nivou i u praksi se razvija kroz putanje tehnološke i ekološke održivosti (Orr, 1992). Površinski nivo se odnosi na korišćenje zelenog „omotača“ (vegetacije) i morfologije koji istovremeno imaju ekološku i estetsku funkciju kao sredstvo afirmacije prirode ("eco-revelatory design"). Dubinski nivo podrazumeva ugradnju procesa, poput onih iz prirode, u funkcionisanje zgrada. Tehnološka održivost pretpostavlja sistem sertifikacije (LEED sertifikacija građenja) kojom se održivost obezbeđuje ekspertskim odgovorima na probleme. Ekološka održivost, sa druge strane, označava traganje za alternativom onim praksama koje su uzrokovale ekološke probleme.

U kontekstu Zelene arhitekture predeo se interpretira kao „omotač“, forma ili proces, naglašavajući vredosti komponenti i procesa prirode kao modela. Svaka od ovih interpretacija svojstava predela daje svoj doprinos unapređenju određenih ekoloških kvaliteta urbane sredine: zeleni „omotač“ i forma unapređuju bioklimatske uslove i kvalitet vazduha, a integracija prirodnih procesa u koncepciju zgrada doprinosi većoj energetske efikasnosti i smanjenju otpada.

Međutim, dok primena ovih pristupa doprinosi rešavanju pojedinih ekoloških problema, postoji realna opasnost od nastanka novih. Institucionalizacija novog „zelenog“, velikog narativa, kao univerzalnog modela građenja, za posledicu može imati negativan uticaj na raznovrsnost urbanih formi i njihovu prilagodljivost promenljivim i nepredvidivim uslovima urbanog razvoja. Na to ukazuje i eksplozija „greenwash-a“ – zelene pokrivke „nezelene“ arhitekture u kojoj izostaje suštinsko povezivanje prirode i kulture (Blagojević, Čorović, 2012: 26).

3.1.2. Urbanizam kao predeo: "Pejzažni urbanizam"

Pejzažni urbanizam je novo transdisciplinarno područje dizajna koje se oslanja na tradiciju pejzažne arhitekture u načinu bavljenja pitanjima dinamike savremenog urbanizma. Njegovo polazište je da predeo ima veći kapacitet od arhitekture u organizovanju grada i oblikovanju doživljaja urbanog prostora, budući da predstavlja multivalentan medijum (Waldheim, 2006). On integriše znanja i tehnike arhitekture i urbanizma, urbane strategije i predeonu ekologiju, primenjuje nauku o kompleksnosti i alatke digitalnog oblikovanja u dizajnu prostornih intervencija koje naglašavaju međusobne relacije ekoloških sistema i urbanih i arhitektonskih struktura.

U okviru ove dizajnerske discipline urbanizam se poima iz društvene, prostorne i ekološke perspektive kao proces oblikovan širom predeonom razmerom. Pri tome se "predeo ne poima kao scenografija, umetnost, ulepšavanje, ozelenjavanje ili „oprirodnjavanje“ grada, već kao model povezujućih, skalarnih i vremenskih operacija kroz koje se shvata i doživljava urbanost. Urbanitet se dijagramom izražava kao predeo, shvaćen kao kompleksna i procesna ekologija" (Castro et al., 2013). Polazeći

od predela i specifičnosti njegovog funkcionisanja artikulišu se nove prostorne konfiguracije, urbane i arhitektonske tipologije i očekivana buduća dinamika novoformiranih struktura.

Džejms Korner (James Corner) definiše pet osnovnih odrednica Pejzažnog urbanizma: a) horizontalnost (korišćenje horizontalnih struktura pejzaža umesto vertikalnih objekata), b) infrastruktura (organska a ne samo tehnička), c) forma procesa (strukture dobijaju formu i procesom a ne samo unapred zadatim fizičkim oblikom), d) tehnika (potreba za adaptacijom tehnika okruženju u kome se deluje) e) ekologija (ideja o povezanosti ljudskog života i ukupnog živog i neživog okruženja zbog čega ga je potrebno poštovati u kreiranju urbane sredine (Corner, 2006).

Predeo se u ovoj koncepciji urbanizma interpretira kao (ekološki) proces, fizička forma i metafora. To je šire gledanje koncepta predela u odnosu na zelenu arhitekturu, ali ipak ograničenog dometa primene. Ključnu prepreku za održivost ovog koncepta predstavlja ograničena mogućnost realizacije projekata pejzažnog urbanizama u gusto izgrađenim delovima gradova. Pejzažni urbanizam se „suprotstavlja“ arhitekturi kao autonomnom objektu. U tome se nalazi, istovremeno, i snaga i manjkavost koncepta. Njegova najslabija tačka je nemogućnost primene na arhitektonske projekte u kojima postoje jasni obrisi objekta, kao i u slučajevima kada ne postoji dovoljno veliko polje koje je moguće istražiti kao procesnu osnovu struktuiranja prostora. Svi uspešni projekti pejzažnog urbanizma zbog toga se ne odnose na gradove - već na parkove (Cuff, Sherman, 2011). Drugi pravac kritike se usmerava na pitanje gustine (objekata, aktivnosti i ljudi) budući da ona u projektima pejzažnog urbanizma izostaje (Steuteville, 2013). Treći pravac kritike usmeren je na pojavu

usko formalne interpretacije predela kao pokrivača, odnosno metafore “zelene haljine”. Interpretirajući predeo isključivo kroz pojavnost, površinu i biomimikriju, ove vrste prostornih intervencija ostaju ograničenog dometa, kako u društvenom tako i u ekološkom domenu (Mehaffy, 2010).

Prethodno navedeno upućuje na neophodnost proširenja osnova povezivanja predela, arhitekture i urbanog dizajna. Zbog toga ćemo se u daljem tekstu usmeriti na oblast istorijskog nasleđa koja je tradicionalno povezana sa problematikom predela, pre svega u razmatranju pitanja vrednosti. Razumevajući da pristup vrednovanju nasleđa može predstavljati polaznu tačku u oblikovanju budućnosti, pokušaćemo da razmotrimo kako konceptualizacija predela, kao okvira savremene paradigme kulturnog nasleđa, može pomoći razvoju održive arhitekture i urbanog dizajna?

3.2. PREDEO I NASLEĐE

3.2.1. Promena paradigme nasleđa

U shvatanju suštine nasleđa postoje velike razlike u zavisnosti od konteksta u kome se ovo pitanje razmatra. Ideja o nasleđu počinje od pojedinca i postepeno se proširuje dok ne obuhvati ceo svet: svaki pojedinac poseduje lično nasleđe; svaka zajednica kolektivno nasleđe koje želi da sačuva; svaki region, pokrajina ili država poseduju zajedničko prirodno, građeno, ljudsko i nefizičko nasleđe, kao što i za čitavo čovečanstvo postoje stvari, osobe i tradicije koje se smatraju globalno vrednim (Kurtović Folić, 2010:77).

Tradicionalni pristupi očuvanju kulturnih vrednosti, koji su bili fokusirani na očuvanje fizičkih aspekata urbanih kulturnih

pejzaža (fasade zgrada i planovi ulica), nisu uspevali da utvrde način na koji ovi prostori zaista funkcionišu i koja značenja imaju za ljude. Pored toga, često se javljala tenzija između razvoja sa jedne i očuvanja nasleđa sa druge strane.

Savremeni pristup nasleđu (prema UNESCO) je holistički i integriše ciljeve zaštite urbanog nasleđa sa ciljevima društvenog i ekonomskog razvoja. To znači pomeranje fokusa sa očuvanja fizičkog na čitavo ljudsko okruženje, sa svim njegovim opipljivim i neopipljivim kvalitetima. On teži da uveća održivost intervencija planiranja i dizajna tako što uzima u obzir postojeće građeno okruženje, nematerijalno nasleđe, kulturni diverzitet, društveno-ekonomske i ekološke faktore, ali u isto vreme razmatra i vrednosti lokalnih zajednica.

Savremena paradigma nasleđa ukazuje da vrednost nasleđa nije nešto što se može pripisati stvarima ili događajima na osnovu definisanih kriterijuma. Umesto toga, ona se izvodi i održava kroz svakodnevne prakse i angažman sa mestom. U tom smislu je važno da se zajednicama omogućući da imaju priliku da identifikuju one elemente prošlosti (materijalne kao i nematerijalne, opipljive i neopipljive) koji su njima važni. Zbog toga se sugerije podela odgovornosti prakse zaštite između eksperata i lokalnih zajednica, tako što se ljudima omogućava da definišu sopstveno nasleđe.

3.2.2. Koncept kulturnog predela

Kulturni predeli predstavljaju važan koncept u novoj paradigmi nasleđa, otvarajući predeonu perspektivu vrednovanju prostora. Oni nastaju kombinovanim delovanjem ljudi i prirode (kao dizajnirani, evoluirajući, reliktni) i stvaraju osećaj mesta i identiteta

različitih kulturnih grupa kroz kombinaciju artefakta i rituala (Viteretto et al., 2011). Od načina kako se konceptualizuje i primenjuje ideja kulturnog predela zavisi i promovisanje nasleđa zasnovanog na zajednici, društvenoj inkluziji i vitalnosti kulture. U tom smislu kulturni predeo „predstavlja i omogućava ko-kreaciju nove forme, istovremeno kulturne i fizičke, realne i zamišljene, koja je više od sume njenih delova“ (Willowbank, 2012).

Usvajanje koncepta kulturnog predela, kao sadržajne i vrednosne osnove za politike nasleđa, podrazumeva (prema: Willowbank, 2012):

- Održavanje veze između kulture i mesta – Kulturni predeo u najširem značenju predstavlja nerazmrsivu vezu između kulture i mesta na kojoj se zasniva kulturni identitet i kontinuitet. Ova veza se izražava putem širokog spektra materijalnih i nematerijalnih elemenata.
- Kulturno značenje se proizvodi kroz praksu – Veza kulture i mesta se proizvodi i reprodukuje kroz prakse. Ove prakse za rezultat imaju individualne doživljaje, materijalne forme, imaginarne veze, kulturne izraze i druge vrste materijalnog i nematerijalnog nasleđa. Kulturni predeli se održavaju svakodnevnim životom, ritualima i intervencijama koje obnavljaju i ponovo osose značenje i vrednost u mesto.
- Dinamičko nasleđe – Budući da predstavljaju proizvod prakse, kulturni predeli su dinamični i konstantno ponovo uspostavljaju odnose sa mestom. Oni vremenom evoluiraju, održavajući vitalnost dokle god kulturna veza sa mestom ima relevantnost za savremeni život. Na taj način, promena predstavlja integralni i neizbežni deo kulturnih predela, koji nikad nisu završeni ili potpuni proizvodi koji se mogu očuvati u sadašnjem stanju.
- Pluralitet značenja – Kulturni predeli različitih kulturnih grupa

i potkultura mogu da se preklapaju, presecaju i da tako kreiraju bogatstvo i diverzitet koji proizilaze iz paralelnih veza sa istim mestom. Slično tome, društveni diverzitet unutar kulturnih grupa može da rezultuje klturnim predelima koje karakteriše multiplicitet kontrastnih praksi i doživljaja mesta koji nije moguće objediniti jednim, jedinstvenim narativom. Pluralitet povezan sa kulturnim predelima često je deo sukobljenih politika mesta.

- Međupovezanost elemenata – Kulturni predeo se definiše i kroz međusobni odnos elemenata kulture u vezi sa mestom, koji se ne može podeliti na diskretne kategorije kao što su pokretno/nepokretno, materijalno/nematerijalno, fizičko/kulturno. Kulturni predeo je asemblaž zgrada, struktura, javnih prostora, privatnih prostora i imaginarnih prostora, kao i praksi, performansi i rituala naseljavanja i korišćenja koje mapiraju i povezuje ove prosore. Drugim rečima, kulturni predeo je „ekologija“ ideja, objekata, mesta i praksi kulture.

3.2.3. Predeo kao okvir urbanog nasleđa

Istorijski urbani predeli (Historic Urban Landscapes) predstavljaju paradigmatički zaokret od sagledavanja gradova kao ansambla zgrada u pravcu gradova koji se poimaju kao kulturni predeli. On se zasniva na pretpostavci da je „kjuč za razumevanje i upravljanje istorijskim urbanim okruženjem razumevanje da grad nije statički spomenik niti grupa zgrada već subjekat izložen i oblikovan dinamičkim silama u ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj sferi“ (UNESCO, 2013).

Definisan posebnim dokumentom UNESCO-a „Preporuka o istorijskim urbanim predelima“, („Recommendation on the Historic Urban Landscape“) istorijski urbani predeo se sagledava i interpretira kao kontium u prostoru i vremenu koga su obliko-

vale i označile brojne populacije ljudi. Ovakvo viđenje predela uzima u obzir kulturni diverzitet i kreativnost kao ključne odlike ljudi, društvenog i ekonomskog razvoja. Ova preporuka ne treba da zameni postojeće doktrine i pristupe konzervaciji, već da postane dodatno sredstvo kojim se integrišu politike i prakse očuvanja i zaštite građenog okruženja sa širim ciljevima urbanog razvoja, a u skladu sa nasleđenim vrednostima i tradicijama različitih kulturnih konteksta (Jokilehto, 2010).

Koncept istorijskog urbanog predela predstavlja alternativni model „rasparčavanju“ grada do koga je dolazilo usled izdvajanja posebnih oblasti konzervacije koja su vremenom postajala „geta istorijske zaštite“. Novim modelom se teži integraciji ekoloških, društvenih i pitanja kulture u urbano planiranje i dizajn. Zbog toga se ovaj pristup fokusira na specifičnosti lokalnih situacija u traganju za određenim balansom između očuvanja i zaštite urbanog nasleđa, ekonomskog razvoja, funkcionalnosti i životnosti grada. Njime se odgovara na sadašnje potrebe stanovnika uz istovremeno unapređenje gradskih prirodnih i kulturnih resursa za buduće generacije. Pretpostavlja se da očuvanje i prezentacija nasleđa, ekonomski, ekološki i socio-kulturni ciljevi razvoja nisu u konfliktu, već da su komplementarni, kao i da njihov dugoročni uspeh zavisi od načina na koji su međusobno povezani.

3.3 Predeo i budućnost građenja i uređivanja gradova

Od načina na koji spoznajemo, osećamo, interpretiramo i vrednujemo okruženje zavisi i način kako na njega delujemo. Polazeći od toga da je bilo koji lokalitet istovremeno „kompleksna sinteza objekata, obrazaca i procesa, koji nastaju simultanom interakcijom različitih nivoa društvenih procesa i operišu na različitim geografskim razmerama“ (Dear and Flusty 2002:2-3), kao i da

prostor aktivno učestvuje u oblikovanju društvenih procesa - usvajanje predeone perspektive omogućava prevazilaženje jaza između zaštite nasleđa i savremenog dizajna (Stephenson, 2011).

Shvaćen kao amalgam prošlosti (prirodna osnova predela i pergament njegovih istorijskih kulturnih slojeva), sadašnjosti (postojeća percepcija i funkcionisanje predela) i budućnosti (trendovi uticaja na predeo i njegova multifunkcionalnost kao potencijal razvoja), predeo postaje mesto prelamanja različitih vremenskih horizonata.

U tom smislu, iskustvo definisanja predela kao okvira prepoznavanja i vrednovanja urbanog nasleđa, ukazuje na moguće pravce proširenja prostornog i sadržajnog obuhvata u sagledavanju buduće polidimenzionalne vrednosti urbanog predela. Razmatranje arhitektonske i urbanističke intervencije iz predeone perspektive upućuje na istovremeno sagledavanje grada i kao artefakta i kao „artificijelne ekologije“. Shvaćena na ovaj način, arhitektonska i urbanistička intervencija u urbanom predelu predstavljaju istovremeno i proces i proizvod. Kulturna dimenzija predela informiše arhitektonske i urbanističke intervencije o važnosti i materijalnih i nematerijalnih vrednosti, dok im ekološka donosi svest o uticaju obrazaca okruženja na ekološke procese. Njihov jedinstven karakter nastaje u kontaktu i povezivanju prirodnih i kulturnih procesa na određenom lokalitetu, u određenom vremenu.

U takvim okvirima se o arhitektonskom ili urbanističkom delu ne razmišlja kao izdvojenom, fiksnom i nepromenljivom - već kao pluralnom, relacijskom i procesnom, a u isto vreme kao fizičkom i kulturnom konstrukt koji je otvoren ka budućnosti.

Shvaćen kao mesto susreta prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i kao polidimenzionalan, multifunkcionalan, dinamički, perceptivni i holistički koncept, predeo može predstavljati zajedničku osnovu očuvanja nasleđenih i kreiranja novih vrednosti kroz arhitekturu i urbanizam.

4. ZAKLJUČAK

Polazeći od stava da su problemi degradacije životnog okruženja i izazova klimatskih promena, pored ostalog, posledica i neadekvatnih pristupa planiranju i dizajnu, posledenjih decenija se traži za novim osnovama razvoja arhitekture i urbanizma u kojima se teži intenzivnijem i kvalitetnijem povezivanju prirode i kulture. Pored razmatranja uloge koju pejzažna arhitektura i dizajn mogu imati u ublažavanju ekstremnih temperatura, recikliranju vode, smanjenju potrošnje energije, smanjenju emisija ugljen dioksida i privlačenju ljudi u gradove - preispituje se i sam koncept predela kao mogući okvir održive arhitekture i urbanog dizajna.

Polazeći od činjenice da koncept predela nema jednoznačno određenje, budući da je razvijan u okviru nekoliko naučno-istraživačkih tradicija, u ovom radu se tragalo za odgovorom na pitanje kakva interpretacija predela bi mogla da predstavlja adekvatan konceptualni okvir održive arhitekture i urbanog dizajna u uslovima savremenog urbanog razvoja? Zbog toga su u prvom delu rada predstavljeni osnovni elementi i odrednice savremenog poimanja predela, nastalog u pokušaju povezivanja znanja prirodnih, društvenih i primenjenih nauka. Pored prepoznavanja polidimenzionalnosti i demokratske u sagledavanju i vrednovanju predela, ove „sintezne“ koncepcije izdvajaju holizam, dinamičnost, perceptivnost, identitet i multifunkcionalnost kao ključne odrednice predela.

U drugom delu rada razmatrani su savremeni pristupi „učitavanja“ koncepta predela u teoriju i praksu arhitekture i urbanizma. Uočeno je da predeo ne ostvaruje svoj puni potencijal kao konceptualni okvir arhitektonskih i urbanističkih intervencija u gradu, ukoliko se interpretira usko, formalno, kao biomimikrija. Interpretiran kao površinska primena zelenog pokrivača ili simulacija prirodno pokrenutog terena, predeo može doprineti ekološkom i estetskom unapređenju urbane sredine i može je bolje povezati sa vangradskim predelom. Međutim, mogućnost primene ovakvih rešenja ostaje ograničena na pojedine gradske lokacije i ne koristi svoj puni potencijal u povezivanju ekoloških, sociokulturnih i ekonomskih interesa razvoja.

Zbog toga je, kao put ka široj interpretaciji koncepta predela u arhitekturi i urbanom dizajnu, razmatrana konceptualizacija predela kao okvira savremene paradigme kulturnog nasleđa. Predstavljani su koncepti kulturnog predela i istorijskih urbanih predela koji su u okviru ove paradigme razvijani. U njihovom fokusu je ideja o predelu kao rezultatu koevolucije prirode i kulture. On istovremeno poseduje materijalne i nematerijalne vrednosti, polidimenzionalan je, holistički, dinamičan, multifunkcionalan, perceptivan i demokratičan.

Ovakva konceptualizacija predela omogućava široku interpretaciju i raznovrsne načine povezivanja elemenata i sistema prirode i kulture. To dalje otvara prostor za kreativnu, raznovrsnu i kontekstualno specifičnu praksu, koja će u budućnosti ideju o predelu kao okviru održive arhitekture i urbanog dizajna - potvrditi ili opovrgnuti.

5. BIBLIOGRAFIJA

- _Antrop M., Van Eetvelde V. (2005) The Diversity of European landscape as a common planning goal, http://www.geoweb.ugent.be/docs/landschapskunde/publicaties/Antrop_Van_Eetvelde_2005_Diversity_European_Landscapes_Spectra_2005.pdf (preuzeto: 10.10.2009).
- _Antrop, M. (2005) From holistic landscape synthesis to transdisciplinary landscape management. Tress B., G. Tress, G. Fry and P. Opdam, (eds.), Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application, Springer.
- _Bajić Brković M. (2010) Ka održivom razvoju gradova u Srbiji, u: Bajić Brković M. (ed.) Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerzitet u Beogradu. pp.10-49.
- _Bergstrom, J.(1998) Exploring and Expanding the Landscape Values Terrain, Faculty Paper Series FS 98-20. Department of Agricultural and Applied Economics, University of Georgia. Athens, Georgia, USA.
- _Blagojević LJ, Ćorović D. (2011) Klimatske promene i estetika savremene arhitekture, u: Đokić V., Lazović Z. (eds.) Uticaj klimatskih promena na planiranje i projektovanje, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, [19–33].
- _Bruns, D. (2002) The Changing Meanings of Landscape, Conference proceedings: Landscape planning in the era of globalization, Ljubljana.
- Carmona et.al. (2003) Public Places-Urban Spaces, Oxford: Architectural Press.
- _Castro E. et al. (2013) MA Landscape Urbanism Course, Architectural Association Inc © 2013, <http://landscapeurbanism.aaschool.ac.uk/home/> (preuzeto 12.7.2013).
- _Corner J.,(2006) Terra Fluxus, u: Waldheim Ch. (ed.) The Landscape Urbanism Reader, NY: Princeton Architectural Press.
- _Corner J.,(1999) Recovering Landscape as a Cultural Practice, u: James Corner, (ed.) Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Theory, New York: Princeton Architectural Press.
- _Council of Europe (2000) The European Landscape Convention (ELC), www.coe.int/t/e/Cultural_Cooperation/Environment/Landscape (preuzeto 7.9.2008.) Dthesis2005.pdf .

_Steuteville R. (2013) Street fight: Landscape Urbanism versus New Urbanism, <http://bettercities.net/article/street-fight-landscape-urbanism-versus-new-urbanism-14855> (preuzeto 12.7.2013).

_Terkenli, T. (2001) Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image, *Landscape and Urban Planning*, Vol.57, pp. 197-208.

_Turner, T. (1982) Landscape Planning: A linguistic and historical analysis of the term's use. *Landscape Planning* Vol. 9, 1983.

_UNESCO (2011) Recommendation on the Historic Urban Landscape, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, (preuzeto 15.7.2013).

_UNESCO (2013) New Life for Historic Cities:the historic urban landscape approach explained, <http://whc.unesco.org/uploads/news/documents/news-1026-1.pdf> (preuzeto 15.7.2013).

_Vasiljević N. (2009) Evropski koncept karakterizacije predela - veza sa planiranjem prostora. Slovenački i hrvatski model, stanje u Srbiji, Zbornik radova sa Međunarodnog naučno - stručnog skupa: Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine, Palić (str. 407 – 421).

_Vasiljević N., Živković J. (2009) A New Approach To Landscape In The Spatial Development Strategy Of Serbia – A Step Toward Implementation Of European Landscape Convention, u: Marić I., Milijić S. *Regional Development, Spatial Planning And Strategic Governance*, vol.2, Beograd: IAUS, pp. 197-216.

_Vasiljević, N. (2008) Uloga planiranja predela u primeni Evropske konvencije o predelima. *Glasnik Srpskog geografskog društva*. Sveska LXXXVIII-Broj 3, Beograd, Srpsko geografsko društvo, 51 - 60.

_Viteretto P., De Vries G., LeVaun Graulty S., O'Donnell P.(2011) Why Cultural Landscapes Matter: Our Culture & Nature Commonwealth, presented at the Conference: Why Does the Past Matter?, University of Massachusetts Amherst (4-6 May 2011).

_Waldheim Ch. (2006) Landscape as Urbanism, u: Waldheim Ch. (ed.) *The Landscape Urbanism Reader*, NY: Princeton Architectural Press.

_Weve-Rabehl G. (2006) Roots: Landscape and Identity, http://anthropology.suite101.com/article.cfm/roots__landscape_and_identity,

16.8.2006, (preuzeto 10.7. 2011).

_Wiggering H. et al.(2006) Indicators for Multifunctional Land Use: Linking socio-economic requirements with landscape potentials, *Ecological Indicators* 6, pp: 238–249.

_Willowbank – Cener for Cultural Landscape (2012) Re: PG18.2 Official Plan Five Year Review: Official Plan Amendment to Adopt new Heritage and Public Realm Policies, <http://www.toronto.ca/legdocs/mmis/2012/pg/comm/communicationfile-32295.pdf> (preuzeto 7.7. 2013).

_Wines J. (2000) *Green Architecture*, Koln, London: Taschen.

_Živković J. Vasiljević N. (2010) Predeo i održivi prostorni razvoj Srbije, u: Bajić Brković M. (ed.) *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerzitet u Beogradu, pp.122-157

_Živković J., Lalović K. Milovanovic-Rodić D.(2012) Multifunkcionalnost otvorenih prostora u kontekstu adaptacije gradova na klimatske promene, u: Bajić Brković M.(ed) *Klimatske promene, nacionalne politike i lokalni razvoj*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerzitet u Beogradu.

_Živković, J., Vasiljević, N. (2009) Vrednosti predela i fizičke strukture naselja Srbije kao elementi kulture i identiteta, *Studijsko - analitička osnova Strategije prostornog razvoja Republike Srbije*. Republička agencija za prostorno planiranje, Ministarstvo za zaštitu životne sredine i prostorno planiranje Republike Srbije.

SUMMARY: LANDSCAPE AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR SUSTAINABLE ARCHITECTURE AND URBAN DESIGN

Assistan Professor Jelena Živković, M. Sc in Architecture
Assistant Professor Nevena Vasiljević, PhD in Landscape Architecture

This essay explores the concept of landscape as a possible framework for sustainable architecture and urban design practice. There has been a remarkable resurgence of interest in landscape topic during last two decades, not only in spatial disciplines but in a broad cultural sphere as well. The reasons for this are various and complex. On the one hand, landscape degradation and homogenization have been recognized as indicators of unsustainable planning and design practices. On the other hand, the quality of urban and rural landscape became an important asset for urban and spatial development in the context of global competition for tourists and businesses. Besides that, climate change challenges the way urban and rural spaces are planned and designed, and asserts a need for better understanding of the complex relationships between nature and culture. As a place where nature and culture meet and interact, landscapes and urban open spaces were recognized as important areas for action in sustainable and climate adaptation policies.

At the conceptual level, landscape entered contemporary architecture and urban design debates as a part of cultural imagination and "spatial turn" in humanities and social sciences. Landscape became a "lens" through which contemporary city is explored, represented and constructed in emerging theories and practices of architecture and urban design (such as landscape and infrastructural urbanism, green architecture, etc.) .

Nevertheless, the concept of landscape is fluid and multifaceted. It carries various meanings depending on the disciplinary context, professional expertise or the representations it mobilizes. It can be treated as a visual resource, a given territorial form or a vision pertaining to particular enhancements, or it can mean all of this - and more. Taking this into account, while at the same time recognizing the complexity of sustainability issues that govern contemporary architecture and urban design, it is important to examine which interpretation of landscape can form the most adequate conceptual framework for sustainable architecture and urban design?

In order to give an answer to that question, first part of the paper explores various issues that constitute a concept of landscape and provides an overview of its historic and contemporary meanings, interpretations and evaluations. Two main research traditions, bio-centric (rooted in landscape ecology) and anthropocentric (rooted in history of art and culture), were confronted, their differences analysed, and their recent reconciliation recognised, as defined in European Landscape Convention. These new synthetic conceptualisations of landscape recognise holism, dynamic and perceptive nature, identity and functionality as its key characteristics. At the same time, basis for landscape evaluation is broadened and democratized to include not only professional knowledge, but also meanings and emotions of different cultural groups and individuals.

Second part explored approaches to introducing the concept of landscape into contemporary architecture and urban design theory and practice. Relations between landscape, architecture and urban design were explored and issues of sustainability

were examined in two approaches to design of urban space: Green Architecture and Landscape Urbanism. In the context of Green Architecture landscape is interpreted as green surface, form or process, thus improving ecological and environmental qualities. Unfortunately, in many projects green and landscape conceptions stay mainly on the surface of conventional building, without integrating it into wider ecological processes. Also, from the perspectives of architectural aesthetic and cultural studies, critics argue that there is a risk of institutionalisation of new Green „big narrative“ as a universal form of building..

Landscape Urbanism recognises landscape as multivalent, manifold and (potentially) integrative medium that has greater capacity than architecture to articulate postmodern urbanism. In this conception landscape is interpreted as (ecological) process, form and metaphor. It is not understood as a beautifying or naturalising the city but as a model of connective, scalar and temporal operations. Though it interpretes landscape on wider basis than Green architecture, problem occurs in its realisation in practice. Landscape urbanism shows its strength in situations where vegetal landscape elements and ground plane dominate, but it is difficult to be applied to architectural projects in which the object is clear and there is little field to be examined. Therefore it can be concluded that, though the landscape as a conceptual framework in these two approaches enables considerable environmental improvements, its full potential is not being realized.

Possibilities for widening the basis for integrating landscape, architecture and urban design in search for sustainable development were therefore further explored by examining the way

concept of cultural landscape was introduced as a basis and framework for sustainable urban heritage management. The Historic Urban Landscape approach moves beyond preservation of physical environment and includes entire human environment with all of its tangible and intangible qualities that form urban cultural landscape. Cultural landscape as a conceptual basis for this approach, recognises co-evolution of nature and culture and implies co-creation of a new form, at once cultural and physical, real and imagined. In this approach a city is not static, but continually shaped by dynamic forces in economic, social and cultural spheres. It considers cultural diversity and creativity as key assets for human, social and economic development, thus making a conceptual connection between past, present and future values and forms. This inclusive and dynamic conceptualisation of landscape enables broad interpretation of nature-culture relations and various ways of connecting its elements and systems. And this further opens up the space for future imaginative, diverse and context-specific architecture and urban design creative practice.

SAVREMENI PRISTUP ZAŠTITI I OBNOVI KULTURNIH PREDELA

Ass. mr Marko Nikolić, dipl. inž. arh.

1. UVOD

Zaštita i revitalizacija kulturne baštine je već niz godina u središtu naučne i stručne javnosti, ali i sveukupne društvene zajednice, u lokalnim, državnim i međunarodnim okvirima. Koreni ovog pokreta beleže se još krajem 19. veka, kada su istaknuti arhitekti i naučnici počeli da se zalažu za konzervaciju i restauraciju kulturnih spomenika (Ežen Viole le Dik, 1866, Vilijam Moris, 1877). Odziv javnosti je bio veoma brz i uspešan. U razvijenim zemljama sveta sve se više govorilo o potrebi zaštite kulturne baštine, a uskoro se organizovala i međunarodna saradnja. Na čelu ovih pokreta bili su UNESKO, kao najveća i najvažnija organizacija Ujedinjenih nacija specijalizovana za nauku, kulturu i obrazovanje u celom svetu, a zatim i dve veoma značajne organizacije, kao što su IKOMOS i IKROM, koje su organizovale niz skupova na kojima se raspravljalo o zaštiti kulturne baštine.

Veoma lako se može uočiti, da je na ovim mnogobrojnim skupovima i u dokumentima koji su na njima usvajani (povelje i preporuke) bilo vrlo malo reči o zaštiti kulturnih predela, ili kako se često govori, o zaštiti kulturnih pejzaža. Istina, u Konvenciji o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine, pominje se kulturni pejzaž kao spomeničko mesto kao kombinovano delo čoveka i prirode, ali se ova vrsta baštine bliže ne određuje. I u Konvenciji o zaštiti kulturnog nasleđa, koja je usvojena 1982. godine, definiše se da se u kulturno nasleđe, pored ostalog, svrstavaju ansambli, tj. grupe građevina, izolovanih ili povezanih, koji zbog uklapanja u pejzaž imaju univerzalnu i jedinstvenu

vrednost sa gledišta istorije, umetnosti ili nauke. Nešto više se o pojmu predeo govori u poznatoj Povelji iz Bure iz 1999. godine. Ovdje se predeo (mesto, eng. Place, ili Landscape) definiše kao lokalitet, područje, pejzaž, zgrade ili grupe građevina ili drugih objekata, koji mogu da obuhvataju komponente, sadržaje, prostore i poglede. U istom članu se definiše i pojam kulturni značaj, u smislu estetske, istorijske, naučne, društvene ili duhovne vrednosti za bivše, sadašnje i buduće generacije, pri čemu se podrazumeva da je kulturni značaj ugrađen u sam predeo, u njegovo rešenje i primenjene materijale, što se može menjati u zavisnosti od novih informacija. U ovom smislu materijali obuhvataju sva fizička sredstva, primenjena u predelu, uključujući komponente, sklopove, sadržaje i objekte. (Jokileto, 2003)

Međutim, i pored svih ovih rasprava i diskusija, Komitet za svetску kulturnu i prirodnu baštinu mnogo godina nije mogao da nađe način da identifikuje ili opiše kulturne pejzaže da bi mogao da ih upiše na Listu svetske kulturne baštine. Ovo stanje se suštinski izmenilo usvajanjem UNESKO-ovih Operativnih smernica za implementaciju Konvencije o svetskoj baštini 1999. godine, a zatim i usvajanjem Evropske konvencije o predelu, od strane Saveta Evrope, u Firenci 2000. godine. Ovu Konvenciju je 2007. godine ratifikovala i Republika Srbija.

2. ANALIZA I PRIKAZ MEĐUNARODNIH POVELJA I PREPORUKA O ZAŠTITI KULTURNIH PREDELA

U Operativnim smernicama za implementaciju Konvencije o svetskoj baštini problem zaštite kulturnih predela reguliše se sa više članova. U Članu 36. navodi se da kulturni pejzaži predstavljaju „zajednička dela prirode i čoveka“, kako je to istaknuto još u Konvenciji iz 1972. godine. Podvlači se da su oni prikaz evolucije

ljudskog društva i naselja tokom vremena, pod dejstvom fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti koje pruža prirodna sredina i sukcesivnih, društvenih, ekonomskih i kulturnih sila, spoljašnjih i unutrašnjih. Kulturne pejzaže, odnosno predele, treba ocenjivati na osnovu njihove izrazite univerzalne vrednosti i reprezentivnosti u smislu jasno definisanih geografsko-kulturnih regiona, kao i na osnovu mogućnosti ilustriranja njihovih kulturnih elemenata.

Na to se nadovezuje čl. 37, u kome se ističe da pojam kulturni pejzaž obuhvata različitost manifestacija interakcije ljudskog roda sa njegovom prirodnom sredinom, a zatim i čl. 38, koji ističe da kulturni pejzaži odražavaju specifične tehnike održivog korišćenja zemljišta, s obzirom na karakteristike i ograničenja prirodne sredine u kojoj se nalaze i odnose države prema prirodi.

U čl. 39. kulturni pejzaži se svrstavaju u tri osnovne kategorije. Prvu kategoriju čine oni koje je namerno osmislio i stvorio čovek i oni su najprepoznatljiviji. Tu spadaju vrtovi i parkovi, koje je čovek stvarao iz estetskih i drugih, često religijskih razloga, u vezi sa spomeničkim ili drugim objektima. Drugu kategoriju čine organski nastali pejzaži. Oni su nastali zbog različitih potreba ili zahteva, društvenih, ekonomskih, administrativnih ili drugih, i stoje u današnjem obliku usled spajanja sa svojom okolinom ili kao odgovor na svoje prirodno okruženje. Oni mogu biti: fosilni pejzaži, čiji je evolutivni proces završen u prošlosti, naglo ili tokom vremena, i kontinualni pejzaži, čiji evolutivni proces još traje i koji i dalje imaju ulogu u savremenom društvu. Treću kategoriju čine asocijativni kulturni pejzaži, čija se vrednost ogleda u snažnim verskim, umetničkim ili kulturnim vezama elemenata prirode, a manje u materijalnim kulturnim dokazima.

Članom 40. utvrđuje se stav da veličina kulturnog pejzaža za upis na Listu svetske kulturne baštine zavisi od njegove funkcionalnosti i razumljivosti, ali u svakom slučaju predeo koji se predlaže treba da bude dovoljno veliki da adekvatno ilustruje celokupni kulturni pejzaž koji predstavlja. (UNESCO, 2008)

Ideje ovog dokumenta su opšte prihvaćene, što je rezultiralo i usvajanjem Evropske konvencije o predelu 2000. godine. U preambuli ovog dokumenta se ističe da ovom Konvencijom Savet Evrope, koji teži postizanju većeg jedinstva među članicama u cilju očuvanja i ostvarivanja ideala i principa koji su njihovo zajedničko nasleđe, a imajući u vidu da „predeo ima važnu ulogu za opšti interes u oblasti kulture, ekologije, životne sredine i društva“ i da „predeo doprinosi formiranju lokalnih kultura i da predstavlja jedan od osnovnih elemenata evropskog prirodnog i kulturnog nasleđa i važan činilac kvaliteta života ljudi“, želi da se da novi instrument posvećen isključivo zaštiti, upravljanju o planiranju svih predela u Evropi.

Uvodne odredbe ove Konvencije preciziraju osnovne definicije. Najpre se ističe da „predeo označava određeno područje, onako kako ga ljudi vide i dožive, čiji je karakter rezultat delovanja i interakcije prirodnih i/ili ljudskih faktora“. S tim u vezi se u članu 1. daju i definicije predeona politika, ciljni kvalitet predela, zaštita predela, upravljanje predelom i planiranje predela.

U drugom poglavlju (čl. 4. i 5.) se utvrđuju potrebne opšte i posebne mere za primenu ove Konvencije na državnom nivou. Države potpisnice se obavezuju da će zakonom priznati „predeo kao bitnu komponentu ljudskog okruženja, kao izraz raznovrsnosti zajedničkog kulturnog i prirodnog nasleđa i

temelj njihovog identiteta", da će uspostaviti i sprovesti „predeone politike koje imaju za cilj zaštitu, upravljanje i planiranje predela i procedure za uključivanje najšire javnosti, lokalnih i regionalnih vlasti" i da će „integrirati predeo u politike prostornog (regionalnog) i urbanističkog planiranja i u kulturne, poljoprivredne, socijalne, ekonomske i politike životne sredine". (EKP, 2008)

Koristeći stavove i opredeljenja iz ovih dokumenata, Komitet svetske baštine je proteklih godina na Listu svetske baštine upisao veći broj kulturnih pejzaža, od kojih većina nije pripadala kategoriji jasno definisanih pejzaža koje je namerno osmislio i stvorio čovek, već kategoriji organski nastalih pejzaža. U ovim raspravama je pokrenuto i niz pitanja koje treba razmotriti kada se u pojedinim zemljama započne rad na zaštiti predela, u okviru svoje politike i zakonodavstva. Treba da se naglasi da se pored ovih dokumenata koji se direktno odnose na zaštitu baštine, na brigu o predelima, odnosi i veći broj međunarodnih preporuka i dokumenata koji se odnose na zaštitu životne sredine, uključujući i odgovarajuće zakone.

3. PROBLEMI I SMERNICE ZA UNAPREĐENJE PRISTUPIMA ZAŠTITE I REVITALIZACIJE KULTURNIH PREDELA U SVETU I KOD NAS

Najpre je nužno da se stvori svest da je kulturni pejzaž komplekstan ostalim vrstama graditeljskog nasleđa (spomenici kulture, prostorne kulturno-istorijske celine, arheološka nalazišta, znamenita mesta) i da je potrebno da se stvori sistem njihovog čuvanja i upravljanja. Dakle, predele treba posmatrati kao kulturno dobro, kao deo celine integrisanih i međusobno povezanih delova.

Pri tome treba imati u vidu da je Konvencija o predelu iz 2000. godine dala široke mogućnosti definisanja kulturnog predela.

Ova Konvencija ne traži da se uzimaju u razmatranja samo specifični pejzaži, koji imaju izuzetnu univerzalnu vrednost, već da se u svim zemljama traže predeli koji imaju neku od vrednosti kulturnog nasleđa, na jednom ili drugom nivou, i da sve te vrednosti zahtevaju pažljivo razmatranje u dugoročnom upravljanju i njihovom očuvanju i evoluciji. Dakle, treba se okrenuti predelima svih vrsta, urbanim, ruralnim, lepim, ružnim, poljoprivrednim, industrijskim, itd. Ipak, u centru pažnje su uvek poljoprivredni predeli, koji se mogu shvatiti kao „kontinualni“, odnosno, kako se to u Operativnim smernicama naglašava, kao duge linearne oblasti koje predstavljaju kulturološke bitne mreže transporta i komunikacija u određenim predelima.

Vrlo je važno i da se istakne da konvencionalni pristupi nasleđu koji se fokusiraju na konzervaciju posebnih karakteristika i elemenata nasleđa moraju pri zaštiti kulturnih predela da se u mnogome promene. Zaštita kulturnih predela ili pejzaža treba da se zasniva na ključnim procesima koji su ga oblikovali i koji su definisali njegov karakter tokom vremena. Na primer, za kulturni pejzaž kanala Rido, u Kanadi, koji čini oko 200 km dug koridor plodnog zamljišta oko odbrambenog kanala, konzervatorski radovi su bili najpre usmereni na kontrolu razvoja graditeljskih objekata na obalama kanala, da bi se brzo shvatilo da na ovaj predeo najviše utiče poljoprivredna politika, podsticanjem formiranja velikih farmi i napuštanja prakse gajenja mnogih tradicionalnih kultura iz XIX veka i tradicionalnog načina obrade zemlje na malim farmama. Zato dugoročni plan razvoja ovog kulturnog pejzaža integriše brigu za nasleđe u odgovarajuću poljoprivrednu politiku, što treba da doprinese novom kvalitetu ovog predela.

Značajan primer je i zaštita kulturnog pejzaža „Činkve Tere“ u Liguriji, kojim se u italijanskom sistemu upravlja kao Nacionalnim parkom. Ovaj predeo je zadržao tradicionalne običaje mnogo bolje i duže od ostalih delova Italije, pre svega zahvaljujući njegovoj relativnoj izdvojenosti, te je u vidu priznanja neverovatnim ljudskim naporima da se od veoma strmih obronaka otrgne obradiva zemlja u vidu mnoštva suvozdanih terasa, ovaj predeo je upisan u Listu svetske baštine. Vreme i modernizacija, međutim, čine svoje i ovaj predeo je počeo da propada. Upišom u Listu svetske baštine i novim sistemom upravljanja ovim Nacionalnim parkom, predeo „Činkve Tere“ postaje interesantno turističko mesto, koje sve više posećuju gosti iz celog sveta. Time se obezbeđuju prihodi koji omogućavaju održavanje i obnovu terasa i drugih objekata, zakup i poboljšanje terasastog terena i njegovo intenzivnije korišćenje. (Stovel, 2003)

STANJE U SRBIJI

Ratifikacija Evropske konvencije o predelu koju je doneo Savet Evrope, u Firenci 2000. godine, govori da je Republika Srbija na vreme prepoznala predele kao suštinski faktor u uspostavljanju ravnoteže između očuvanja prirodnog i kulturnog nasleđa, kao izraza evropskog identiteta i raznolikosti, i njegovog korišćenja, kao ekonomskog potencijala, posebno za razvoj turizma. Time se i formalno naša zemlja uključila u mrežu zemalja koje odgovorno brinu o svom održivom razvoju.

Međutim, u Srbiji se na zaštiti predela radilo i znatno pre toga, pre svega u Zavodu za očuvanje prirodne baštine, koji je osnovan 1948. godine. Osnovu za ovaj rad su činili i čine Zakon o zaštiti prirode (iz 1991, sa izmenama iz 2004. godine), kojim su objekti prirode i prostori sa spomeničkim vrednostima zaštićeni

kao: spomenici prirode, prostorni memorijalni prirodni spomenici i zaštićena okolina. Do sada je zaštićen veći broj spomenika prirode, 27 memorijalnih prirodnih spomenika i preko 100 nepokretnih kulturnih dobara, odnosno okolina. U ove zaštićene spomenike, pored drugih, spadaju i Nacionalni park Fruška Gora, srednjovekovni grad Golubac i arheološko nalazište Diana u Nacionalnom parku Đerdap, kompleks Sv. Arhandela u Nacionalnom parku Šar Planina, manastiri Studenica, Ras - Sopoćani i Đurđevi Stupovi u parku prirode Golija, manastiri u Ovčarsko-Kablarskoj klisuri, spomenik prirode Straža kod Bele Crkve.

Veliki značaj za predele u našoj zemlji ima i prostorno planiranje. Na planiranju predela u Srbiji počelo je da se radi još sedamdesetih godina prošlog veka, a veliki pomak je ostvaren uvođenjem Generalnog plana predela u Zakon o planiranju i uređenju prostora i naselja 1995. godine. Od tada je mnogo urađeno u ovoj oblasti. Postoji više urađenih generalnih planova predela, kao što su predeli Filijala, Srednje brdo i Jezero u Vojvodini. Trebalo je da se uradi mnogo više, ali u Zakonu o planiranju i uređenju prostora i naselja iz 2003. godine predelima nije poklonjena praktično nikakva pažnja. (Miličić, Nojković, 2009)

Veliki i odlučan napredak ostvaren je usvajanjem novog Prostornog plana Republike Srbije od 2010. do 2020. godine, koji je zakonom usvojen u Republičkoj skupštini krajem 2010. godine. U ovom važnom dokumentu se pitanje zaštite kulturnih predela, a i drugih elemenata baštine, zasniva na već pomenutim, a i drugim relevantnim međunarodnim poveljama, odnosno obavezama koja je naša zemlja preuzela njihovom ratifikacijom.

Zaštita kulturnog predela u ovom dokumentu je regulisana u

više članova. Polazni stav je da se kulturno naselje (kako se u ovom dokumentu ponegde definiše kulturni predeo) artikuliše kao razvojni resurs, te da se zaštititi, uredi i koristi na način koji će doprineti uspostavljanju regionalnog i lokalnog identiteta u skladu sa evropskim standardima zaštite. Da bi se ovo ostvarilo, Prostorni plan utvrđuje operativne ciljeve, počev od formiranja efikasnog zakonskog i finansijskog sistema, preko stvaranja nacionalne strategije i programa, instrumenata i državne politike, do niza praktičnih zadataka koji se odnose na održavanje stabilnosti, fizičke i duhovne strukture kulturnih predela, ograničenja intenziteta njihovog korišćenja i gustine razvoja, zaštite i očuvanja starih struktura i stilova, uz strogu kontrolu prostornih promena i estetskih standarda, kao i uz očuvanje postojećih urbanih odnosa i gradskih vizura. Utvrđeni su i strateški prioriteti do 2014. godine, kao i prioriteta kulturna područja koja treba da uživaju poseban tretman, kao što su: Fruška Gora, Sremski Karlovci i Petrovaradinska tvrđava, područje Bača, Bođana, Plavne i Karađorđeva, Ovčarsko-kablarska klisura, Negotinske pimnice, priobalje Dunava, sa kulturno istorijskim spomenicima i kompleksima, od Beogradske tvrđave do Kladova (Vinča, Smederevo, Ram, Golubac, Lepenski Vir, Diana, Pontes), Viminacijum, Caričin grad, Medijana i područje Golije sa spomenicima na području Novog Pazara.

Do 2014. godine treba da se izvrši i „Karakterizacija predela Srbije“ i definišu projekti integracije u međunarodne mreže (UNESKO-ova Lista svetske baštine i druge). Prioritetna područja za koja je obavezna izrada posebnih projekata „Karakterizacije predela“ su područja posebnih prirodnih i/ili kulturnih vrednosti (nacionalni parkovi, spomenici prirode i dr.), područja zaštićenih kulturnih vrednosti (Fruška Gora, Stari Ras sa Sopoćanima, Negotinske

pimnice, i dr.), arheološka nalazišta (Gamzigrad, Viminacijum i dr.), istorijski gradovi i utvrđenja (Golubac, Smederevo, Maglič, i dr.), manastiri (Gradac, Žiča i dr.) i znamenita mesta i njihova okolina, kao i područja integralnih prirodnih i kulturnih vrednosti (Golija sa Studenicom, Ovčarsko-Kablarsko područje). Određeni su i prostori u kojima je kvalitet predela i fizičke strukture naselja od posebnog značaja za razvoj (turističke destinacije, internacionalne mreže, pogranične oblasti), kao i ugroženi i degradirani prostori u kojima je potrebno sprovesti mere sanacije (otvoreni kopovi uglja, kamenolomi, jalovišta, eksploatacija šljunka, vodotoci niske klase, centri za upravljanje otpadom). Utvrđena su i područja pod posebnim pritiskom razvoja (prostori i naselja uz saobraćajne koridore, Beograd – Novi Sad, Ibarska magistrala, trograđe Jagodina – Paraćin – Čuprija). (Zakon o prostornom planu RS, 2010)

4. ZAKLJUČAK

Prikazano istraživanje nam govori da je u našoj stručnoj, a donekle i u široj javnosti, kod građana, privatnih i društvenih organizacija i organa vlasti, stvorena odgovarajuća svest o vrednostima predela, o njihovoj ulozi u održivom razvoju društvene zajednice. Stvorene su i nužne polazne političke odluke, na najvišem nivou državne uprave, što posebno dokazuje nedavno usvojeni Prostorni plan Republike Srbije od 2010. do 2020. godine.

Više je nego jasno da je problem zaštite kulturnih predela veoma složen i zahtevan posao, na kome treba intenzivno da rade svi relevantni društveni činioci. Posebno treba da se radi na osposobljavanju stručnjaka za rad u ovoj oblasti na svim nivoima obrazovanja, a naročito na visokoškolskom, tj. univerzitetskom nivou, na bazi odgovarajućih svrsishodno definisanih nastavnih

planova i programa. Ne manji značaj ima i intenziviranje naučno-istraživačkog rada na osnovu multidisciplinarnih i praksi orijentisanih programa, i uz finansiranje od privatnog i javnog sektora i posredno ili neposredno zainteresovanih organizacija i organa uprave, posebno iz oblasti turizma.

5. BIBLIOGRAFIJA

- _Evropska konvencija o predelu (EKP), u: Glasnik DKS, br. 32 (2008), str. 18 – 22.
- _Jokileto, J., Konzervacija između prakse i teorije, u: Glasnik DKS, br. 27 (2003), str. 9 – 14.
- _Miličić, O. i Nojković, S., Zaštita kulturnog predela, u: Glasnik DKS, br. 33 (2009), str. 16 – 19.
- _Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, (Paris: UNESCO – World Heritage Centre, 2008).
- _Stovel, H., Kulturni pejzaži: Novi pristup očuvanju kulturnog nasleđa, u: Glasnik DKS, br. 27 (2003), str. 14 – 19.
- _Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine, u: Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2010.

SUMMARY: CONTEMPORARY APPROACHES TO THE PROTECTION AND REVITALISATION OF CULTURAL LANDSCAPE

Assistant Marko Nikolić, M. Sc in Architecture

Although a term cultural landscape is mentioned in the Convention on protection of cultural heritage in 1972 and in the Convention on cultural heritage in 1982 this type of cultural heritage has been not precisely defined for a long time. The situation was changed by the adoption of UNESCO Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention in 1999. and later by the European Landscape Convention, adopted in Florence in 2000. This Convention was ratified by the Republic Serbia in 2007. In the Guidelines it is stated that cultural landscapes represent result of a combined action of men and nature and explain evolution of human societies and settlements in time, under the influences of physical limitations and possibilities directed by natural environment and social, economic and cultural forces, internal and external.

Cultural landscapes are divided in three main categories. The first one are landscapes designed and realized by men, and they are the most recognizable, the second are organic made landscapes and the third one are associative landscapes, which value are in strong religious, artistic or cultural connections of natural elements. Basing on these determinations, the Committee for World Heritage enrolled a number of cultural landscapes in the World Heritage List; the most of them are not from the category of the most recognized categories, but from the category of organic made landscapes.

The ratification of the European Landscape Convention by Republic Serbia demonstrate that Serbia recognized landscapes as a essential factor of a balance between protection of natural and cultural heritage, as an expression of the European identity, and landscape usage, as an economical potential, particularly for the tourism development. In such a way Serbia is formally included in the group of countries which responsible take care of their sustainable development.

The work on protection of landscape was in Serbia rather successful for already several years. The main actor is The Agency for protection of natural heritage, founded in 1948, based on the Law on Protection of Nature. A great importance for protection of landscape in Serbia has appropriate spatial planning. The most important is the new Spatial Plan for Serbia from 2010. to 2020. which Republic Parliament adopted in the in 2010. The protection of cultural landscapes and others elements of national heritage in this document is defined in line with relevant international conventions and obligations that the country accepted by their verifications.

The protection of cultural heritage is based on a starting point that cultural landscape is a development recourse, which has to be protected, arranged and used in a manner which will contribute to define regional and local identity, according to European protection standards. To achieve this goal, the Spatial Plan define a number of operational tasks, including efficient legal and financial system, definitions of national strategies and programs, instruments and political decisions, provisions for stabile, physical and spiritual structures of cultural landscapes and their limited use and further development, followed by strictly con-

trol of all spatial and esthetic changes and protection of existing urban and settlements relations.

The strategic priorities until 2014 are defined, as well as the most important cultural landscapes that should be under a particular attention. In the same period of time a Characterization of Serbian landscapes has to be determined, together with the projects which will be proposed for the international networks (World Heritage List, UNESCO and others). Priority landscapes that have to be specially designed for the Characterization are those of particular natural and/or cultural values, protected cultural landscapes, archeological sites, historical sites and towers, monasteries and distinguished places with their environments, and landscapes of integrated natural and cultural values. The areas in which the landscape quality and physical structure of settlements have a particular importance for future developments are also determined, as well as the areas which are destroyed and endangered and therefore demand rehabilitation.

KEYWORDS: cultural landscape, values, resources, rehabilitation, sustainable development

UČENJE NA OSNOVU MESTA I OBRAZOVANJE ARHITEKATA

Dragan Marković, M. Arch.

1. UVOD

U poslednjih nekoliko godina, svedoci smo razvoja širokog spektra „drugačijih“ oblika obrazovanja arhitekata. Neke od osnovnih karakteristika novijih pristupa obrazovanju su: (1) podsticaj kreativnosti naspram repetitivnog programa (manje školskih modela, više istraživanja), (2) podsticaj emancipacije naspram neprekosnovenog autoriteta nastavnika (negovanje samostalnosti studenata u radu) i (3) težnja ka što više praktičnog rada i kontakta sa konkretnim materijalom i prostorom (naspram knjiškog učenja, „papirne arhitekture“, ograničanja na galerijsko prikazivanje rezultata) (Lojanica, 1998). Akademsku pažnju, sve više, na sebe skreću odlike iz treće grupe nabrojanih karakteristika.

Ovi „drugačiji“ pravci u obrazovanju jednim svojim delom odnose se na uvođenje realnih životnih parametara u arhitektonski kurikulum, te integraciji akademskog i vanfakultetskog iskustva, a sve u težnji pronalaženja solidnijih temelja za obrazovanje arhitekata. Brojni autori (Ford, 2003) ukazuju na neophodnost ove dopune, te prevazilaženje neusklađenosti između školskog i izvanškolskog iskustva. Potreba za tim proizilazi iz neophodnosti dopune dosadašnjih razumevanja odnosa čoveka i prostora posredovanog arhitekturom, a koji su trenutno pretežno programski i oblikovni.

Mada je neusklađenost univerzitetskog i praktičnog sveta postojala još od doba renesanse i akademizacije obrazovanja (Coleman, 2010), u skorije vreme moguće je govoriti o njenom

usložnjavaju. Slabosti su velike. Znanje stečeno u arhitektonskim školama i situacijama profesionalne prakse postaju sve više dva razdvojena sveta, smatra Bjukanan (Buchanan, 2012). Ovaj autor ističe da studenti arhitekture sa naporom uspostavljaju smislenu vezu između onoga što ih na fakultetima podučavaju i onoga što se od njih u praksi očekuje. Čak i studenti koji postižu solidne školske rezultate imaju poteškoća u primeni stečenih apstraktnih znanja u rešavanju konkretnih projektantskih zadataka (Yager, 1991).

Jedna od najintezivnijih situacija razdvajanja odigrava se u okvirima arhitektonskog projektantskog studija. U ovom modelu nastave arhitektura se predočava kao sistem izolovanog znanja i značenja, umesto višedimenzionalnog entiteta koji je u senzibilnom odnosu sa svojim mestom i društvom koje ga stvara. U izvesnom smislu, arhitektonski projektantski studio je ostao nemodifikovan i neproširen, prvenstveno iz razloga što njegove osnovne procedure nisu menjane decenijama (Till, 2012). S druge strane, spektar zadataka i izazova sa kojima se arhitektae danas susreću stalno se proširuju i usložnjavaju. Sve to zahteva set sposobnosti, spremnosti i mudrosti koje retko koji studijski program u sebi objedinjuje.

Kriza studio modela ogleđa se u usmeravanju obrazovne teorije i prakse jedino na kreativni domen, dok se druge komponente arhitekture (poput uspostavljanja smislene veze između čoveka i njegovog okruženja, materijalnosti i doživljaja) postavljaju kao nerelevantne. U većini projektantskih studija dolazi do inhibicije onih domena koji destimulišu slobodnu kreativnost, što sputava izučavanje arhitekture kao složene ljudske delatnosti, određene okvirima vremena, mesta i okolnosti (Dickinson, 2010).

Moguće je pratiti i oštre kritike upućene isključivo profesionalno usmerenom obrazovanju arhitekata. Savremeno obrazovanje arhitekata je ustajalo, smatra Kolomina Beatriz (Colomina Beatriz, 2012). Ova autorka ističe da uloga obrazovanja arhitekata nije podmirivanje zahteva građevinske industrije, već kritičko preispitivanje odnosa čoveka i prostora, uz konstantnu primenu i testiranje novih koncepata, metoda i odnosa.

Arhitektonska obrazovna teorija i praksa zapravo su u stalnoj potrazi za optimizacijom projektantskog studija kao temelja svog akademskog delovanja. U težnji da se nadomeste postojeće slabosti razvijaju se novi obrazovni pristupi. U jedan od novijih pristupa ubraja se i „učenje na osnovu mesta“. Jedna od težnji ovog pristupa jeste pokušaj revitalizacije projektantskog studija, a sve u cilju otklona od apstraktnog intelektualizma i formiranja budućih arhitekata jedino na temeljima „papirne arhitekture“.

Postoje dve osnovne tendencije praktikovanja prostornih teorija učenja u okvirima obrazovanja arhitekata – one koje se zalažu za novo jedinstvo akademije i prakse, i one koje promovišu dublje razumevanje arhitekture, posmatrane iz tačke uspostavljanja smislenijeg odnosa čoveka i prostora. U ovom radu biće reči o drugoj tendenciji, te potencijalima primene principa „učenja na osnovu mesta“ kao jednog od sredstava dopune tradicionalnog studio modela, te proširivanja njegovog postojećeg koncepta, metoda i ishoda. Cilj rada jeste da se preispita kritička perspektiva „učenja na osnovu mesta“ i da se ukaže na njene pedagoške vrednosti. Svrha rada jeste da pruži odgovor na pitanja: zašto je „učenje na osnovu mesta“ važno za obrazovanje arhitekata? Kroz kritičko razmatranje teorijskih stavova prepoznatih u

literaturi i studiju slučaja dve obrazovne praskе arhitektonskog projektantskog studija, centriranih oko ideje „učenje na osnovu mesta“, rad ukazuje na važnost i neophodnost ovakvog vida „drugačije“ nastave, a u odnosu na tradicionalni studio model.

Radom se pokazuje da pristup „učenje na osnovu mesta“ poseduje elemente neophodnih za uključivanje kontekstualno zavisnih varijabli u obrazovanje arhitekata, te podsticanju njegove optimizacije. Reč je o obrazovnom postupku u kom se mesto postavlja kao mentor sinhronizacije složenih konteksta prilikom uvođenja arhitektonske intervencije u prostor. Mesto se sagledava kao izvor „drugačijih“ razumevanja arhitekture.

2. TRADICIONALNI MODEL ARHITEKTONSKOG PROJEKTANTSKOG STUDIJA

Projektantski studio je jedinstveni model obrazovanja arhitekata. Razvijao se u radionicama Kraljevskih akademija, a tokom 19-og veka i početkom 20-og veka transformisao se kroz radionice Bozara (Ecole des Beaux-Arts) i Bauhauza (Bauhaus), postepeno se otvarajući i uvodeći elemente uvodnih i pratećih kurseva (Savić, 2008). Pod terminom projektantski studio podrazumeva se fizički prostor u kom se nastava odvija, ali i metod podučavanja, centriranog oko pristupa „učenje kroz rad“ (Broadfoot, Bennett, 2003).

Teorijsko utemeljenje rada u studiju ponudio je Donald Šon (Donald Schon) (Schon, 1985, 1988), formalizujući ga kao „ogledanje u akciji“. Studio je organizovan oko primene didaktičkog koncepta kojeg je Šon opisao kao praksu pokušaja i pogrešaka. Studio treba da omogući ne samo izgradnju znanja, već i razvijanje operativnih veština koje su neophodne za rad u praksi. Tradicionalni projektantski studio ima tri osnovna

pedagoška zadatka: da poduči nove veštine, da prenese novi „jezik“ i osposobi studente da razmišljaju „arhitektonski“ (Coleman, 2010). Studio je mesto artikulacije projektantske epistemologije, dok je učionica prostor u kojem se ta artikulacija odvija.

U poređenju sa karakteristikama većeg broja predmeta na univerzitetu, projektantski studio je „otvoren“ koncept. On se bazira na subjektivnim, a ne pozivističkim sudovima, gde važnu ulogu zauzimaju učesnici nastavnog procesa. U arhitektonskom projektovanju studenti uče od starijih i iskusnijih kolega. U skladu sa tim je i shvatanje nastavnika kao reflektivnog praktičara (Pešić, 2004), kao osobe koja stalno prati, istražuje i vrednuje dešavanja u studiju i shodno tome menja svoju praksu.

Mada predstavlja centralno mesto podučavanja arhitektonskog projektovanja, tradicionalni model arhitektonskog studija stalan je predmet kritičke pedagogije (Webster, 2008). U poslednjih nekoliko godina dolazi do preispitivanja odnosa između projektantskog studija, „ogledanja u akciji“ i šireg konteksta u kome se oni odvijaju. Ovi radovi (Webster, 2008; Waks, 2001) ukazuju na asimetričnost šireg konteksta i procedura koje se odvijaju unutar studija.

3. AKONTEKSTUALNOST ARHITEKTONSKOG PROJEKTANJSKOG STUDIJA

Izolovanost arhitektonskog projektantskog studija posledica je njegovog tretiranja izvan konteksta – konceptualno i operativno. Kritikujući tehnokratski pristup kurikulumu, Kornblet (Cornbleth, 1988) ističe da funkcionalna dekontekstualizacija znači prihvatanje kurikuluma odvojeno od njegovih strukturalnih uslova i kontekstualnih uticaja, kao da oni postoje nezavisno

od obrazovnog sistema, društva i istorije. Konceptualna dekontekstualizacija podrazumeva odvajanje projektantskog studija kao produkta od procesa njegovog konstruisanja, dizajniranja i upotrebe.

David Or (David Orr) tvrdi da je obrazovni sistem u velikoj meri odgovoran za izostanak svesti o široj ulozi arhitekture i njenim mogućnostima (Orr, 1992). Or smatra da je model studija zasnovan na apstraktnim znanjima i učioničkom radu, koji su otuđeni od opipljivog iskustva, realnih problema i prostora svakodnevnog života stvar koja više proizvodi štete nego koristi. Prema ovom autoru, rad u tradicionalnom studiju je univerzalno iskustvo bez sopstvenog mesta (Orr, 1994).

Sam Jakob (Sam Jacob), analizirajući trenutni status obrazovanja arhitekata na opštem nivou, tvrdi da arhitektonski projektantski studio pati od hronološke disfunkcije, oličene u činjenice da su današnji projektantski studiji utemeljeni na modelima ustanovljenim pre 50 godina (Jacob, 2013). Arhitektonsko projektovanje i obrazovanja arhitekata koje ignoriše lokalni kontekst, lokalnu zajednicu, ekološke i envajromentalne aspekte rizikuje da uvećava probleme pre nego da ih rešava.

Usvajanje i primena kontekstualizovane prakse obrazovanja arhitekata zahteva raskid i promenu postojeće paradigme i uvođenje radikalno novih modela i pristupa. Jedan od mogućih alternativa jeste kontekstualizacija i redefinisavanje studija, razmatranje studija kritički, kao kontekstualnog socio-kulturno-prostornog procesa, a ne tehnički, odvojeno do njegovih višestrukih i interaktivnih konteksta.

4. KONTEKSTUALIZACIJA PROJEKTANTSKOG STUDIJA

U poslednjih nekoliko godina govori se o uvođenju realnih životnih parametara, situacija, lokalnog mesta i zajednice u postupak koncipiranja i razvijanja arhitektonskog projektantskog studija (Marrow, 2000). Ove kontekstualne teorije učenja ukazuju na to koliko su okruženje i situacije u kojima se učenje odvija značajne u procesu proizvodnje, razmene i potrošnje znanja.

Reč je o interaktivnoj dimenziji koja pojašnjava da učenje ne može biti otušeno od okolnosti u kojima se odvija. Prostor i situacija u kojoj se student nalazi podjednako su važni u sticanju novih znanja koliko kurikulum i učesnici u nastavi. King ističe da kontekst u kojem se odvija neko učenje predstavlja izvor značenja tog procesa učenja (King, 1996). S toga, kontekstualni pristup obrazovanju je nastao kao otpor prema modelu razvijanja studija „odozgo ka dole“. Umesto toga, u okviru ovog pristupa zagovara se model „odozdo ka gore“.

U teorijama situacione kognicije, na primer, proces učenja se ne može odvojiti od situacije u kojoj se učenje odvija. Fizičko okruženje, situacije u kojoj se studenti nalaze, kao i sredstva koja koriste u tom iskustvu, integralni su deo procesa učenja. Džarvis (Jarvis, 1987, 1) smatra: „da učenje nije samo psihološki proces koji se dešava u ugodnoj izolaciji od sveta u kome student živi, već je intimno povezan sa iskustvima i mogućnostima individua i okolnosti u kojima oni žive“. Učenje je kreativni dijalog pojedinca i njegovog fizičkog i društvenog okruženja, bila priroda tog dijaloga pozitivna ili negativna (Aleksandrić, 2010).

Obrazovanje arhitekata se sve više posmatra u širem kontekstu,

a ne izolovano, u vakuumu. „Učenje na osnovu mesta“ spada u grupu novijih pristupa koji ističe značaj višedimenzionalnosti i složenosti fizičkog konteksta u proizvodnji, razmeni i potrošnji znanja. Radikalna promena fizičkog prostora u kom se nastava odvija, a na koju „učenje na osnovu mesta“ insistira, sprovodi se u cilju blagog zanemarivanja simulacije ulsova rada u praksi. Na ovaj način, arhitektonski projektantski studio se postavlja kao istraživački poligon testiranja mnogostrukosti i višedimenzionalnosti fenomena arhitekture kao tačke dijaloga čoveka i njegove životne sredine.

5. UČENJE NA OSNOVU MESTA KAO OBRAZOVNI PRISTUP

Koncept „učenje na osnovu mesta“ ima širok značenski i interpretativni okvir. On predstavlja kritički odgovor pedagogiji zasnovanoj na učioničkom nastavnom modelu, te znanju ukorenjenom na hipotetičkim pretpostavkama i apstrahovanim odnosima između fenomena, koncepata, stvari, ljudi i situacija. Radi se o jednom od „drugačijih“ pristupa koji pokušava da prevaziđe barijeru između akademskog znanja i stvarnih životnih situacija, ali i uvede kritički pogled na tumačenja prostornih pojava, događaja i odnosa. „Učenje na osnovu mesta“ predstavlja i pokušaj emancipatorske prakse, te oslobađanje od stega nasleđenih iz tradicije, oličenih u prostorno-vremenskoj izolaciji učionice od ostatka sveta.

Svoje korene „učenje na osnovu mesta“ ima u progresivnim teorijama Džona Deveja (John Dewey). Devej je još sredinom prošlog veka smatrao da važeći školski model podcenjuje integraciju studentskog iskustva izvan učionice sa njihovim formalnim obrazovanjem, što otežava primenu stečenih znanja u stvarnim situacijama (Dewey, 1959). „Učenje na osnovu mesta“

pokušava da prevaziđe binarnu podelu na školsko i izvan školsko iskustvo posredstvom uključivanja studija lokalne kulture, prirodnog okruženja, rešavanje stvarnih problema zajednice i timskog rada u same osnove strukture nastavnog programa.

Osnovna pretpostavka pristupa „učenje na osnovu mesta“ jeste da je prostor od velikog značaja za proces sticanja novih znanja, veština i iskustva, ne iz prostog razloga i često korišćenog argumenta da se sve dešava u prostoru, već zato što „gde“ se neka stvar događa na bitan način određuje „kako“ i „zašto“ se ona dešava. Dejvid Sobel (David Sobel) „učenje na osnovu mesta“ posmatra više kao novu obrazovnu paradigmu nego kao oblik prilagođavanja postojećeg kurikuluma. Prema ovom autoru, „učenje na osnovu mesta predstavlja proces u kome se lokalna sredina koristi kao polazište u razumevanju koncepta“ (Sobel, 2004, 7). Iz tog razloga, „učenje na osnovu mesta“ polazi od proširenog izučavanja integralne „čovekove sredine“, te zahteva i postepenog prelaza na interdisciplinarno istraživanje prostornih fenomena, situacija i odnosa.

Slično kao i Sobel, Edelglas (Edelglass) smatra da insistiranje na „učenju na osnovu mesta“ nije podstaknuto jedino prevazilaženjem barijera između akademskog i profesionalnog sveta, već i iznalazaženju novih oblika uvezivanja čoveka i njegove životne sredine (Edelglass, 2007). Sobel smatra da je učenje ukorenjeno u ono što je lokalno i kontekstualno autentično, te postavlja generičke modele nastave kao nerelevantne.

Druge pristalice pristupa „učenje na osnovu mesta“ tvrde da ne postoji opšti kontekst koji se može nametnuti bilo kom kurikulumu, već se može identifikovati više različitih konteksta i objasniti

njihova uloga u razvijanju pojedinačnih obrazovnih situacija. Za razliku od tradicionalnog modela koji se zasniva na hipotetičkim premissama, pristup „učenje na osnovu mesta“ u nastavni proces uvodi i uključuje kontekstualne komponente lokalne sredine, kao osnovnog polazišta svoje didaktike. „Učenje na osnovu mesta“ gotovo je uvek lokalno-specifičnog karaktera: direktno je uslovljavano svojstvima i atmosferom lokaliteta na kojem se nastava odvija.

Umesto prihvatanja unapred propisanih i utvrđenih programa, nastavnicima i studentima se pruža mogućnost da učestvuju u planiranju i organizaciji nastave, kao i u njenoj kritičkoj analizi. U „učenju na osnovu mesta“ studenti se posmatraju kao individue sposobne da konstruišu značenja, razvijaju svoje ideje, saraduju sa drugima, rekonstruišu svoje iskustvo, a ne kao osobe kojima je jedini cilj da postignu što više poena na standardizovanom testu znanja.

6. UČENJE NA OSNOVU MESTA U OBRAZOVANJU ARHITEKATA

Primena principa „učenje na osnovu mesta“ u arhitektonskoj edukaciji nije novina. Ona predstavlja interpretaciju envarijomentalnih perspektiva koncipiranja rada u okvirima studija arhitekture. Svoje korene ova perspektiva ima u radikalnim pedagoškim praksama, koje su se prvi put razvile tokom 1970-ih godina, prvenstveno na američkim univerzitetima (Beatriz, 2012). Manifestacija osnovne ideje u konkretnoj praksi kasnije je doživela različite oblike reinterpretacije – od onih koji su stremili ka sjedinjavanju akademije i prakse, do onih koji su polazili od zahteva proširivanja koncepcije arhitektonske intervencije – od nivoa objekta na razmeru predela, razbijajući materijalna svojstva arhitekture od krutosti i trajnosti do senzualnosti i efemerosti.

U prethodnom delu teksta govorilo se o glavnim odlikama tradicionalnog arhitektonskog projektantskog studija, njegovim slabostima i teorijskim postavkama „učenja na osnovu mesta“ kao pristupa koji može pomoći u prevazilaženju nedostataka postojećih modela obrazovanja arhitekata. U delu koji sledi, biće reči o dva paradigmatiska primera primene prostornih teorija učenja u okvirima arhitektonskog projektantskog studija, te njihovim glavnim sličnostima i mimoilaženjima.

6.1. Yale Building Project

Yale Building Project (YBP) jedan je od prvih slučajeva praktične primene principa „učenja na osnovu mesta“ u okvirima arhitektonskog projektantskog studija. YBP je pokrenuo Čarls Mur (Charles Moore) na američkom Jel Univerzitetu krajem 1960-ih, sa namerom da izmesti studio iz njegovih učioničnih granica i postavi ga u okvire realnih životnih okolnosti. Mur je pošao od uverenja da studirati arhitekturu znači mnogo više nego sticati veštinu crtanja i prikazivanja oblika u prostoru (Hayes, 2007). Mur je smatrao da obrazovanje arhitekata, mora biti društveni, politički i kulturni čin. Iz tog razloga, on je insistirao na ponovnom uvođenju ideje šegrtovanja u okvire visokoškolskog obrazovanja arhitekta, uz istovremeno zadržavanje akademskih ciljeva nastave, ali navođenjem studenata u sticanju iskustva rada sa stvarnim klijentom, ograničenim budžetom, ograničenim vremenskim rokovima i prostornim okvirima.

YBP obuhvata projektovanje i izgradnju jednog objekta za korisnika iz lokalne zajednice, u kojem je uključeno oko 30 studenata prve godine diplomskih studija. O arhitekturi i arhitektonskom projektovanju studenti uče „jedan na jedan“, kroz direktni kontakt i lično iskustvo sa konkretnom temom i kontekstom u kome se

ona razvija, uključujući realne uslove izgradnje, kreirajući objekat manje razmere (porodičnu kuću, centar lokalne zajednice, paviljon). Kroz ovako organizovan studio, studenti imaju prilike da se uključe u proces razrade projekata, kritički preispitaju njegove delove i ponude konceptualna rešenja ili konkretne predloge za direktno unapređenje zajednice posredstvom arhitekture.

YBP polazi od ne-elitističkog pristupa arhitekturi, odnosno uverenja da arhitektura nije umetnost građenja (art of making) već čin građenja (act of making). Izgradnjom objekta arhitekture studenti se upoznaju sa svojstvima materijala koji koriste, savladavajući različite tehnike, međusobno upoređujući i kritički sagledavajući sve faze i slojevitosti razvoja predmetnog projekta, stižući nove lekcije o arhitekturi (Hayes, 2007). Podstaknuti da uče na osnovu sopstvenih grešaka, veštinu arhitektonskog projektovanja studenti stižu kroz svoje lično, mentalno i telesno iskustvo (Neuman, 1980). Kroz operativne metode, studenti razvijaju svoje razumevanje povezanosti arhitektonskog crteža, modela i stvarnog objekta u kontekstu, uz istovremenu konstantnu proveru svojih početnih ideja (Neuman, 1980).

S druge strane, moguće je uočiti i pratiti razvoj sasvim drugačije interpretacije principa „učenja na osnovu mesta“. Umesto da polaze od ideje jedinstva akademije i prakse, ovi kursevi usmeravaju se na proširivanju ideje koncepta arhitektonske intervencije, zadržavajući svoj fokus na domen akademskog i sistematski vođenog istraživanja odnosa čoveka i njegovog okruženja, sa naglaskom na senzibilnim i fenomenološkim domenima arhitektonskog objekta. Tako studio nije formalizovano oponašanje prakse, već laboratorija eksperimentisanja sa i o „drugačijim“ gledištima na arhitekturu i njenim potencijalima,

ali i elementima i principima po kojima se ona gradi. Jedan od paradigmatičkih primera ovog pristupa je Remote Studio.

6.2. Remote Studio

Remote Studio je pokrenut od strane Lori Riker (Lori Ryker) 1997. godine na Univerzitetu u Teksasu (USA). Nadovezivao se na zamisao o izmeštanju projektantskog studija izvan učioničkih okvira, ali iz sasvim drugih pobuda nego što je to činio YBP. Osnovna ideja Remote Studia jeste ispitivanje širokog spektra odnosa između čoveka i prirode i mogućnosti njihovog uzajamnog usklađivanja i prilagođavanja, a sve u cilju izbegavanja arogantnog stava prema prirodnom okruženju. Intezivan rad na terenu, intezivna i prisna komunikacija sa mestom, prožimanje projekata sa konkretnom prirodnom sredinom, realizacija projekata u celosti... neke su od bitnih karakteristika ovog studijskog programa.

Teorijski okvir Remote Studija obuhvataju znanja iz ekologije, environmentalne estetike i filozofije, te fenomenologije mesta. U njemu, arhitektonsko projektovanje sagledava se kao otvoren proces, koji u periodu izgradnje objekta prolazi kroz faze preispitivanja, korekcije i usaglašavanja sa novim uvidima, odnosno direktne refleksije sa proširenim materijalima situacionog delovanja (Teylor, 2010).

Fokus Remote Studija nije samo na izgradnji arhitektonskog objekta, već i preispitivanju odnosa čoveka prema njegovom okruženju posredstvom arhitekture (Ryker, 2007). Remote Studio insistira na učenju kroz direktnu i dinamičku akciju. Na ovaj način nisu angažovani samo intelaktualni kapaciteti studenata već i oni telesni. Pomeranjem pažnje na proces, učenje se pos-

matra kao istraživački tok koji ima lično značenje za svakog studenta, što je važno za razvijanje unutrašnje motivacije. Učenje se razvija kroz dinamičku interakciju mesta, akcije i refleksije (Teylor, 2010). Odrednica predela, logika prirode i pozicija subjekta u takvom okruženju uslovlili su drugačiji pristup fenomenima i ulozi građenja i oblikovanja, drugačiji nego što je to slučaj sa gradskom sredinom.

Remote Studio upućuje da se iz mesta mogu učiti lekcije o povezanosti, rastu, uravnoteženosti i stabilnosti, o kontinuiranom prilagođavanju na promene i o suptilnoj snazi koju priroda u sebi nosi. Projektovanje u skladu sa prirodom počinje od intimnog razumevanja mesta. To podrazumeva projektovanje prema postojećim topografskim obrascem, zatim pažljivim upravljanjem lokalnim klimatskim uslovima. Cilj ovog pristupa je da se arhitektura i njeno okruženje integrišu u najdirektnijem mogućem smislu, pri čemu je odnos arhitekture i mesta prijateljski i saveznički. Fokus ovakve namere nije da uključi mesto kao jedan deo arhitektonskog stvaranja, već da posmatra i uvede mesto kao odgovarajući instrument razmišljanja o arhitekturi.

7. MESTO KAO INSTRUMENT RAZMIŠLJANJA O ARHITEKTURI

Koncipiranje i razumevanje arhitektonskog projektantskog studija reflektuje i oblikuje načine na koje se pristupa njegovom istraživanju i primeni u obrazovnom procesu. Koncipiranjem arhitektonskog projektantskog studija kao kontekstualno uslovljenog procesa i događaja, a primenom logike „učenje na osnovu mesta“, naglašava se važnost lokalnog prostora kao izvora i sredstva u razvijanju arhitektonskog projektovanja. Mesto se sagledava kao izvor "drugačije" perspektive arhitekture i obražovanje arhitekata.

Postavljanje mesta kao osnovnog izvora znanja, veština i mudrosti ima za ishod raskid sa poimanjem obrazovanja u kome nema mesta za interdisciplinarnost i razumevanje dinamike na relacijama čovek/prostor, globalno/lokalno i izgrađeno/prirodno, prostor/vreme, događaj/doživljaj... „Učenje na osnovu mesta“ podstiče studente da sami odrede okvir svog rada, da iznose svoje stavove i preoblikuju svoja razmišljanja pod uticajem povratnih informacija, razvijajući svoj senzibilitet i subjektivni odnos prema arhitekturi, a što je u skladu sa novijim pristupima obrazovanju koji podstiču emancipaciju studenata naspram neprikosnovenog autoriteta nastavnika.

Da bi se princip „mesta“ intezivnije uvelo u okrilje obrazovanja arhitekata, nije neophodno uvoditi nove pristupe već i ograničiti i eliminisati akontekstualne modele rada. Za razliku od tradicionalnog pristupa koji razdvaja razvijanje, primenjivanje, evaluaciju i refleksiju, „učenje na osnovu mesta“ naglašava dinamične odnose između ovih procesa i konteksta u kojem se on odvija. „Učenje na osnovu mesta“ ne menja tradicionalni studijski model, već da ga osnažuje u pogledu njegove envajormentalne i društvene relevantnosti.

Posmatran sa stanovišta osnovnih karakteristika projektantskog studija, ovaj pristup obrazovanju podrazumeva: (1) razumevanje arhitekture kao višechulnog prostornog dijaloga čoveka i prostora, a ne pukog oblikovnog i programskog događaja; (2) tretira prirodu kao izvor građivnih supstanci arhitekture, a ne odnosi se prema njoj kao uprošćenom fizičkom okviru za smeštanje arhitektonske intervencije; (3) ne teži razvijanju apstraknte „papirne“ arhitekture, već kontekstualizovanoj intervenciji postavljenoj „sada i ovde“; (4) tretiranje projekta ne samo kao sredstva

zadovoljavanja potreba lokalnog susedstva, već ophođenje prema projektu kao metodu istraživanja višestrukog odnosa čovek/životna sredina; (5) o arhitektonskoj intervenciji se manje razmišlja kao izolovanoj i statičnoj, a više kao relacijskoj, višedimenzionalnoj i senzualnoj, a istovremeno programski i sadržajno otvorenoj za dopune i nove interpretacije.

Izmeštanje obrazovnog procesa u okvire mesta tretira se kao „kondicioni“ trening artikulacije ideja. „Učenje na osnovu mesta“ postavlja set stvarnih ograničenja kao polazišta kreativnog delovanja, čime se pravi otklon od suvog, apstraktnog intelektualizma.

O važnosti „učenja na osnovu mesta“ u kontekstu arhitektonske obrazovne prakse govori i Milan Lojanica (akademik). On ističe tri naročito vredna stava ovog pristupa učenja. To su: (1) centralnost teme sa objekta prenosi se na okruženje i to prirodno okruženje; (2) time se težište istraživanja pomera sa utilitarnog imperativa arhitekture na doživljajni nivo, pre svega na doživljaj organskog jedinstva između izgrađenog prostora i prirode; (3) pri tome se i pitanje odnosa prema formi adaptira, potiskuje se u drugi plan autorska modalistika, formalni i formalistički aspekt ustupa mesto spontanom reagovanju na podsticaje iz prirode (Lojanica, 1998:14). Prema mišljenju Lojanice, u postupku „učenja na osnovu mesta“ poente su dakle van objekta, van programa i van oblikovnog.

Otvarajući prostornu perspektivu vrednovanja obrazovanja, ovakav način koncipiranja arhitektonskog projektantskog studija omogućava široku interpretaciju i raznovrsne oblike povezivanja prirodnih i ljudskom rukom stvorenih elemenata prostora. To dalje omogućava sjedinjavanje obrazovanja i mesta

na mnogostrukim i višedimenzionalnim nivoima, a ne njihovom prostorno-vremenskom razdvajanju. Ovim sredstvima mesto ponovo postaje značajno polje podučavanja arhitekture. Učenje od prirode i povratak na početno stanje odnosa čoveka i prostora u svakom istraživanju ove vrste može da pruži neverovatne rezultate i dragocena iskustva koja se povratno mogu primeniti u gradskoj sredini.

8. ZAKLJUČAK

U težnji da se obrazovanje arhitekata poveže sa svakodnevnim iskustvom, ali i egzistencijalnom prirodom čovekovog postojanja, u ovom tekstu fenomen mesta sagledan je kao jedno od „drugačijih“ izvora obrazovanja arhitekata. Cilj rada bio je preispitivanje perspektive „učenja na osnovu mesta“, te ukazivanje na vrednosti koje ova perspektiva uvodi u postojeću tradiciju obrazovanja arhitekata. Kroz kritičko razmatranje prepoznatih teorijskih stavova u literaturi i kroz poređenje dva primera arhitektonske obrazovne prakse centriranih oko ideje „učenja na osnovu mesta“ (Yale Building Project i Remote Studio), težilo se pružanju odgovora na pitanje: šta je zapravo „učenje na osnovu mesta“ u kontekstu arhitekture i zašto je ono važno za teoriju i praksu arhitektonskog projektantskog studija?

Radom je pokazano da konceptualno, tematsko i metodijsko razvijanje projektantskog studija oko ideje „učenje na osnovu mesta“ čini jedan od mogućih načina dopune prepoznatih slabosti arhitektonske edukacije (samoreferentnost, apstraktnost i akontekstualnost), ali i uvođenje sasvim novog načina učenja o odnosu čoveka i prostora posredovanog arhitekturom. Pokazano je da „učenje na osnovu mesta“ pomera granice obrazovanja arhitekata izvan pukog usvajanja novog znanja i savladavanja

profesionalnih veština, a podsredstvom podmirivanja ekoloških i kulturnih zahteva koji se odnose na promišljanje arhitektonске intervencije u okvirima konkretnog mesta. Posredstvom primene kontekstualizovanih znanja, ovaj pristup konstituisanja arhitektonskog projektantskog studija zalaže za razvijanje lokalne sredine i zajednice, a ne promovisanju apstraktnih modela ili pojednostavljenih šematskih prikaza („papične arhitekture“). Temeljenjem studija na principima „učenje na osnovu mesta“, on više ne postoji u izolaciji, već postaje kontekstualno uslovljen događaj, nastao u sadejstvu prirodnih i kulturnih činilaca.

Kako se shvatanje projektantskog studija vremenom menjalo i razvijalo, tako se i pojam mesta vremenom usložnjavao, od razumevanja mesta kao fizičkog okruženja, do shvatanja mesta kao složenog skupa socijalnih, fizičkih, prirodnih i istorijskih uslovljenosti koji oblikuju ponašanje ljudi, te oblikovanje izgrađenih struktura. Zato što podstiče razvijanje kritičkom mišljenja, „učenje na osnovu mesta“ doprinosi savladavanju širokog spektra fenomenoloških i egzistencijalnih pitanja arhitekture. Sudeći po sve većoj zastupljenosti, pristup „učenje na osnovu mesta“ na dobrom je putu da postane bitna stavka u obrazovanju arhitekata. Nastavnici imaju pred sobom izazov da uvedu ove dinamične i „otvorene“ vrednosti u postojeće nastavne okvire, uključujući i druge segmente arhitektonskog kurikuluma, poput izbornih predmeta, seminara i radionica.

9. BIBLIOGRAFIJA

- „Aleksandrić, B. (2010). „Kontekstualni pristup kurikulumu“. *Pedagogija*, 3/10, str. 473-481.
- „Beatriz, C. (2012). „Radical Pedagogies in Architectural Education“, *Architectural Review*, 1380(1), 100-104.

- _Broadfoot, O. & Bennett, R. "Design Studios: Online? Comparing Traditional Face-to-face Design Studio Education with Modern Internet-based Design Studios." Paper presented at the Apple University Consortium, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2003.
- _Buchanan, P. (2012). „What’s Wrong With Architectural Education – Almost Everything“. Preuzeto 23. 11. 2013. godine sa: <http://www.architectural-review.com/archive/1989-july-whats-wrong-with-architectural-education-almost-everything/8637977.article>.
- _Coleman, N. (2010). The Limits of Professional Architecture Education. *Journal of Art and Design Education*, 29(2), 200-212.
- _Cornbleth, C. (1988). „Curriculum In and Out of Context“. *Journal of Curriculum and Supervision*, 3(2), 85-96.
- _Dewey, J. (1959). „The School and Society“. In: Dworkin, M. (ed.), *Dewey on Education*, pp. 76. New York: Teachers College Press.
- _Dickinson, D. (2010). Why Modern Architectural Education is Archaic?. Preuzeto 02. 08. 2013. godine sa: <http://architectureboston.wordpress.com/2010/11/10/why-modern-architectural-education-is-archaic/>.
- _Edelglass, W. (2007). „Philosophy and Place-Based Pedagogies“. Preuzeto sa: <http://cielearn.org/wp-content/themes/ciel/docs/Edelglass,%20Philosophy%20and%20Place-Based%20Pedagogies.pdf>
- _Ford, C. (2003). "The Gap and Its Effect on Architectural Education". In: Delaney, R., Lyn, F. & Schreiber, S. (eds.), 72-76. Tampa: School of Architecture and Community Design.
- _Hayes, R. (2007). *The Yale Building Project: The First 40 Years*. New Haven: Yale University Press.
- _Jacob, S. (2013). "Architectural Education Must Change". Preuzeto 04. septembra 2013., sa: <http://www.dezeen.com/2013/04/18/sam-jacob-opinion-architectural-education-crisis/>.
- _Jarvis, P. (1987). *Adult Learning in the Social Context*. London: Croom Helm.
- _King, R. N. (1996). „Recontextualizing the Curriculum“. *Theory into Practice*, 25(1), 36-40.
- _Lojanica, M. (1998). „Mala Sparta“ beogradske arhitektonske škole. U: Marušić, D. (prir.) *Arhitektura Predela...*, 13-14. Beograd: Arhitektonski fakultet.
- _Morrow, R. (2000). „Architectural Assumptions and Environmental Discrimination: The Case for More Inclusive Design in Schools of Architecture“. In: Nicol D. & Pillings S. (eds.). *Changing Architectural Education Towards a New Professionalism*, 43-48. London: Taylor & Francis Group.
- _Neuman, S. (1980). „First Year Building Project: Learning Experience and Community Service“. *Journal of Architectural Education*, 34/2, pp. 26-28.
- _Orr, D. (1992). „Place and Pedagogy“. In: *Ecological Literacy: Education and the Transition to a Postmodern World*. Albany: State University of New York Press.
- _Pešić, M. (2004). „Alternativne epistemologije pedagoških istraživanja“. U: Pešić, M. (ur.) *Pedagogija u akciji*. Beograd: Institut za pedagogiju i androgogiju.
- _Ryker, L. (2007). „Architecture and the Remote Studio“. Preuzeto sa: <http://www.artemisinstitute.org/remote-studio>.
- _Savić, M. (2008). *Reforma studija arhitekture u okviru Bolonjskog procesa*. Beograd: Arhitektonski fakultet.
- _Schon, D. (1985). *The Design Studio*. Massachusetts: MIT Press.
- _Schon, D. (1988). *Educating the Reflective Practitioner*. London: Jossey-Bass Publishers.
- _Sobel, D. (2004). *Place-Based Education: Connecting Classrooms and Communities*. Great Barrington, MA: The Orion Society.
- _Taylor, C. (2010). „Remote Studio“. *Journal of Architectural Education*, 64/1, pp. 129-134.
- _Till, J. (2012). „How Will Architects be Educated in 20 Years Time. The Future of Architectural Education“.
- _Waks, L. (2001). "Donald Schon's Philosophy of Design and Design Education", *International Journal of Technology and Design Education*, 1(1), 17-51.
- _Webster, H. (2008). "Architectural Education after Schon: Craks, Blurs, Boundaries and Beyond", *Journal for Education in the Built Environment*, 3(2), 63-74.
- _Yager, R. (1991). "The Constructivist Learning Model: Towards Real Reform in Science Education", *Science Teacher*, 58(6), 52-57.

SUMMARY: PLACE-BASED LEARNING AND ARCHITECTURAL EDUCATION

Dragan Markovic, M. Arch.

In recent years, in terms of architectural education, the topic of the shortcomings and limitations of traditional design studio model has become very frequent. Lack of context and detachment of architectural education in relation to the rest of the world raises one of the major obstacles for the realization of social and contextual reference of the discipline. In order to overcome these limitations, "different" ways of developing the architectural design studio have been increasingly appearing. One of the aspirations of the new approach is more practical work and contacts with concrete material and spatial learning situations, as opposed to the adoption of abstract knowledge and classroom working.

This paper discusses the potential application of the principle of "place-based learning" as one of the means of complimenting the traditional design studio model, and expanding its existing concepts, methods and outcomes. The aim of this paper is to examine the critical perspective of "place-based learning" and to draw attention to its pedagogical value. In this sense, the purpose of this paper was to provide an answer to questions such as: why is "place-based learning" important for the architectural education?

Through critical examination of spatial theories of learning, identified in the literature and the study of two educational practices of architectural design studio, centered around the

idea of "place-based learning" (Yale Building Project and Remote Studio), the paper points out the importance and necessity of this kind of "different" teaching method, compared with the traditional design studio model.

The paper shows that "place-based learning" pushes the boundaries of architectural education beyond mere learning and mastering of professional skills, and through settling environmental and cultural requirements related to the consideration of architectural intervention within a large number of spatial variables. By putting foundations on the study of the principles of "place-based learning", a design studio no longer exists in the time/space isolation, but becomes contextually conditioned event, created in conjunction with spatial and cultural factors.

The paper shows that the "place-based learning" has the elements necessary for the inclusion of context-dependent variables into the education of architects and encourages its revitalization through the abolition of absolute autonomy. It is an educational procedure in which the location is appointed as a mentor of the synchronization of complex contexts while introducing architectural interventions in the area. "The place" is seen as a source of providing a "different" perspective on architecture.

Key Words: architectural education, design studio, place-based learning, situational cognition

LEARNING FROM THE LANDSCAPE

Doc. dr Ana Nikezić, dipl. inž. arh.

Nataša Janković, M. Arch.

1. INTRODUCTION

Natural landscape can become a resource of contemporary life in the city where leisure demands new sanctuaries over and over again. It is a lot more than just a site for architecture. Its complex phenomena, through topography, climate and vegetation, namely through its elements and rhythms become an inspiring part of the architectural discourse. During each architectural intervention in the natural landscape, it is necessary to reconsider the position, scope, program, and its measure in the context of contemporary city life, which will inevitably be viewed from the ratio of materiality of both, architecture and landscape. Human behaviour and actions influence the structure and function of landscape thus affecting the process of urban living. In that sense, nature does not stop at the physical, but also affects the process of urban living, through intersecting and intertwining architecture and nature, making a new "cultural landscape" (Longstreth, 2008).

Architecture and landscape present distinct, even antithetical phenomena. For that reason, architectural intervention requires acts of translation. When relating architecture and nature, several notions are being observed. First of all, the roles of the elements of design are being changed in relation to elements of nature, where architecture becomes a tool for enforcing nature. Second, the power of learning from nature changes material and sensual possibilities of architecture, broadening ways in which architectural intervention is conceptualized. And finally,

recovering landscape is seen through the scope of culture, shaping the cultural landscape through optimizing both architecture's intervention and our spatial imagination. In this way, designed landscape becomes a rug but not a picnic, a scene but not a spectacle, a memory but not a monument, a frame but not a scenery, a patchwork but not a scheme, a construct but not a structure.

2. LANDSCAPE AS A MENTOR

A quest for "alternatives" is not in its singular originality, but rather in searching for new methods for sensing relation between natural and artificial, where artefact becomes a bonding element operating directly within the full complexity of our environment (Nikezić, Janković, 2011).

The question is in which way and by which means landscape as a starting premise affects the process of architectural creation? What are the ways in which architect can direct development of sustainable natural environment as an integral part of urban landscape? What lessons can be learned from observing the landscape and how these lessons as fundamental can lead to the conception of artefacts? How both, nature and architecture can be used to their full potential without being detrimental or destructive to each other? (Nikezić, Janković, 2012).

2.1. Defining Landscape: Towards Designed Nature

The term landscape is defined in the book *The Room in Context*, Katherine F. Benzel, especially in chapter two: "The Room and the Landscape" (Benzel, 1996). In essence, landscape is seen as a product of a particular culture's longings and desires, part of a civilization's relationship with the natural world. Author explains

that noun “landscape” refers to an expanse of natural scenery taken in by the eye in a single view. The verb “to landscape” implies human intervention, to recreate the landscape in various ways, to change or remodel it as to make it more attractive for use or viewing. Connotations of landscape in which it is realized as a person’s, a society’s, or a culture’s attitude toward place and nature is important as a departure point. It is important to acknowledge that landscape forms have significance through content as well as through particular meaning which we should be able to decode and interpret, and that it should be tangible topographically but not spiritually.

Encouraged by the text “Vacancy and the Landscape: Cultural Context and Design Response”, Carla I. Corbin forest regeneration is seen as the recycling of brown-fields, abandoned and forgotten, alienated spaces with fragments of the strong and significant past (Corbin, 2003). Using common phrases like “There’s nothing there” she describes landscape that lacks scenic appeal or distinguishable features. Starting from this approach, examining cultural ideas of vacancy and landscape, in terms of how sites are described, perceived and valued, our discussions open up various theories of vacant places and compares strategies of awareness, revealing, openness and occupation.

As Van der Laan explains it is not just about a contact between our feet and the earth, but about a meeting of our being with the whole natural environment (Van der Laan, 2009). The harmony is not achieved through a piece of soft ground which “is being under our feet, but through a piece of living space” which is highlighted from the natural environment by the walls.

2.2. Between Landscape and Architecture: Towards Sustainable Architecture

By wondering what sustainability means in the architectural arena, F.J. Soria Lopez in *Architecture and nature at the end of the 20th century: towards a dialogical approach for sustainable design in architecture* argues that really sustainable and simply good must satisfy simultaneously all architectural dimensions: logical (scientific, technical, functional), ethical (security, low impact, protection, good use) and aesthetic (beauty, meaning, emotion) dimensions (Soria Lopez, 2006). In that way sustainability becomes a way, a means to achieve a better life quality for society as a whole, not a goal in itself, just for architecture or nature. This study also helped us in understanding the place through dialogue between man and nature, where natural settings can be registered through the interpretation and valuation of the experience and perception that the inhabitants have through the use of an architectural space. The role of the architect is to incorporate this dialogue into the project by listening-understanding-responding to the “voices of the natural and cultural context” and interlock it with the experience of the users of the real place.

As “sustainable” was too technological in its definition, we used Smart and Vital architecture as A. van Hal in his article “The keyword is quality not ecology” notes that most architects do not want their work to be associated with green terminology such as “sustainable or eco-architecture” (Van Hal, 2006), rather accepting terms like “smart architecture” or “vital architecture”. As van Hal suggests “Be smart” should be the message instead of “be green” (Van Hal, 2006). Being “smart” means thinking ahead, building an environment that adapts cleverly and works inter-

disciplinary, stressing out the quality of it, not ecology in itself. She explains that Vital architecture is a strategy intended to inject new élan into thinking about sustainable building, through various concepts from which the most important for us was that the care for the environment is regarded as an inherent architectural quality, where architecture must not only be environmentally sound, but resilient, dynamic and flexible in its relation between form, function and construction, at all scales and through time. Moreover she argues that a vital design is more than the sum of its parts; it challenges the architect to selectively integrate and compose all the elements while respecting the constraints of a sustainable context (Van Hal, 2006).

In short, architects should incorporate the natural in a fundamental manner into their project in order to affect mind and body as a way to improve and intensify our relationship with nature, through architecture - an experience that might increase society's awareness of the urgency to preserve and respect nature.

2.3. New Architectural Conditions: Towards Architecture in Accordance with Climate Change

Climate is the most notable item in a landscape, so it was inevitable for us to incorporate it into our research dialogue. In respect to the overall urgency of climate change and its connections to the practice of architecture that pressures next generation of architects, students faced the challenge of recognizing architectural tools and methods in accordance with it (Ypersele, 2010).

In searching for reflection to our statement that creating climate friendly architecture is all about choice of where, how and what it's made off are crucial as ground, water and air are the

main constituents of landscape, students best responded to the article "Developing design in balance with nature", in which A.J. Ansem explains that the first step towards achieving nature's integral design lies in understanding the natural environment (topography, terrain, management of climate and energy) entailing ecosystem with its actions and reactions that relates to building design (Ansem, 2006). Later he argues that designing with nature begins with an intimate understanding of place, like designing with existing topography pattern (landform should be carried along in the design concept), careful management of local climate condition and winds, orientation, sun reflections, all with the aim to integrate architecture and natural surroundings at its best (Ansem, 2006).

Following the typological determinates of materiality, through the article "Da li je materijalizacija arhitekture neophodno materijalna?" (Is the materialization of architecture necessarily material?) Ane Carapic we wanted to explore the potential and limit of the second category: "weak" material - water, air, light, sound, examining their position in the conceptualizing stage of creating architectural form and space in accordance with climate (Čarapić, 2008). Absence of the need to accumulate matter increases the sense of enjoyment, elevating the character of the architecture from the primary - material to the level of immaterial sensitive dimension. All aspects of metaphor of lightness are reflected in the ability of these weak substances to "take" on themselves the architectural form, emphasizing variety and diversity of states in which artefact defines itself in accordance with climate change.

Stimulated by the book *The Eyes of the Skin* by Juhani Pallasma, architectural intervention is seen as an interpretative potential of the sensual experience that accompanies the artificial through every form of human senses, at the very least the sight as predominant in the architectural practice and education (Pallasma, 1996). While our experience of the world is formulated by a combination of five senses, a lot of architecture is produced under consideration of only one – the sight. The suppression of the other sensory realms has led to an impoverishment of our environment, causing a feeling of detachment and alienation. Instead of creating mere objects of visual seduction, architecture relates, mediates and projects meanings. The ultimate significance of any building is beyond architecture; it directs our consciousness back to the world and towards our own sense of self and being.

If we rethink the static nature of architecture and re-imagine innumerable conditions between material and sensual, architectural intervention could restructure relations to the body, reframe relations to the context and might argument its diverse logics. If we redefine culture fusing historic references and contemporary technologies, cultural landscape is shaped through the lens of surreal materiality, where sound, smell, light and shade, touch and psychological interior of nature become leading elements of architectural intervention.

If we question a pure functional definition of the program and reframe typologies, re-envisioning expectations we have from the landscape, emotional experience of landscape could become a generator for creating a cultured form. At the end through a connection between sustainability of the landscape

and relationship between people and nature, the tendency is to give some indication of change in the architectural paradigms of the current process of sustainable urban development (with special reference to the acute process of climate change), as well as possible guidelines for actions in the architectural landscape of the contemporary city (Nikezić, Janković, 2011).

As previously described, the focus of this kind of approach is not to incorporate landscape as a part of architectural creation, but to observe and translate landscape as an appropriate tool for thinking about architecture. The main principle behind this kind of approach is that architecture can be guided by people's experience of landscape. We can be guided by observing places that are dominantly formed and evidently variable in relation to natural forces, such as sun, wind, rain and seasonal cycles, and also by flora and fauna. We can learn from landscape lessons about interconnectedness, growth, decay and stability, about continuous adaptability to climate change and of course about the subtle strength.

3. TOWARDS NEW PARADIGMS IN CONTEMPORARY ARCHITECTURAL EDUCATION

As a part of the first-year Master's program at the Faculty of Architecture, University of Belgrade, for a period of two academic years (spring semester 2010/2011 and autumn semester 2011/2012), a group of 15 students per year, through the Architectural Design Studio, under the supervision of assistant professor Ana Nikezić and Nataša Janković, PhD student, had a task to examine the position and scope of architectural intervention aimed at potential rehabilitation of the protected landscape of Košutnjak park-forest in Belgrade.

In order to permit various research patterns, the topic under the title Landscape as a Living system for the year 2010 and Landscape as a Learning system for the year 2011 were chosen. Students were supposed, according to the proposed reader, to investigate a position of landscape in the process of design, and later through researching complex place-based problems to design an approach that should translate its analogies through imaginative and particular architectural intervention extreme in its relation to the body and context (in the sense of its content, structure, materiality and sensitivity toward nature).

A reason to choose the protected urban park forest as a research polygon was two-folded: [1] Insufficient awareness of the importance of urban forests and of the relationship between natural qualities and protected cultural-historical values of the site; and [2] The distinct, even antithetical, relationship between architecture and landscape, in which architectural intervention requires acts of translation in order to offer a new, creative perspective for cultural landscape.

The students were expected to discover limitations and find new possibilities in networking nature and architecture. They re-considered the connection between the city and the landscape through a limited and inconspicuous architectural intervention, which would restructure nature without disturbance, and include all its attributes (rhythms, diurnal and seasonal changes, morphological features, the ecosystem, etc.) as positive stimulants. The result would be architecture created to emphasise and promote nature. The task was to determine the relationship between an architectural intervention, freed from content and program, and nature, in all its states and transitions.

Such a provocative and dynamic challenge produced a set of research topics, among which the most imposing were:

- positioning Košutnjak in contemporary urbanity (through rhythm, content, network, etc.);
- analysing the values, potentials, obstacles, and emphases of Košutnjak;
- discovering events and activities that Košutnjak could offer and complement;
- investigating how the forest could become vibrant and attractive in an urban setting;
- questioning the interpretative potential of architecture through small-scale design;
- opposing small-scale architecture to large-scale nature;
- networking Park Forest with the city through small architectural interventions.

The working process was developed in three stages: research, conceptualization, and design.

3.1. Research

The research was conducted with respect to two aspects: analysing the spatial and programmatic potential of the Košutnjak park-forest, and studying the proposed theoretical basis for establishing the relationship between architecture and nature (Figure 1). In order to adopt the final architectural approach, these two aspects were examined simultaneously as to emphasise the critical notions of a particular context.

The students conducted individual place-based research of the spatial polygon and discussed theoretical approaches. They were prompted to think beyond the visual and to explore the domain of tactile, auditory, visual and similar sensations related

Individual Problems and Place-based Investigation
<p>Characteristics of the Forest</p> <p>Permanent material features: morphology, infrastructure, boundaries, physical structures, places of heritage, vistas, etc.</p> <p>Changeable Material Features: seasonal cycles, vegetation, memory, colours, lights and shade, sound and resonance, winds, etc.</p>
<p>Theoretical Basis:</p> <p>Towards designed nature - references [1], [2] _definition of landscape, _relationship between nature and architecture, _topographically tangible and siritually intangible;</p> <p>Towards sustainable architecture - references [3], [4] _sustainability as better life quality for society, _"smart" and "vital" architecture, _dialogue between man's experience and nature;</p> <p>Towards comfortable place - references [3], [4] _intimate understanding of the place, _careful management of local climate conditions, _multi-sensory experience.</p>
Figure 1: Research Methodology

to the landscape of Košutnjak. They were also encouraged to appreciate the echoes and memories of its former uses, the remains of which were more or less evident in the forest.

3.2. Conceptualization

After the comprehensive research of Košutnjak, the process of exact intervention in the site was developed through conceptual models. This phase implied a series of working models through which the students examined various logicscte defined through the interaction between architecture and nature. The students were then asked to think of the future character of the place, and, using the physical model as a tool for presenting a previously perceived sensation or a vague icon, to materialise their aspiration towards the sense of the place respectively. Three different stages were proposed (Figure 4). Model of the event: Using a physical model as a tool and a means of presenting something that, until then, was only a sense or just a vague imagined icon, students were asked to think on the future character of the place, respectively to materialize their aspiration towards a sense of place.

Students were expected to define and show a change. Their proposed goal was to bring to the character of particular place. This was rather hard, as students were usually supposed to show this change through architecture, not before and without it. Instead of being a result, this change was set as a meaningful task for every individual concept. It meant being able to make an abstract model, being capable to divide desirable dynamics from mere fascinations, to determine basic features of the concept in terms of establishing characteristics of the relation between man and nature. These models were expected to act like acu-

Concept of the Architectural Intervention
<p>Model of the Event</p> <p>_character of the element, _relationship between man and nature, _aspiration towards a sance of place.</p>
<p>Model of the Spatial Experience</p> <p>_structural character of the place, _framing the extent of the interventin, _desired character of created structure.</p>
<p>Model of the Relationship Between Architecture and Nature</p> <p>_material and sensual character, _structure, texture, articulation, _concept content vs context.</p>
Figure 2: Concept of the Architectural Intervention

puncture, where their strength is not reflected either in size or in appearance, but in finding the way intervention is going to act upon nature. The process involved plenary decoding of test models in which students, over and over again, explained their intentions and tried to unwind confusions of diverse thoughts. Consequently they slowly made their specific goals through, clear as crystal, physically recognizable features.

A result was rationalized and materialized sense, a distinct characteristic, where architecture and nature have equal values; they unite. As a group, we were fascinated with a scope and versatility of feelings one can present through a model. Those constructs were dynamic in sound and texture and at the same time were visually attractive. One could notice something very interesting. The majority of models were some sort of a mechanism for recovery.

Model of the spatial experience: Only after a clearly defined goal and physically clear character of the place, students were presented with the task to spatially frame the extent of the intervention. As Košutnjak offers a variety of actions to be involved with, from small to large one, from hidden to accentuated, form lost to found, from structural to contextual, a spatial frame was determined from research phase and from the previous step - a desired character of created experience. At this stage, models were primarily discussed in terms of transparency, vulnerability, fullness or emptiness, on features recognizable through spatial dualities and a sense of spatial articulation, all with a purpose of giving a physical shape to the goals that were previously set.

This phase included numerous test models, where simple articulation of space elements (line, plane, volume in horizontal, vertical, diagonal disposition and their interconnection) with their structure and texture, and through articulation tried to reach relevant content and context elements of future intervention. While the first model had a goal to set a clear purpose and character of the space, the second aimed to define a way to achieve it, the purpose and character of architecture.

Model of the material and sensual relationship between architecture and nature: In this last conceptual stage, students were expected to define materiality, being on the edge between the natural and built. In designing the architectural intervention / structure, the time for the final resolution of the relationship between structure and nature occurred. At this stage, the students learned that the appearance of a structure might not be as important as its operability and its contribution to the relationship between man and context.

The result was a rationalised and materialised sensation, a distinct characteristic in which architecture and nature had equal values; they seemed to have united. Although architecture was vague, space impressions were clear in terms of colour, materiality, sound, or contrast of light and shade. In that sense, the students were challenged with the problem of how to use architecture as a meaningful tool.

3.3. Design

As the final objective of the research, this stage yielded the expected design product - naturalised architecture as a multi-sensory experience. By the mutual superimposition of the landscape and the city, this concept was intended to support both the natural elements (earth, water, sky, and vegetation, materialised through light and shadow, sound, softness and hardness) and the artificial elements (volumes defined through vertical and horizontal planes, borderlines and openings, articulated through rhythm, hierarchy and contrast). Architectural intervention fostered qualities of nature, regarding architecture as an infrastructure that allowed nature to take its place on the cultural map of Belgrade.

4.0. STUDENTS' WORK

In summarizing results of the research together with the students we have come to several general conclusions which were pertaining to the possible ways of establishing the connection between nature and architecture.

4.1. Cultured Landscape

Cultured landscape refers to interventions on the verge of being architecture, shaped through the transformation of the natural landscape itself. Elements of nature are translated into architectural language challenging their potential through its urban articulation and content positioning. It is all nature and nothing but nature exploring extreme values of architectural sensation by blurring the border line between them. Cultural landscape is optimized through its urban content and spatial logic borrowed from the logic of man-made history.

Each of the natural elements (earth, rock, sky, water, tree or plant) is transformed through intensifying movement, light or topography. Architectural intervention positions itself in natural surroundings, a piece of ground where earth, sky and plant is seen as a purpose, a goal. Recovering landscape is seen through its program, being in the nature, on the ground, under the sky and between plants, contextually connected to natural landscape. Emphasizing nature with the minimal use of architectural elements proposed designs successfully creates leisure spaces or intimate gardens – “pieces” of nature included in the contemporary urban life as its resting place – the pause.

Stressing the importance of being in balance with nature, these interventions show that it is possible to use nature as structural

element of creation, emphasizing a “smart” way. The focus was on reconciling comfort and ambient, reminiscence, as well as on ethical components of nature. With just a few newly built elements, in accordance with eco-system and climate change, principles of vitality in reshaping nature are achieved.

4.2. Landscape as a Playground

Landscape as a playground covers a large quantity of small interventions where elements of design intensify natural phenomena challenging the relation between body and nature; architecture becomes a tool for enforcing nature through which body explores its sensual limits.

Through determining typical or particular Košutnjak topography, using metaphor tools, activity patterns of artificial structure were conceptualized. Being inside, being on the verge and wondering through it highlighted particular human senses through basic architectural elements and their interlocking with natural environment. In this way, design project opens new paths through the forest in a way that we might avoid, by levitating above, inserting between and indenting through. Recovering landscape is seen through the action-reaction relation between man and architectural elements of column, bridge, stairs, lather, platform, by which the forest itself is emphasized.

Pushing body and nature to its limits, this design projects or more likely constructs emphasize the importance of everything that is found in nature, and what is even more important, it emphasizes the need to preserve it as such, in spite of all anthropogenic, but also natural factors, such as climate change. The focus was on experiential components of nature, on interrelatedness,

contradictions and limitations between nature and artificial structure. In this case architecture serves as a means for “rescuing” the properties of nature and our sense of it. Being “vital” lie in numerous possibilities of our body and soul to experience nature over and over again.

4.3. Landscape as a Metaphor

In interlocking nature and architecture through its concept, content, structure, meaning and identity artefacts compete for dominance in humouring both man and nature (in forceful or voluntary way). These projects have something in common; a need to take a break from the city, where Košutnjak, being a part of the contemporary urban landscape, is exactly such a place. Designs are based on structuring a mechanism for recovery (rehabilitation, dance, theatre, sensing space or alike). Various states are formed in response to the urban states, through their denial, supporting or enhancing.

In this case we can say that architecture serves as a framework for artificial processes close to nature, like a box that holds the natural living, as a reminder of the importance of incorporating nature into the urban landscape, as part of contemporary life. The focus was on increasing the understanding of the subjectivity of nature and awareness of the limitations of the world around us. It can serve as a message that our generation should regenerate nature, to make it resistant to the process of ubiquitous change, but at the same time and to reflect contemporary urban life.

4.4. Landscape as a Mentor

Architecture becomes a cultural generator, complementing natural landscape. Architecture challenges itself forcing context to become an urban life incubator. Projects quickly and successfully demonstrate what it is in the natural environment that often goes unnoticed. They create structure which emphasize various ways of perceiving nature. By pointing out ways in which someone can look at, track, investigate or explore nature (its particular parts, elements and characteristics), depending on the way we choose to take, diverse possibilities to “feel” the nature in a certain way are open up before us. Each passage, whose character can be partly enhanced, leads through the fragments of nature down to the real nature.

In this way architecture serves as the infrastructure for the nature, facilitating it in various ways. Sometimes fragments of nature are locked, enclosed or duplicated, but architecture does not take away from nature, but rather, paradoxically, supplements nature and increases it, making it a resource for what we can easily run out due to negligence and urban development. The main focus of this group of designs was on seeing the magnificent diversity of the particular place of Košutnjak, as a system inside a city worth preserving and managing in smart and vital way.

5.0. NATURALISED ARCHITECTURE

Opposite to the observation of nature as something that is outside the field of architecture, landscape is set as an integral part of architectural mechanism. Architectural “control” of natural substances creates new, technological nature, or vice versa, naturalized architecture. Natural and artificial mechanisms, however, are not in antagonism. They share “work” in disappear

ance and emergence of different forms of materiality. Where the first disappears, there is the other matter, a new, artificial nature. Equalization of these two fields of activity, natural and artificial, where both forces of activity are equally strong, alternative becomes a methodological tool in shaping vibrant and attractive urban nature. This article suggests three key areas that could lead to the new architectural paradigm establishing the relationship between architecture and nature: the roles of design elements, the power of learning from nature, and landscape revitalisation.

First, architecture becomes a tool for emphasising nature by turning design elements into elements of nature. Landscape is shaped through surreal materiality, where sound, smell, light and shade become the leading elements of architectural intervention. Under the influence of numerous conditions between the material and the sensual, the static logic of architecture undergoes transformation as to restructure its relationship to both man and context.

Second, the power of learning from nature affects the material and sensual understanding of architecture, broadening the range within which it is conceptualised. The pure definition of the program and the existing typologies has been challenged, offering an emotional experience that could become a generator for a cultural form.

Finally, landscape revitalisation is seen through a cultural dimension. In that respect the two entities, nature and architecture, which are seemingly different, are linked in a unique spatial system: Landscape as a Living System: The Cultural Landscape.

5. BIBLIOGRAPHY

- _Anselm, A.J. (2006). "Developing designs in balance with nature. Eco-Architecture: Harmonisation between Architecture and Nature". WIT Transactions on The Built Environment, 86, 195-205.
- _Benzel, F.K. (1996). *The room in context. Design beyond boundaries.* New York: Princeton architectural press.
- _Corbin I.C. (2003). "Vacancy and the Landscape: Cultural Context and Design Response". *Landscape Journal*, 22(1), 12-24.
- _Longstreth, R. (ed.) (2008). *Cultural Landscapes. Balancing nature and heritage in preservation practice.* Minneapolis and London: University of Minesota Press.
- _Nikezić, A., Janković, N. (2011). "Košutnjak: Landscape as a Living System", EFLA Regional Congress of Landscape Architecture, "Mind The Gap. Landscape For a New Era", Tallinn, Estonia, 2-4. Novembar 2011.
- _Nikezić, A., Janković, N. (2012). "Košutnjak – Landscape as a Learning System", in: C.A.Brebia, S. Hernandez (ed.) *Design and Nature VI. Ecology and the Environment* volume 160, *Design and Nature 2012*, 6th International Conference on Relating Design in Nature with Science and Engineering, 11-13 June, 2012, A coruna, Spain, Proceedings, Ashurst Lodge, Ashurst, Southampton, UK: Wessex Institute of Technology, 2012, 55-67. Online ISSN: 1743-3541, print ISBN: 978-1-84564-592-2.
- _Pallasma, J. (1996). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Science*, 2nd edition. New York: Wiley.
- _Soria Lopez, F.J. (2006). "Architecture and nature at the end of the 20th century: towards a dialogical approach for sustainable design in architecture". WIT Transactions on The Built Environment, 86, 23-33.
- _Van der Laan, D.H. (2009). "Priroda i arhitektura". U: V. Đokić i P. Bojanić (ur.) *Teorija arhitekture i urbanizma.* Beograd: Univerzitet u Beogradu - Arhitektonski fakultet, 129-134.
- _Van Hal, A. (2006). "The keyword is quality not ecology. Eco-Architecture: Harmonisation between Architecture and Nature". WIT Transactions on The Built Environment, 86, 35-44.
- _Van Ypersele, J.P. (2010). *Climate change, cities, and the IPCC. Sustainable City/Developing World.* ISOCARP Review, 06, 80-88.
- _Čarapić, A. (2008). "Da li je materijalizacija arhitekture neophodno materijalna?". *Arhitektura i Urbanizam*, 22-23, 25-33.

REZIME: UČITI OD PREDELA

Docent dr Ana Nikezić

Nataša Janković, M. Arch.

Arhitektura i predeo predstavljaju izrazite, ponekad čak i suprotstavljene fenomene. Kako slobodno vreme neprestano traži nova utočišta, to prirodni predeo može postati resurs savremenog života u gradu. Kroz topografiju, klimu i vegetaciju, odnosno svojim elementima i ritmom ona postaje inspirativni deo arhitektonskog diskursa. Kada se posmatra odnos arhitekture i prirode, neophodno je preispitati položaj, obim, program i srazmeru ovog odnosa. U takvim uslovima, uočava se da arhitektura treba da artikuliše i često naglasi predeo, a da arhitektonska intervencija zahteva preobražaj.

Pre svega, razumevanje prirode proširuje materijalna i čulna svojstva arhitekture, šireći načine na koji se arhitektonska intervencija koncipira. Zatim, vraćanje prirodi moguće je samo u okviru savremenog poimanja kulture, društveno aktivno i odgovorno. Na kraju, oblikovanje predela kroz optimizaciju arhitektonske intervencije moguće je jedino u pravcu ostvarivanja nove urbane prirodnosti. Na ovaj način, predeo postaje mnogo više od fizičkog okruženja za arhitekturu, a projektovan predeo postaje ćilim, a ne piknik, scena, a ne spektakl, sećanje, a ne spomenik, prizor, a ne dekor, mreža, a ne shema, konstrukt, a ne struktura. Kao takav, kroz ljudsko ponašanje, projektovani predeo utiče i na proces urbanog života, formirajući novi „kulturni predeo“.

Fokus ovakve arhitektonske namere nije da uključi predeo kao jedan element arhitektonske kompozicije, već da posmatra i uvede predeo kao odgovarajući instrument razmišljanja o

arhitekturi. Osnovni princip koji stoji iza ovakvog pristupa je da arhitektura može biti vođena iskustvom ljudi u predelu. Arhitektura može biti vođena karakterom promenljivosti prirode, izazvana elementima kao što su sunce, vetar, kiša i sezonska cikličnost, ili pak vegetacija, ali može biti inspirisana i oblicima prirode koji su posledica geoloških promena. Od predela se mogu učiti lekcije o povezanosti, rastu, propadanju i stabilnosti, o kontinuiranom prilagođavanju na promene i, naravno, o suprotnoj snazi koju ona nosi.

Postavlja se pitanje na koji način i kojim sredstvima predeo kao polazna premisa utiče na proces stvaranja arhitekture? Koji su načini da arhitektura usmeri razvoj održive prirodne sredine kao sastavni deo urbanog pejzaža? Koje lekcije se mogu naučiti iz posmatranja predela i kako ove lekcije mogu postati osnov poimanja nekog artefakta? Na koji način oba entiteta, priroda i arhitektura, mogu iskoristiti svoj puni potencijal, a da pri tome ne budu kontraproduktivni jedni prema drugima?

U traganju za odgovorima na postavljena pitanja, kako u različitim teorijskim postavkama, tako i u konkretnom prostoru park-šume Košutnjak, a kako bi različiti oblici istraživanja bili omogućeni, izabrana je tema pod nazivom "Predeo kao sistem učenja". Namera je bila da studentski istraživački pristupi ispituju značaj i ulogu predela u procesu projektovanja, a kasnije, i da kroz analizu složenih problema vezanih za mesto osmisle pristup kojim bi trebalo da prevedu svoje analogije u maštovitu i konkretnu arhitektonsku intervenciju, ekstremnu u svom odnosu prema telu čoveka i prema kontekstu, odnosno u tom smislu njenog sadržaja, strukture, materijalnosti i senzibilnosti u odnosu na predeo. U tom smislu, polazno stanovište je da

potraga za alternativnim nije u pojedinačnoj originalnosti, već u trajanju novih metoda za uspostavljanje odnosa između prirodnog i stvorenog, gde artefakt postaje alatka koja razvija predeo u punoj složenosti njenog konteksta.

Kroz široki set tema, grupisanih prema karakteru predloženih arhitektonskih intervencija, istraživanje pokazuje da nije moguće posmatranje prirodnog predela izvan oblasti arhitekture, već se potvrđuje da je predeo izvorni deo arhitektonskog mehanizma. Ako se razmisli o statičnoj prirodi arhitekture i ponovo zamisle bezbrojni uslovi između materijalnog i senzualnog, arhitektonska intervencija mogla bi da dovede do restrukturiranja odnosa prema telu, preformuliše odnos prema kontekstu i možda argumentuje raznorodnost svojih logika.

Ako se redefiniše kultura kroz fuziju istorijskih referenci i savremene tehnologije, kulturni predeo može da se uobliči kroz prizmu efemerne materijalnosti, gde zvuk, miris, svetlo i senka, dodir, te unutrašnja stanja prirode postaju vodeći elementi arhitektonske intervencije. Ako se dovede u pitanje utilitarna dimenzija programa i preformulišu značenja arhitektonskih tipologija, emotivni doživljaj predela bi mogao da postane generator arhitektonskog stvaranja.

Arhitektonska "kontrola" prirodnih supstanci stvara novu, kultivisanu prirodu, odnosno, sa druge strane, naturalizovanu arhitekturu. Prirodni i veštački mehanizmi nisu u antagonizmu. Oni dele "posao" u nestanku i pojavi različitih oblika materijalnosti. Gde nestaje prva, tu nastaje druga, nova, artifičijalna priroda. Izjednačavanjem ova dva polja delovanja, prirodnog i artifičijalnog, gde su obe sile podjednako jake "alternativno" postaje alat u oblikovanju kulturno vibrantnog i urbano atraktivnog predela.

INTERPRETATIVNI
POTENCIJAL
INTERPRETATIVE
POTENTIAL

MAPIRANJE KOŠUTNJAKA

Marija Obradović, M. Arch.

Košutnjak predstavlja park-šumu i gradsko utočište, neku vrstu staništa za različite vrste divljih životinja, i zauzima površinu od 330 hektara, na nadmorskoj visini od 250m. To je šuma na obroncima grada koja se graniči sa gusto naseljenim strukturama stanovanja. Njegov značaj i položaj u istorijskom, društveno-političkom i ekonomskom smislu menjao se zajedno sa gradom od njegovog nastanka.

Važna uloga Košutnjaka u životu grada datira iz vremena Kraljevine Jugoslavije, kada je korišćen kao lovište i vikend zona u kojoj je princ sagradio svoju drugu kuću zajedno sa parkom, crkvenim i pratećim objektima. Kako kroz Košutnjak prolazi i železnica, ovo je mesto gde je sagrađena Kraljeva stanica, najbliža Belom dvoru. Prva tramvajska linija ikada izgrađena u Beogradu završavala se u Košutnjaku, koji je u predratnom Beogradu predstavljao piknik zonu. Posle Drugog svetskog rata, Košutnjak sa novoizgrađenim dečijim kompleksom, predstavljao je mesto okupljanja Titovih pionira. U drugoj polovini dvadesetog veka, za vreme brze urbanizacije i širenja naselja van centralne zone Beograda, došlo je do svojevrsnog „opkoljavanja“ Košutnjaka velikim brojem stambenih objekata.

Danas je Košutnjak sve i ništa, prostor izgubljen u uskom prolazu između tranzicije i istorije, između kulture i pejzaža, između nasleđenosti i napuštenosti. Ima epitet javanog, ali ta činjenica ne podrazumeva urbani karakter. Na žalost, nije uključen u tokove savremenog kulturnog života grada, osim u nekoliko izolovanih i povremenih momenata, kao što su beli maraton, bluz

festival ili festival šuma, od kojih nijedan ne formira prepoznatljiv karakter mesta. Sa svojim topološkim, kulturno-istorijskim i estetsko-vizuelnim prepoznatljivim obrascem, kao holistički pejzaž, Košutnjak bi mogao da doprinese poboljšanju sveukupnog kvaliteta životne sredine gradskog područja Beograda.

Mapiranje Košutnjaka je bilo neophodno polazište za rad studenata, kako bi bili upoznati i svesni njegovog višestrukog značaja ne samo kao prirodnog predela, već i kao dela kulturno-istorijskog razvoja Beograda. Fragmentarni ostaci vrlo jakih istorijskih isečaka predstavljali su poseban izazov za studente, čineći slojeve razvoja Košutnjaka koje je nemoguće izbrisati, ali i vrlo teško na njih odgovoriti. Nakon ovoga studenti su mogli da imaju kompletnu sliku o Košutnjaku - koji nije samo prirodna oaza Beograda, već i sigurno skrovište i svedok ostataka njegove raznolike prošlosti.

MAPPING THE KOŠUTNJAK

Marija Obradović, M. Arch.

Kosutnjak represents a park-forest and a city resort, a sort of habitat for diverse species of wildlife covering an area of 330 hectares at an altitude of 250m. It is a forest on the slopes of the town center, bordered with high density housing structures. Its importance and position in the historical, socio-political and economic sense has been changing with the city since its beginning.

Important role of Kosutnjak in the life of the city dates back to the time of the Kingdom of Yugoslavia, when it was used as a hunting ground and a weekend zone in which the Prince built his second home with a park, church and neighbourhood facilities. Railway passes through Kosutnjak, and this is where a King's station was built, closest to the White Palace. The first tram line ever built in Belgrade ended in Kosutnjak in a place that was a pre-war Belgrade picnic zone. After the Second World War, Tito's pioneers (his youth) took Kosutnjak as a meeting place with children's park and railway built for them. In the second half of the twentieth century, during the rapid urbanization and expansion of settlements outside Belgrade's central area, there was a sort of "encirclement" of Kosutnjak with heavy urban housing structures.

Today Kosutnjak is everything and nothing, the space lost in the narrow passage between transition and history, between culture and landscape, between heritage and ruin. It has an epithet of being public, which does not imply an urban character. Unfortunately, it is not included in the mainstream of contemporary cultural city life, except in few isolated and quite small mo-

ments, such as white marathon, blues festival or forest festival, all of which are not making recognizable identity of the place. With its topological, cultural-historical and aesthetic-visual distinctive pattern, as a holistic landscape [2], Kosutnjak could contribute to the improvement of overall environmental quality of Belgrade urban area.

Mapping Kosutnjak was a necessary starting point for students as to become aware of its importance not only as natural landscapes, but also as part of the cultural and historical development of the city. Very strong, but fragmented historical remains were of a particular challenge for students, like layers of Kosutnjak's development that can not be deleted, but on which is also very difficult to answer. After this, students had a complete picture about Kosutnjak - it is a Belgrade natural oasis, but also a safe hiding place and a witness of the remnants of its diverse past.

REPERNI OBJEKTI KOŠUTNJAKA

Marija Obradović, M. Arch.

1. HIPODROM

Hipodrom kod Careve ćuprije izgrađen je 1914. godine i najstariji je sportski objekat u Beogradu. 1921. godine održan je prvi galopski derbi i prva trka grada Beograda, koje od tada postaju tradicionalne. U septembru 1930. godine održane su prve kasačke trke revijalnog karaktera. Od 1980. godine vodio se kao deo Gradskog zavoda za fizičku kulturu, a 1988. godine Izvršni odbor Skupštine grada Beograda zemljište na kome se nalazi hipodrom (površine od oko 23 hektara) dalo je u tridesetogodišnji zakup Društvenom preduzeću „Hipodrom Beograd“. Od 29. februara 2008. godine „Hipodrom Beograd“ postao je javno preduzeće čiji je osnivač Grad Beograd, i od tad počinje postepeni oporavak Hipodroma.

2. LETNJA POZORNICA

Projektovao je arh. Rajko Tatić 1947. godine u čast Petog kongresa KPJ. Nalazi se na mestu starog napuštenog majdana – kamenoloma. Program projekta je predviđao: letnju pozornicu za 2000 ljudi, površine 800 m²; hotel, restoran, bife, terase za igru i upravnu zgradu. Van funkcije je od 1975. godine. Danas je opstao samo restoran „Topčiderska noć“. Postoje inicijative za obnovu Letnje pozornice već 10 godina, ali zbog nerešenih imovinskih odnosa ne može se početi sa radovima. Danas ovaj prostor služi da u njemu uživaju alpinisti, kojima je ovo mesto pogodno za vežbe.

3. TOPČIDERSKO GROBLJE

Prostire se na površini od oko 4 hektara. Poslednje veliko proširenje izvršeno je 1986. godine, kada je Topčider proglašen za kulturno dobro, prostornu kulturno-istorijsku celinu. Projekat novog dela groblja nije prilagođen pejzažu, već je u najvećoj meri izgrađen u betonu, kamenu i asfaltu, dok je postojeća šuma iskrcena. Danas se na groblju, pored crkvice, koju je 1903. godine podigao Nikola Spasić, nalazi niz stilski i umetnički vrednih spomenika i grobova znamenitih ljudi.

4. SKI STAZA

Jedina ski staza u Beogradu. Nalazi se na nadmorskoj visini od 230 metara. Staza je dugačka 220 i široka 30 metara. Ski lift bez stubova (na kanop) postavljen je 1991. godine. Mogućnost stvaranja veštačkog snega je uvedena od 2008. godine. Na samoj stazi nalazi se i kafe klub „Aleksandar“. Na ski stazi održavaju se i brojne manifestacije, poput Forest Fest-a 26-29. avgusta, World Snowboard Game - najveći internacionalni snowboard događaj 20.12.

5. ŽELEZNIČKA STANICA TOPČIDER

Izgrađena 1884. godine, a prvi voz na pruzi Beograd-Niš, saobraćao je 1884. Pruga koja je kasnije nastavljena ka Glavnoj železničkoj stanici, proteže se duž Topčiderske reke i predstavlja granicu između Topčiderske i Košutnjačke šume. Sadašnja stanična zgrada nekada je bila dvorska čekaonica. Ostatak je uništen do temelja u ratovima. Izgradnjom glavne železničke stanice njen značaj je znatno umanjen. Zaštićena kulturno-istorijska celina Topčider je i „groblje vagona“, koje se proteže uz Rakovički put.

6. HAJDUČKA ČESMA

Ovaj stari izvor, poznat po dobroj, a po nekima čak i lekovitoj vodi, uređen je u česmu još za vreme kneza Miloša. O Hajdučkoj česmi ima jako malo sačuvanih zapisa i ne zna se kada je tačno podignuta, ali se pretpostavlja da je to bilo krajem 18. veka. Hajdučka česma je poznata i po tome što je nedaleko od nje ubijen knez Mihailo Obrenović 29. maja 1868. godine. Sadašnji izgled česme potiče s kraja XIX veka, sa kamenim delovima profilacije, dok su ostale površine pokrivene veštačkim kamenom u XX veku. Fasada česme je oblikovana u neorenesansnom stilu. Česma je široka 5,50 metara, a ukupna visina fasadnog dela je 3,50 metara.

7. TRIM STAZA

Dugačka je 1200 metara. U sklopu nje nalaze se i: teniski tereni, tereni za fudbal i košarku, tereni za boćanje. 2010. godine otpočinje projekat „Fitnes parkovi grada Beograda“ na trim stazi. Jedno od najpoznatijih mesta za okupljanje, roštiljanje, prvomajski uranak na Košutnjaku. Manifestacija „Beli kros“ održava se svake godine 30. januara.

8. FILMSKI GRAD

Centralni filmski studio u Košutnjaku (Avala film) sagrađen je odmah posle Drugog svetskog rata, sa ogromnim pretenzijama. Teren, studij i ostale zgrade, kao i oprema za snimanje, laboratorijsku i tonsku obradu bili su predviđeni za produkciju od oko 40 igranih filmova godišnje. Plan je bio da Beograd postane jedan od najvećih evropskih filmskih centara. Avala Film je filmska kompanija u Srbiji osnovana 1945. godine. Predstavlja najstariju filmsku kompaniju u bivšoj Jugoslaviji. Od 1947. godine, kada je proizvela Slavicu - prvi film samostalno produciran

u bivšoj Jugoslaviji - proizvela je preko 400 dokumentarnih i 200 igranih filmova, odnosno preko 120 koprodukcija sa filmskim i TV-kućama iz drugih država. Već duži niz godina je u spornom procesu privatizacije.

9. SPORTSKI TERENI

Deo Košutnjaka je i Nacionalni trening centar, koji se sastoji od čitavog niza sportskih objekata, grupisanih uglavnom na dve lokacije, od kojih je jedna u okolini Republičkog zavoda za sport, a druga u Pionirskom gradu, mada postoji i nekoliko sportskih terena i u Kampu Košutnjak. Takođe, na Košutnjaku se nalazi i kompleks Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja.

10. PIONIRSKI GRAD

Na ovoj lokaciji se još u 19. veku nalazio sanatorijum za decu. Za vreme Drugog svetskog rata tu se nalazio nemački vojni štab za jugoistočno Evropu. Posle Drugog svetskog rata, dobrovoljnim radom omladinskih radnih brigada, počinje izgradnja Pionirskog grada. Pionirski grad, koji je projektovao arh. Rajko Tatić 1946. god., podignut je na prostoru od 8,4 ha, da bi 1962. dostigao površinu od 40,0 ha i služio je kao sportsko-rekreativni centar mladih pionira iz cele Jugoslavije.

MAPPING KOSUTNJAK - MAIN POINTS

Marija Obradović, M. Arch.

1. HIPPODROME

Hippodrome at Careva čuprija was built in 1914 and is the oldest sports facility in Belgrade. The first gallop derby was held in 1921. It was the first race in the City. Since then it has become traditional. In september 1930 the first trotting races of a review character were held. Contemporary Hippodrome covers an area of about 23 hectares. Since 1980 Hippodrome was conducted as part of the Municipal Institute of Physical Culture, and in 1988 it was given in the thirty-year lease to the Social Enterprise "Belgrade Hippodrome" by The Executive Board of the City of Belgrade. In 29th February 2008 "Belgrade Hippodrome" became a public company founded by the City of Belgrade, when a gradual recovery of the Hippodrome begins.

2. SUMMER STAGE

Designed in 1947 by the architect Rajko Tatić, in honor of the fifth Congress of the Communist Party. It is located at the site of the old abandoned quarry. The program envisaged the project: a summer stage for 2000 people, measuring 800sqm, hotel, restaurant, bar, terrace for the game and the administration building. It is out of operation since 1975. Only restaurant "Topčiderska night" serves occasionally. For the last 10 years, there were several initiatives for the reconstruction of the Summer Stage, but due to unresolved property issues, it hasn't started yet. Today this space is enjoyed only by climbers perfect for their training.

3. TOPCIDERS'S CEMETERY

It covers an area of about 4 acres. The last major expansion was

completed in 1986, when Topčider was declared a cultural heritage. Beside the church, which was raised by Nikola Spasic in 1903, there are a series of stylistically and artistically valuable monuments and tombs of famous people. Eventhough the old part of cemetary is embaded in the landscape, the project for a new extension is not adapted nor to its morphology, nor character.

4. SKI TRAIL

Kosutnjak houses the only ski trail in Belgrade. It is situated at an altitude of 230 meters. The path is 220m long, and 30m wide. Ski lift without pillars (the Canopus) was set in 1991. The possibility of creating artificial snow was introduced in 2008. The ski trail is facilitated with a coffee club "Aleksandar", where numerous events are held on yearly bases, such as: the Forest Fest (26st to 29th August), the World Snowboard Game - the biggest international snowboarding event (20th December), mountain bike competition in late spring and alike.

5. RAILWAY STATION TOPCIDER

It was built in 1884 and the first train passed in 23th August 1884 running between Belgrade and Niš. The railway, which was later continued to the Central Railway Station, runs along the river and is the border between Topcider's and Koshutnjak's forest. The current station building (culturalheritage) was the part where the waiting room for the royal family was. The rest was destroyed to the ground in wars. After the construction of the Main railway station the importance of this station was greatly diminished. Protected cultural and historical complex Topčider is also the "graveyard of wagons", which stretches along Rakovički road, from the turning to Hajdučka fountain until the entrance of Rakovica municipality.

6. BRIGAND'S FOUNTAIN

This ancient source, known for its good, and some say even healing water, is arranged in the fountain in time of Prince Miloš. There are very few surviving records on Hajdučka fountains. No one knows exactly when it was built, but it is assumed that this was at the end of 18th century. Hajdučka fountain is known as the place in vicinity, as the spot where Prince Mihailo Obrenovic was murdered in the 29th May 1868. The present appearance of the fountain comes from the late nineteenth century, with stone molding parts, while other areas are covered with artificial stone in the twentieth century. The facade of the fountain was designed in Neo-Renaissance style. The fountain is 5.50 meters wide, a total height of the façade is 3.50 meters.

7. TRIMTRAIL

Its length is 1200 meters. Within it there are: tennis courts, football and basketball courts and bowling grounds. In the 2010 The project "Fitness parks of Belgrade" begun at the trim trail popularizing it even more. It is one of the most popular gathering places in Kosutnjak, a place for grilling, specially for the labor day, the 1st May. The event "White Cross" is held here, every year on January the 30th.

8. FILM'S CITY

Central Film Studio in Kosutnjak (Avala film) was built immediately after World War II, with huge aspirations. Court, studios and other buildings, and equipment for recording and audio editing lab were designed for the production of 40 feature films a year. The plan was for Belgrade to become one of Europe's largest film centers. Avala Film is a film company founded in 1945. It is the oldest film company in the former Yugoslavia. Since 1947th

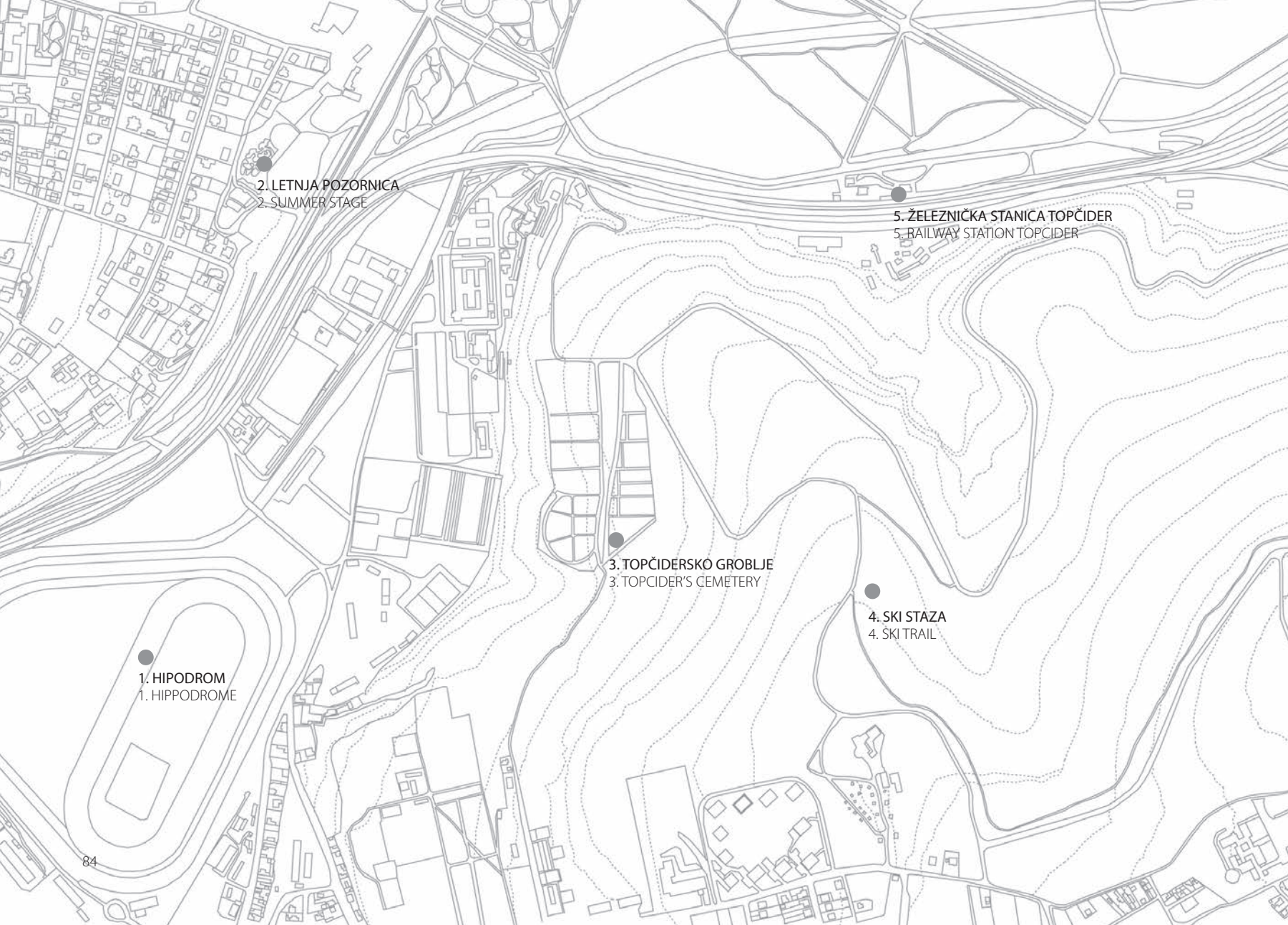
when Slavica was produced - the first independent film production in the former Yugoslavia - it produced over 400 documentaries and 200 feature films and over 120 coproductions with film and TV companies from other countries. For many years it is under the controversial privatization process.

9. SPORTS FACILITIES

Kosutnjak represents a National Training Centre, which consists of a range of sports facilities, mainly clustered in two locations, one of which is in the vicinity of the Republic Institute for Sports and the second is near the Pioneer's city, although there are several sports fields at Camp Košutnjak. Complex of the Faculty of Sport and Physical Education is also situated in Kosutnjak.

10. PIONEERS' CITY

At this location there was a sanatorium for children in the 19th century. During the Second World War there was the German military headquarters for southeast Europe. After World War II, volunteering youth brigades, began the construction of Pioneer's city as a sporting facility for pioneers of Yugoslavia. The Pioneer's city, which was designed by the architect Rajko Tatić in 1946th years, was built in the area of 8.4 ha, but until 1962 and reached an area of 40.0 ha.

1. HIPODROM
1. HIPPODROME

2. LETNJA POZORNICA
2. SUMMER STAGE

3. TOPČIDERSKO GROBLJE
3. TOPČIDER'S CEMETERY

4. SKI STAZA
4. SKI TRAIL

5. ŽELEZNIČKA STANICA TOPČIDER
5. RAILWAY STATION TOPČIDER

6. HAJDUČKA ČESMA
6. BRIGARD'S FONTAIN

9. SPORTSKI OBJEKTI
9. SPORT FACILITIES

10. PIONIRSKI GRAD
10. PIONEERS' CITY

7. TRIM STAZA
7. TRIM TRAIL

8. FILMSKI GRAD
8. FILMS' CITY

9. SPORTSKI OBJEKTI
9. SPORT FACILITIES

KURIKULUM - STUDIO PROJEKAT ARHITEKTURA

CILJEVI I PRISTUP NASTAVI:

. redefinisanje odnosa nasleđene strukture i prirodnog pejisaža kroz pozicioniranje umetnosti / edukacije u kontekstu savremenog urbanog pejisaža
. iznalaženje novih obrazaca relacije umetnost / edukacija _ priroda kroz ispitivanje graničnih mogućnosti umrežavanje prirode i arhitekture

KLJUČNE REČI:

preplitanje/slojevitost, artifično/prirodno, mera arhitektonske intervencije u odnosu na nasleđeni strukturu i prirodni pejisaž

PROJEKATNI ZADATAK

zadatak se sastoji iz tri koraka:

- ispitivanja programskog i prostornog potencijala Košutnjačkog pejisaža,
- formiranja okvira za redefinisanje odnosa priroda _ umetnost / edukacija _ grad,
- prostorne interpretacije prethodna dva koraka kroz arhitektonsku intervenciju.

METOD IZVOĐENJA NASTAVE

Nastava se odvija u studiju, uz kontinuirane diskusije o temama vezanim za projekatni zadatak.

Nastava se odvija kroz kombinovanje više različitih oblika nastave: predavanja ex-katedra, interaktivne oblike nastave, studije slučajeva, posete terenu, individualne i grupne istraživačke projekte, prezentacije, diskusije, eseje i kraće seminarske radove.

CURRICULUM - DESIGN STUDIO ARCHITECTURE

OBJECTIVES AND APPROACH TO TEACHING:

. to redefine the relationship toward the contemporary urban landscape through positioning the arts / education into the context of the natural landscape, urban park forest
. finding new issues in the relation between Art / Education and Nature
. finding new opportunities and values of networking nature and city

KEYWORDS: overlapping / layering, artificial / natural, architectural intervention related to the inherited structure and the natural landscape

DESIGN / PROJECT TASK:

Semestral task consists of three steps:

- examining the program and spatial potential of the Košutnjak park forest,
- establishing the framework for redefining the relation between nature_art / education_city,
- spatial interpretation of the previous two steps through the architectural intervention.

TEACHING METHOD:

Classes were held within the design studio, through the discussions on topics related to the project task.

This was achieved through a number of different forms: lectures of ex-cathedra, interactive forms of teaching, case studies, field visits, individual and group research projects, presentations, discussions, essays and short seminars.

STUDENTI I SARADNICI

MODUL M5.1 – Studio projekat arhitektura
2. semestar master akademskih studija, 2010/11.
PREDEO IGRE – Umetnost u kontekstu savremeno-
nog urbanog pejzaža

STUDENTI:

Renata Radovanović, M-2010/011
Ivana Jovanović, M-2010/015
Tamara Kuljanin, M-2010/019
Marko Slavković, M-2010/039
Nemanja Kocić, M-2010/041
Tatjana Vorinski, M-2010/043
Milena Vukićević, M-2010/055
Ivana Anđelić, M-2010/072
Marija Obradović, M-2010/082
Miloš Milovanović, M-2010/087
Teodora Vukašinović, M-2010/090
Katarina Ristić, M-2010/097
Ivan Gradišar, M-2010/098
Marija Stević, M-2010/104
Nikola Cakić, M-2010/107

SARADNICI:

Nataša Janković, M.Arch, student doktorskih
studija
Đorđe Krsmanović, student Master studija
Monika Jovanović, student Master studija

STUDENTS AND ASSOCIATES

MODULE M5.1 – Architectural Design Studio
2nd semester of master academic studies, 2010/11
PLAYING LANDSCAPE – Art in the Context of the Contem-
porary Urban Landscape

STUDENTS:

Renata Radovanovic, M-2010/011
Ivana Jovanovic, M-2010/015
Tamara Kuljanin, M-2010/019
Marko Slavkovic, M-2010/039
Nemanja Kocic, M-2010/041
Tatjana Vorinski, M-2010/043
Milena Vukicevic, M-2010/055
Ivana Andjelic, M-2010/072
Marija Obradovic, M-2010/082
Milos Milovanovic, M-2010/087
Teodora Vukasinovic, M-2010/090
Katarina Ristic, M-2010/097
Ivan Gradisar, M-2010/098
Marija Stevic, M-2010/104
Nikola Cakic, M-2010/107

ASSOCIATES:

Nataša Jankovic, M.Arch, PhD Student
Đorđe Krsmanovic, Master Student
Monika Jovanovic, Master Student

STUDENTI I SARADNICI

MODUL M4 – Studio projekat arhitektura

1. semestar diplomskih akademskih studija, 2011/12.

PREDEO IGRE: PROGRAM +

Istureno odeljenje Visokoškolske ustanove na Košutnjaku

STUDENTI:

Aleksandra Marjanović, M-2011/021

Marija Draškić, M-2011/030

Renata Đurić, M-2011/036

Milica Andrić, M-2011/062

Jelena Marković, M-2011/079

Vanja Banderac, M-2011/082

Jelena Arandjelović, M-2011/144

Milan Travar, M-2011/184

Nevena Damnjanović, M-2011/189

Jelena Knežević, M-2011/202

Rade Debić, M-2011/223

SARADNICI:

Nataša Janković, M.Arch, student Doktorskih studija

Marija Obradović, student Master studija

Dragan Marković, M.Arch, student Doktorskih studija

STUDENTS AND ASSOCIATES

Module M4 - Architectural Design Studio

1st semester of the academic study of 2011/12

PLAYING LANDSCAPE: PROGRAM +

Branch of the Higher Education Institution in the Kosutnjak

STUDENTS:

Aleksandra Marjanovic, M-2011/021

Marija Draskic, M-2011/030

Renata Djuric, M-2011/036

Milica Andric, M-2011/062

Jelena Markovic, M-2011/079

Vanja Banderac, M-2011/082

Jelena Arandjelovic, M-2011/144

Milan Travar, M-2011/184

Nevena Damnjanovic, M-2011/189

Jelena Knezevic, M-2011/202

Rade Debic, M-2011/223

ASSOCIATES:

Nataša Jankovic, M.Arch, PhD Student

Marija Obradovic, Master Student

Dragan Markovic, M.Arch, PhD Student

RADOVI
STUDENATA
STUDENTS'
RESULTS

UREĐENI PREDEO

Uređeni predeo odnosi se na skup intervencija koje su na ivici da budu arhitektua, oblikovane kroz transformaciju zatečenog prirodnog pejzaža. Elementi prirode prevedeni su u arhitektonski jezik ispitivanjem njihovih potencijala. Sve je to priroda i ništa osim prirode, postignuta istraživanjem ekstremnih vrednosti arhitektonskog osećaja i zamagljivanjem granične linije između prirode i arhitekture. Uređeni predeo je optimizovan kroz urbani sadržaj i prostornu logiku pozajmljenu iz korena ljudskog poimanje prirode.

PROJEKTI:

Katarina Ristić, GLEDANJE NA ZVEZDE
Milena Vukićević, BAŠ_TA PAUZA
Miloš Milovanović, HRAM PRIRODE
Tatjana Vorinski, ISKRA ČULA

CULTURED LANDSCAPE

Cultured landscape refers to interventions on the verge of being architecture, shaped through the transformation of the natural landscape itself. Elements of nature are translated into architectural language challenging their potential through its urban articulation and content positioning. It is all nature and nothing but nature exploring extreme values of architectural sensation by blurring the border line between them. Cultural landscape is optimized through its urban content and spatial logic borrowed from the logic of man-made history.

PROJECTS:

Katarina Ristic, GAZING AT THE STARS
Milena Vukicevic, THE BREAK
Miloš Milovanovic, THE TEMPLE OF NATURE
Tatjana Vorinski, A SPARK OF SENSES

GLEĐANJE NA ZVEZDE / GAZING AT THE STARS

Katarina Ristić / Katarina Ristic

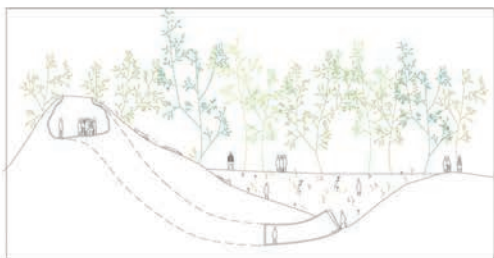
Tema gledanje na zvezde odabrana je zato što se zvezde bolje vide kada ima manje svetla i manje zagađenja, i to na mestima udaljenim od centra grada i saobraćajne gužve. Za njihovo posmatranje obično se biraju mirna mesta u prirodi, baš kao što je Košutnjak. U okviru ovog projekta, formirana su različita mesta za gledanje na zvezde – pojedinačna, za grupu ljudi, sa zemlje, iz vazduha, preko i iz vode. Na svakoj od ovih lokacija nalazi se otvoreni deo i deo koji ima ulogu zaklona od spoljašnjeg sveta, kao i deo za grupu ili pojedinca.

Cilj je bio da se pruži što više različitih doživljaja iste teme – gledanja na zvezde. Intervenisano je na tri punkta i oni se mogu obilaziti pojedinačno ili potezno. Arhitektura centra utopljena je u okolni predeo, koja je ujedno sačinjena od prirodnih elemenata: nasute zemlje, ukopa, vode, pećine i biljaka. Na ovaj način prostorna intervencija je u celovitosti neupadljiva i deluje kao sastavni deo okruženja, omogućujući na taj način neometano gledanje na zvezde.

This theme was chosen because proper star watching is possible only when we are surrounded by less urban lighting and pollution, in places far away from the unfailing traffic of the city, places of natural beauty, just like Košutnjak. This project displays an array of different ways one could take part in star watching from Košutnjak- alone, in small groups, from the earth, the air, above or under water... At each one of these locations, an open air and closed off section can be found as well as a section for solo gazing or gazing in teams.

The goal was to provide as many different experiences of the same phenomenon as possible. The interventions were done at three points on the map and they can be visited en mass or separately. The architecture blends in with the surrounding landscape and is formed of natural elements: caves, compacted earth, water and plants. The group of stations becomes in such a way invisible and allows for the architecture's main function to become its most important attribute- gazing at the stars.

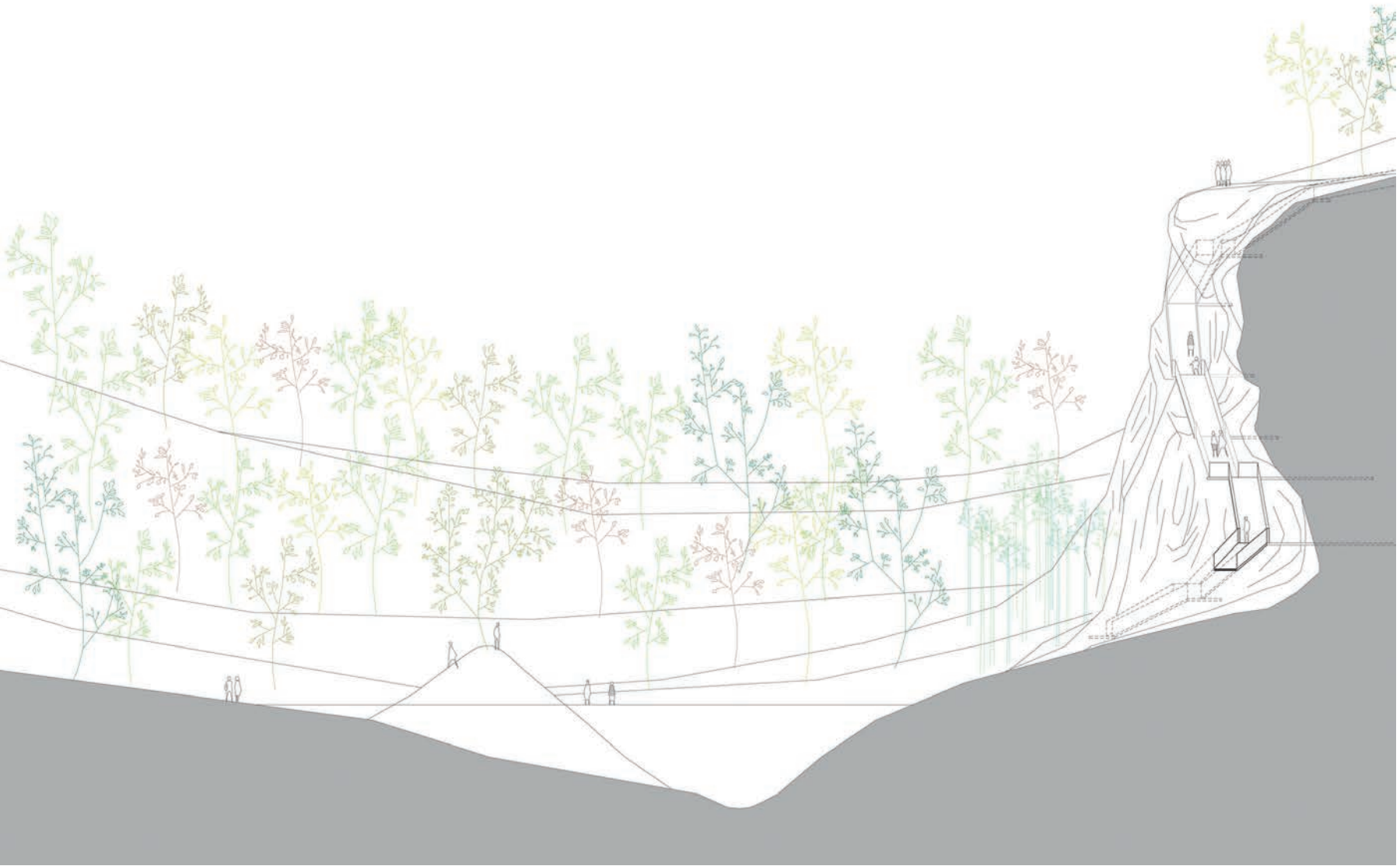

preseci / sections

osnova / floor plan

presek / section

BAŠ_TA PAUZA / THE BREAK

Milena Vukičević / Milena Vukicevic

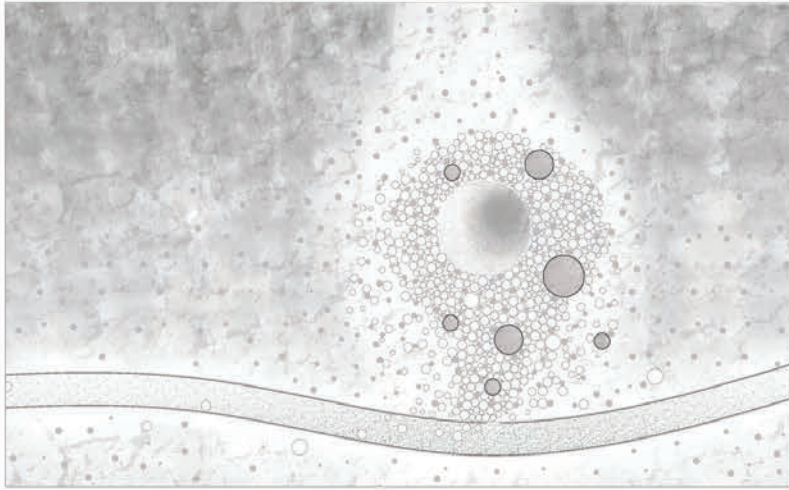
Baš_ta pauza je projekat arhitektonske intervencije na prostoru Košutnjaka kojom se naglašavaju ambijentalne vrednosti detektovane u zadatom teritorijalnom okviru. Odabrani prostori fizički predstavljaju pauzu, dok sa aspekta doživljaja i aktivnosti korisnika, predstavljaju akcenat. Obzirom da se radi o mestima kontradikcije, suština koncepta proizilazi iz apstrahovanja konteksta predela, te se formiraju tri "kuće pauze": kuća zemlje, kuća bilja i kuća neba.

Put do kuće zemlje predstavlja sistem elemenata koji nam skreću pažnju na taktilnost zemlje, sugerišući korisniku njenu suštinu. Put do kuće bilja predstavlja prolaženje kroz sistem elemenata, koji simbolizuju biljni svet, pojačavajući utisak provlačenja kroz rastinje. Kao što korisnik silazi do kuće zemlje, prolazi kroz kuću bilja, tako se i penje ka kući neba. Ona predstavlja jedinstven način sagledavanja nebeskog svoda sistemom lične introspekcije. Svaka kuća sadrži gradivne elemente i elemente pauze, koji predstavljaju nagoveštaj šta nas čeka u svakom od njih, kao triju metafora baš_tog Košutnjaka.

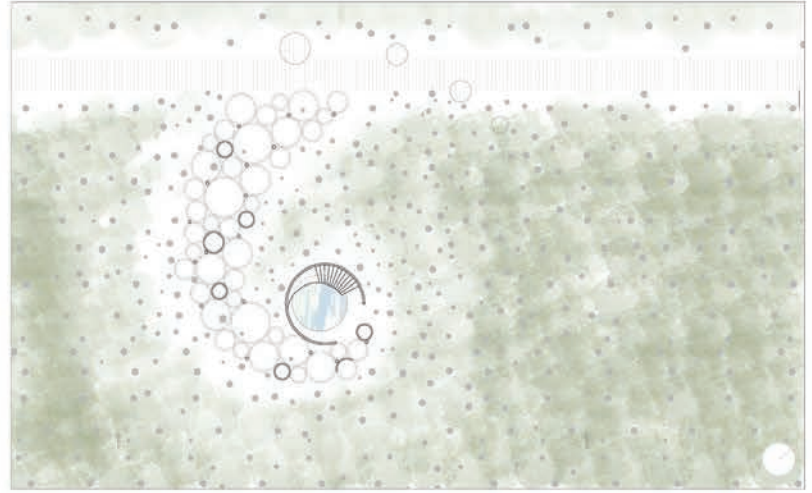
THE break is the title of the architectural intervention done on Košutnjak thanks to which specific spatial ambient of the forest are articulated and accented. The chosen spaces can be physically read as an intermission or break while the experiences and activities happening within them represent their counterpart- an anti-break. Since these are spaces of contradiction, in order to make this juxtaposition even more apparent, the essence of the project is in creating an abstract representation of the landscape - hence 3 'break rooms' are formed: the earth room, the plant room and the sky room, as the three separate layers of THE Košutnjak.

The pathway towards the earth room is made up of a system of elements which avert attention towards the tactility of the earth, suggesting to the visitor its being by separating itself from it. The way towards the plant room is also made up of an array of elements that symbolize the plant world, the experience augmented by having the visitor find his or her way through a tangle of vegetation. So the visitor must descend for the earth room, navigate in a natural landscape to the plant room and logically ascend towards the sky room. The sky room allows one to uniquely experience the sky by searching within one's self introspectively.

kuća zemlje, osnova / house of earth, floor plan

kuća neba, osnova / house of sky, floor plan

kuća zemlje, presek / house of earth, section

kuća neba, presek / house of sky, section

HRAM PRIRODE / THE TEMPLE OF NATURE

Miloš Milovanović / Milos Milovanovic

Košutnjak nema jasno definisan identitet, već se on najčešće klasifikuje kao gradski park ili gradska šuma. Način formiranja njegovog novog identiteta ima osnovu u tradicionalnom srpskom graditeljstvu manastira, celine namenjene zadovoljavanju ljudskih potreba u prirodnom okruženju. Ljudske aktivnosti na Košutnjaku najviše spadaju u edukativne, rekreativne i dokoločarenje. Spoj stvaranja identiteta šume i ovih aktivnosti je doveo do odgovora u formi botaničke bašte.

Razvijanje osnove je rađeno po ugledu na manastirske osnove i uključuje i deo rituala koje taj raspored podrazumeva, poput sušenja i spremanja čaja, ribe iz jezera, održavanja biljaka, i mogućnosti nalaženja intimnih prostora kao mesta za duševni odmor i kontemplaciju. Jezero predstavlja centar ove bašte i javnog je karaktera u svom donjem delu, dok gornji deo jezera, kao i ostali ambijenti, ima polujavni karakter, stepenujući intimnost između manjeg broja ljudi, retko kada se otvarajući većem broju posetilaca. Stepene su prostor namenjen isključivo posmatranju i razmišljanju, i sa stenom na kojoj se nalaze formiraju spiralni konak - odmorište.

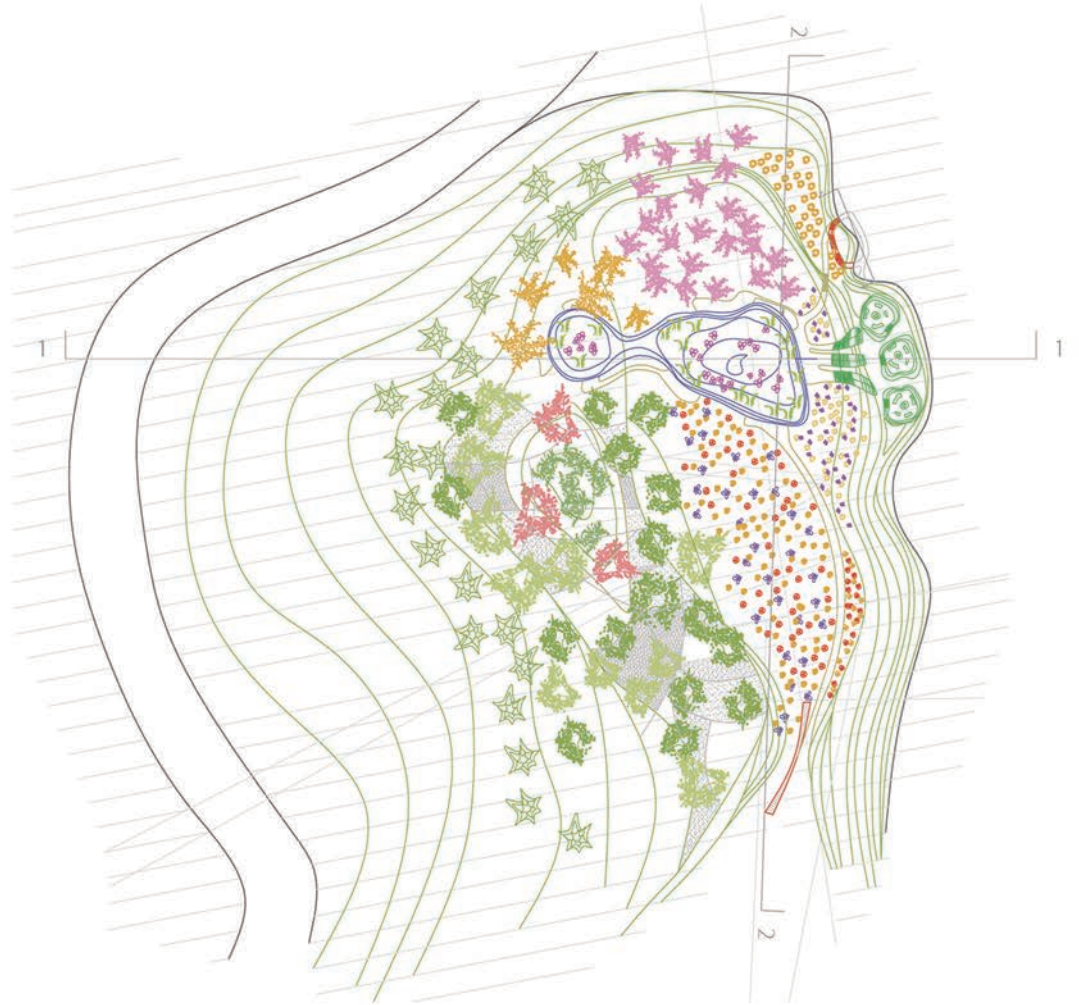
Košutnjak does not have a clearly defined identity but is rather classified as a city park or a city forest. It is proposed that an new identity be shaped using the methods of traditional religious Serbian architecture- to be more precise that of Serbian monasteries that define a wholeness with nature and the needs of man. The activities that can be found in Košutnjak are mainly based on the educational, recreational and leisurely spent time. A fusion between the need for a new identity and the activities that are already on location has brought forth a response in the form of a botanical garden.

The plan of the project was created with the idea of the standard monastery plan in mind and also adapts some of the rituals that this plan carries with it, such as the drying of herbs to create tea, fishing from a lake, the maintenance of plants, and the possibility of finding intimate spaces for informal social gatherings as well as independent contemplation. The lake is at the center of this natural garden and is public in nature in the bottom section while the top part, along with the other ambients, has a semi-public character, augmenting the intimacy between the small population that it permits into its premises. The stairs are a space designed specifically for observation and contemplation and along with the rock formation on which it is housed, it forms a spiral loggings- a place of rest.

presek 3-3 / section 3-3

osnova / floor plan

engleski hrast

mađarski hrast

američki javor

pančičeva omorika

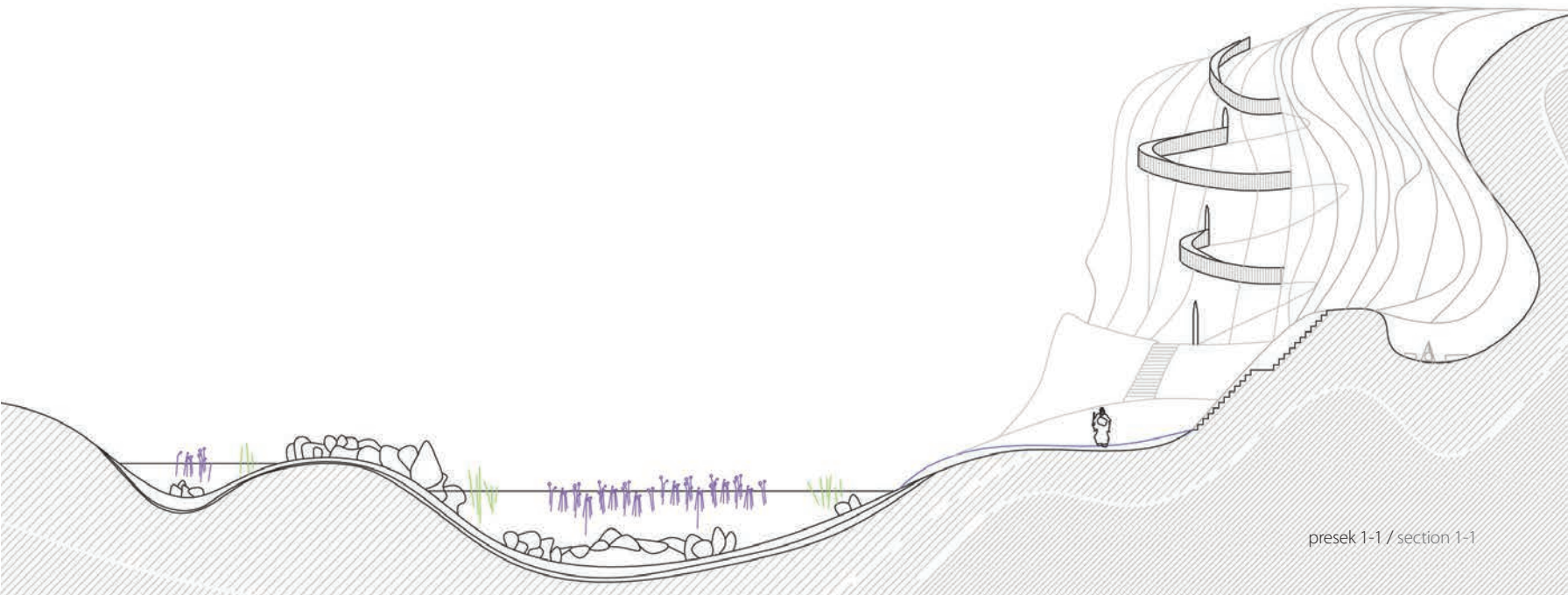
crveni eukaliptus

tasmanijski eukaliptus

trešnja

presek 1-1 / section 1-1

ISKRA ČULA / A SPARK OF THE SENSES

Tatjana Vorinski / Tatjana Vorinski

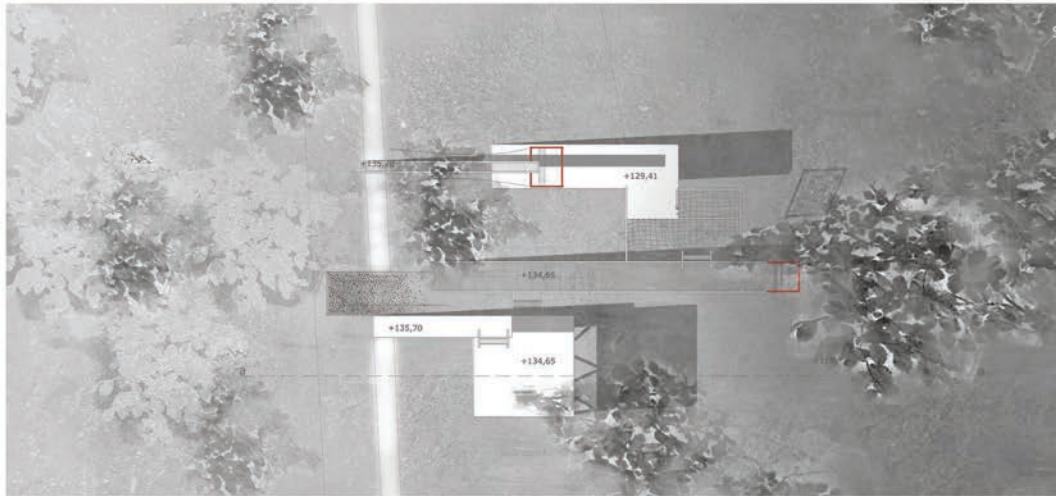
Osnovna ideja projekta jeste stvaranje platforme za ostvarivanje komunikacije između čoveka i prirode. Suočavanje čoveka i prirode stvara mesto u kome intuitivno krećemo da istražujemo sa konstantnim osećajem napetosti a u cilju „hvatanja“ svesnosti o datom trenutku. Imperativ programa je primoravanje ljudi da idu određenim putem kroz određenu „prepreku“ – namerno usmeravanje. Same prepreke imaju za cilj buđenje čulnosti potencirajući ono što je sam čovek praveći staze kroz Košutnjak vešto uspeo da izbegne: gustina prirode i ravnoteža. Zato moramo da se provučemo, zavučemo, hodamo po ivici, zatrčavamo se. Na taj način slučajni prolaznici su prisiljeni da osele prirodu, da prođu kroz nu, da je koriste a ne zaobilaze!

Projekat sačinjavaju četiri mala punkta koji pojačavaju čulnost prirodno datim na tom mestu: provlačimo se kroz „žbunje“, puzimo kroz „rupu“, hodamo po „grani“. Četvrta tačka – zaplet, kulminacija je prethodne tri a nastala je kao suprotnost puta koji je umirio agresivnu topografiju Košutnjaka. Svi punktovi nalaze se u mreži već postojećih putanje same šume.

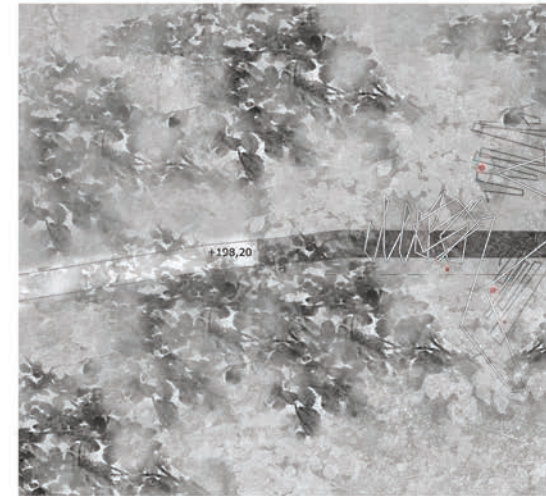
The main idea behind this project is the formation of a platform that makes possible communications between man and nature. The man as opposed to nature confrontation creates a place through which we intuitively move with a constant feeling of tension with a strain to gain lucidity in a given moment. The imperative of this moment is to compel people to move down a certain path, through a given 'barrier'- forced guidance. The obstacles themselves have the objective to augment a user's senses, attempting to initiate that which man, by creating the clean and un-obscured pathways in Košutnjak forest has managed to evade: the density nature and balance. That is why we must pass through, squeeze between, walk on the ledge of, gain speed.. In such a way, unlikely passers will be obliged to feel mother nature, walk through her, to utilize her and not just walk past without a moment's notice!

The project is made up of four small check points that enhance the sensory perception of surrounding elements; we must pass through "bushes", crawl through "holes", walk on "branches". The fourth check point is the culmination of the former three points and acts to juxtapose the path that formerly receded the aggressive topography of the forests' terrain. All the checkpoints are found along the network of existing pathways.

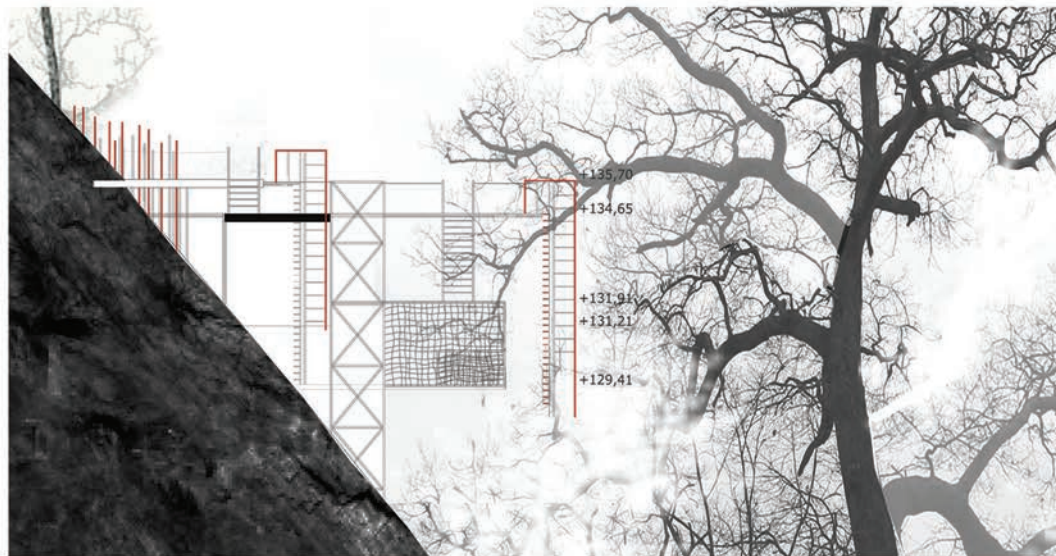

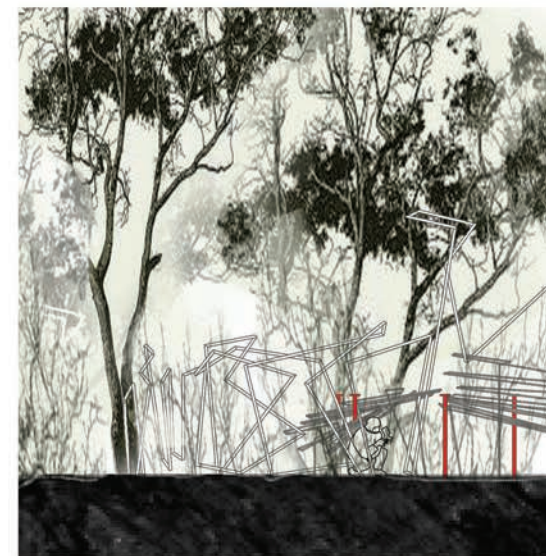
osnova / floor plan

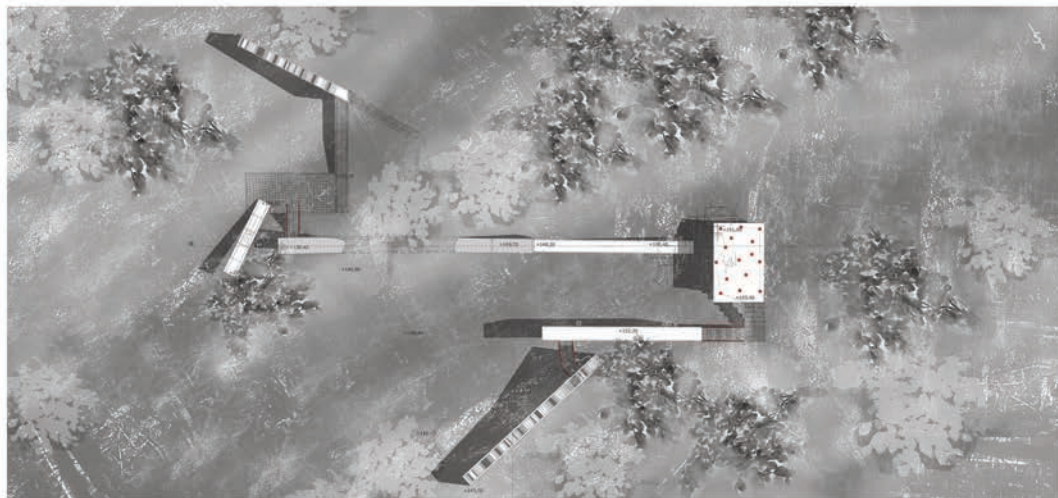
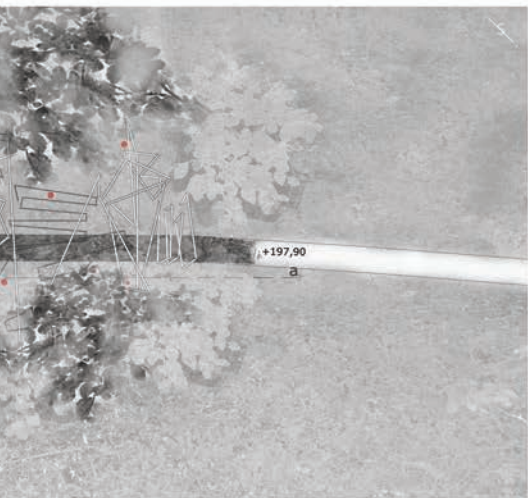
osnova / floor plan

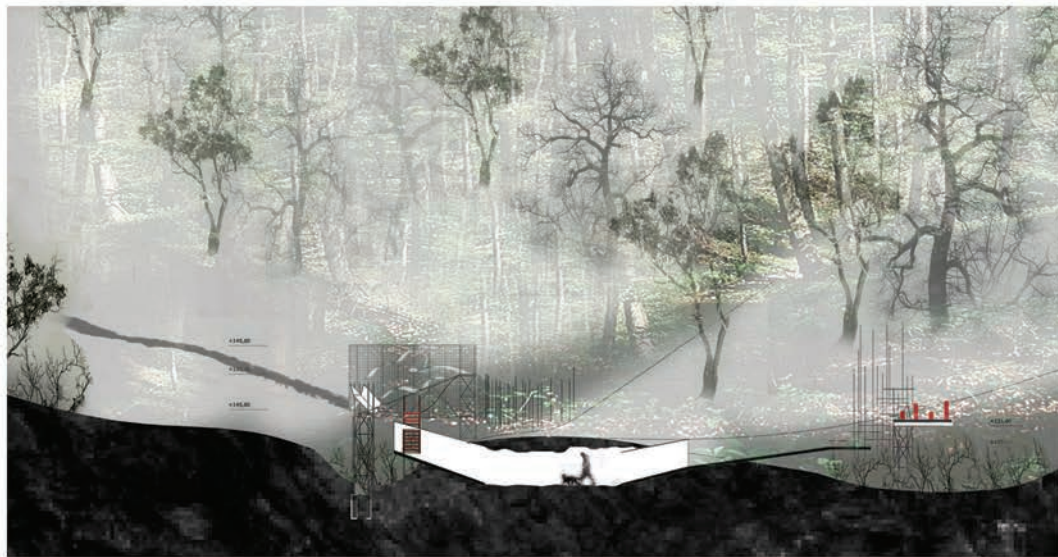
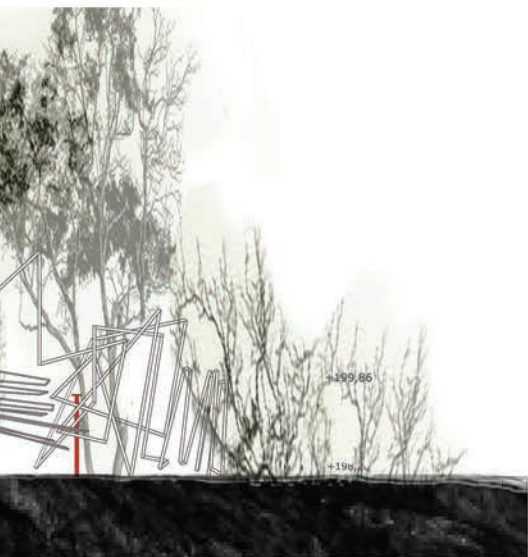
presek / section

presek / section

osnova / floor plan

presek / section

PREDEO KAO IGRALIŠTE

Predeo kao igralište pokriva veliki broj malih intervencija u kojima elementi arhitektonske strukture naglašavaju prirodne fenomene predela (provuci se, preskoči, ušuškaj se), izazivajući odnos između tela i prostora. Arhitektura postaje alat koji kroz telo ispituje senzitivnost šume.

PROJEKTI:

Renata Radovanović, INDUSTRIJA MESA
Teodora Vukašinović, PROGRAM +
Marija Stević, HVATALJKA ZA TRENUTKE
Marija Draškić, IGRANJE U TOKU
Tamara Kuljanin, STAZA

LANDSCAPE AS PLAYGROUND

Landscape as a playground covers a large quantity of small interventions where elements of design intensify natural phenomena challenging the relation between body and nature. Architecture becomes a tool for enforcing nature through which body explores its sensual limits.

PROJECTS:

Renata Radovanovic, THE MEAT INDUSTRY
Teodora Vukašinovic, PROGRAM+
Marija Stevic, THE MOMENT CATCHER
Marija Draškic, SCREENPLAY
Tamara Kuljanin, THE PATHWAY

INDUSTRIJA MESA / THE MEAT INDUSTRY

Renata Radovanović / Renata Radovanovic

Provokacija korisnika pruža potencijalne izbore u kretanju kroz mrežu prepreka. Slobodnim krtanjem kroz ovu mrežu podstiče se radoznalost i spontanost u cilju stimulacije uspavanih interesovanja za svet koji nas okružuje. Prateći svoju radoznalost i savladavajući fizičke barijere, korisnik kreira sopstveni svet duž puta kreativnog kretanja kroz fabriku "Industrije Mesa".

Prostor Košutnjaka se sagledava kao jedinstvena celina, pauza u muzici, u odnosu na okruženje grada u kome se nalazi. Izabrana lokacija je prostor koji je sam po sebi tišina. To je deo Košutnjaka u koji se retko zalazi i koristi, ali je ujedno i prostor koji nas najviše privlači, inspiriše i uvlači u sebe.

Potencijalni korisnik se posmatra kao sirovina, a sam projekat kao mašina za mlevenje ljudskih strahova. Projekat je sačinjen od osam dihotomnih parova prostora suprotnost (otvoreno-zatvoreno, usko-široko, puno-prazno, meko-tvrdo, suvo-vlažno, stabilno-nestabilno). Suprotna su osećanja koja potstiču kada se u njima nađete. Poslednji od njih, "parnjak", je mreža koja povezuje sve ostale elemente u jedan heterogeni doživljaj i celinu.

Provoking the user brings on potential choices when moving through a network of obstacles. Free movement through this web enhances the users curiosity and spontaneity, in the goal of stimulating hibernating interests in the world that surrounds us. Following his own curiosity and overcoming physical barriers, the user creates his own world down the creative production line of the 'meat industry' factory.

The space of Košutnjak is viewed as a whole, a whimsical pause in the symphony that is the city in which it is found. The chosen location is a space that is in itself a sort of silence. It is a part of Košutnjak that one rarely comes across but is also the space that attracts us the most, that inspires us and calls us toward it.

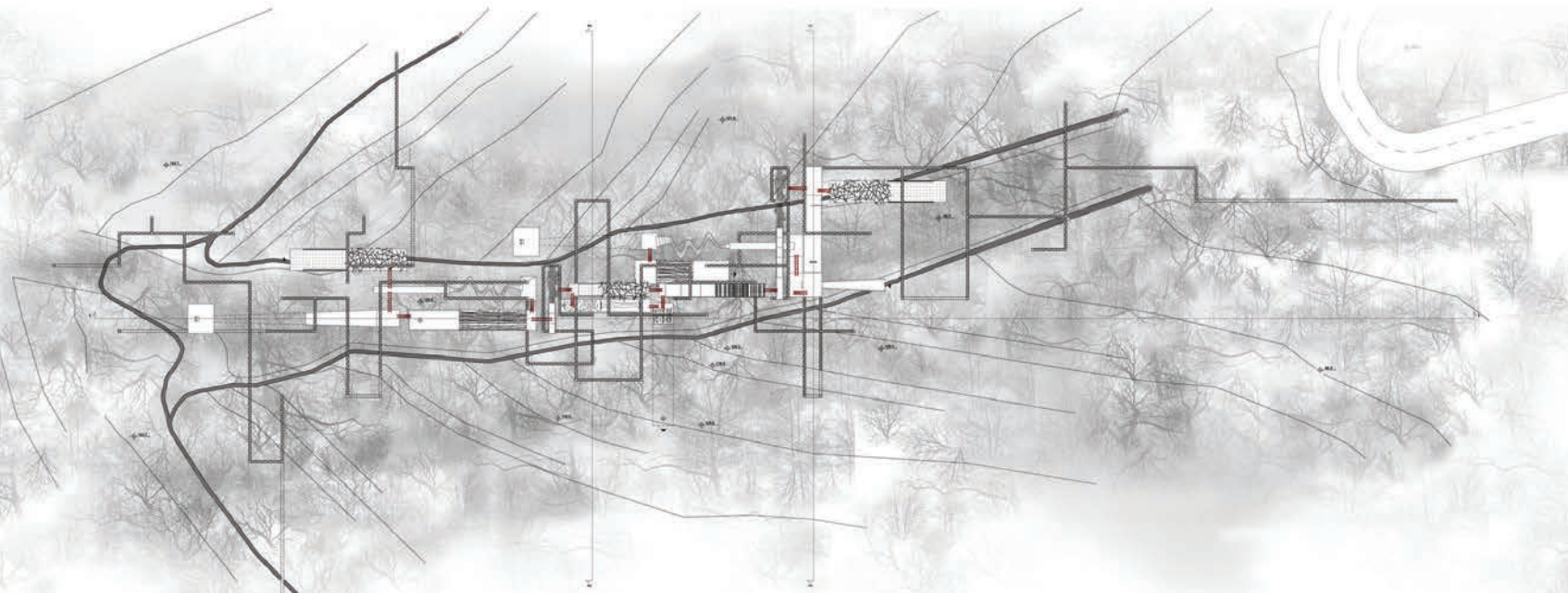
The potential user is viewed as raw material, and the project as a machine for the grinding of human fears. The project is made up of eight dichotomous pairs of opposites (open/closed, narrow/broad, full/empty, soft/hard, wet/dry, stable/unstable). The feelings felt while experiencing these spaces are contrasting. The last element, "parnjak", is a web that connects all the other elements in a heterogeneous, wholesome experience.

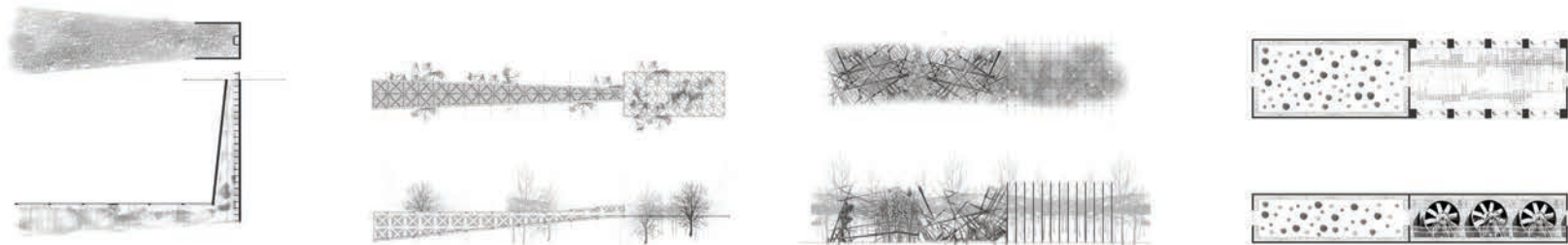

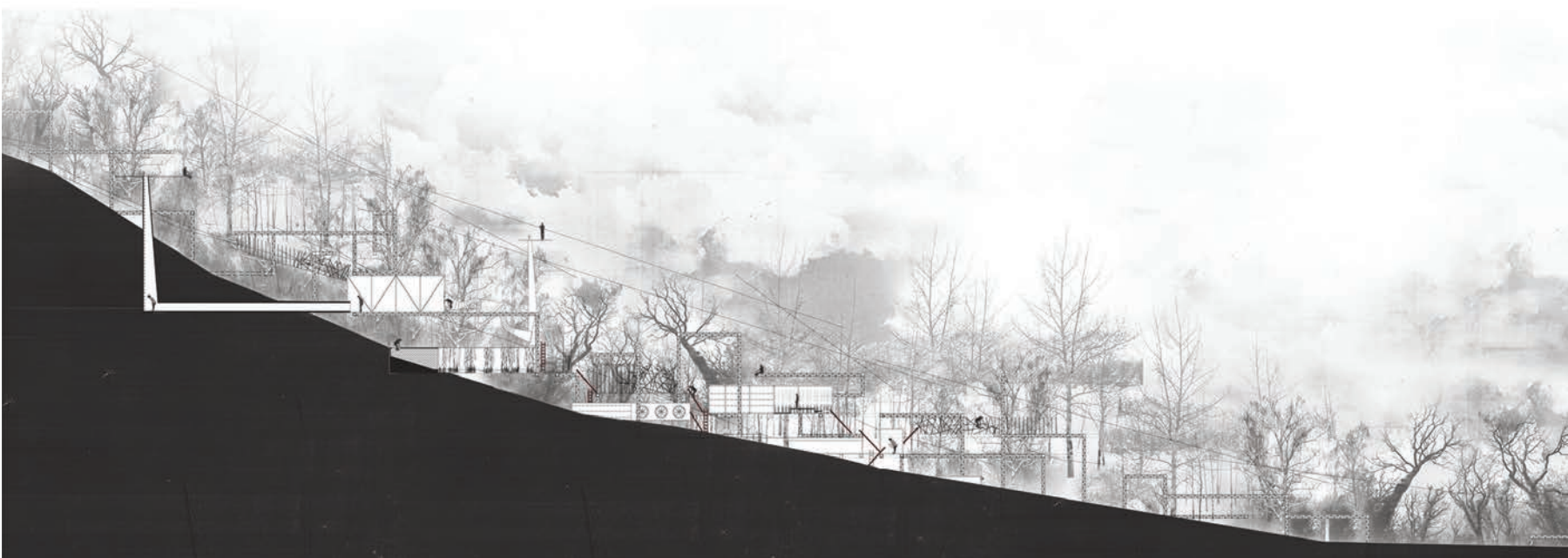
dijagrami / diagrams

osnova / floor plan

presek / section

PROGRAM+ / PROGRAM+

Teodora Vukašinović / Teodora Vukasinovic

Košutnjak upotpunjuje sliku Beograda. Ideja intervencije je slična. Pojedini programi iz grada dobijaju svoje ekstenzije i dopune u Košutnjaku. Predlažu se isturena odeljenja, programi+ Arhitektonskog fakulteta, plivačkog društva, muzičke akademije i pozorišne scene.

Odeljenja se javljaju u obliku četiri zasebne jedinice, povezane petom, koje za cilj imaju sveobuhvatno doživljavanje osnovne ideje: objedinjavanja prirode i urbanog načina života. Sastavljanje nepotpune slike grada u glavi korisnika vrši se pomoću njegove podvesti. Koristeći ove programe, on intuitivno shvata zbog čega se ovaj kompleks nalazi upravo tu, na strmom delu Košutnjaka, u gustom šumi koja gleda na grad.

Pojedinačne jedinice su osmišljene tako da sugerišu način korišćenja, ali ne i da ga usmeravaju. Iz tog razloga, intervencija ima oblik nedovršene strukture. Predviđeno je da korisnik sam dođe do odgovora, a ne da mu se oni nametnu. Zapravo, ovo je mala prostorna intervencija, sa velikim učinkom - baš kao Košutnjak u Beogradu.

Košutnjak completes the picture of Belgrade. The idea behind the intervention is to essentially do the same. Distinct programs in the city are given their extensions and supplements in Košutnjak. "New Branches" of the university of architecture, the music academy and drama as well as the swim society are proposed.

The branches are formed as four autonomous units, unified by a fifth, which is there to support the initial idea of a unity between nature and a urban way of life. In our subconscious, we feel that the picture of the city is not whole. Engaged in these new facilities, the user intuitively understands why this complex is located at this exact place, on the steep side of Košutnjak, in the deep forest overlooking the city.

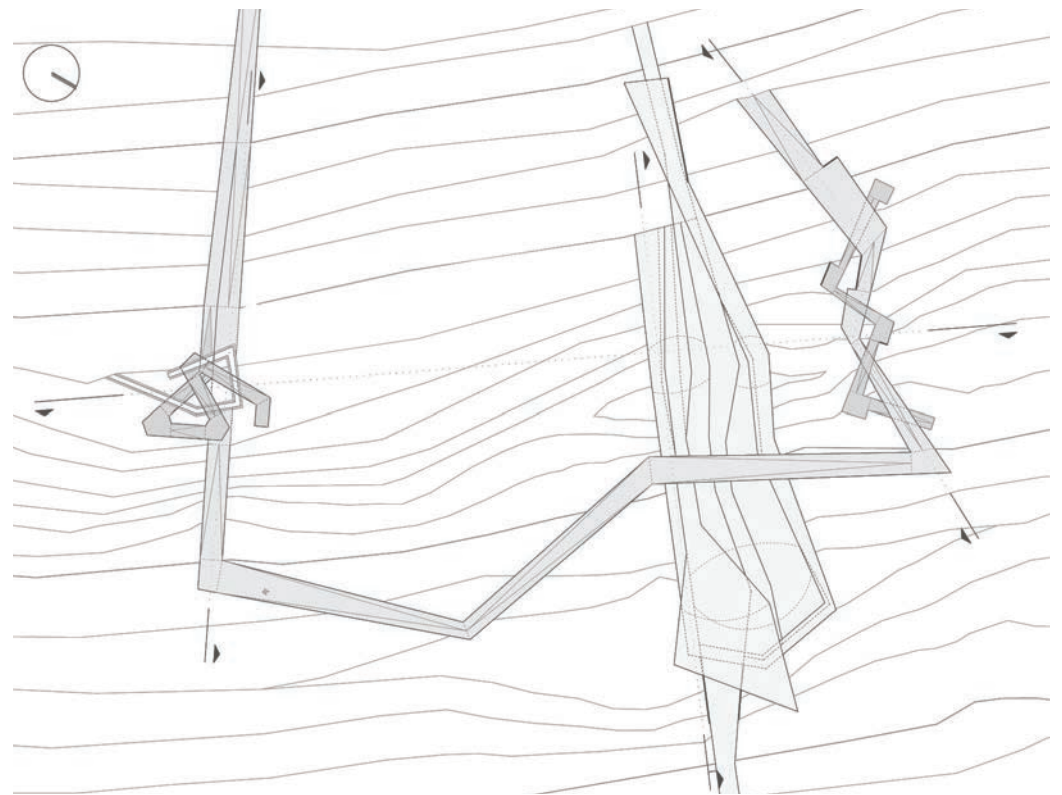
Units are designed to suggest their correct function and usage, but not to lead it. Because of this, the intervention takes the form of an unfinished structure. It is implied that the user come to his own conclusions, not that they be given to him a priori. In fact, this is a small intervention with large impact- just like Košutnjak is to Belgrade.

osnova / floor plan

presek / section

HVATALJKA ZA TRENUTKE / THE MOMENT CATCHER

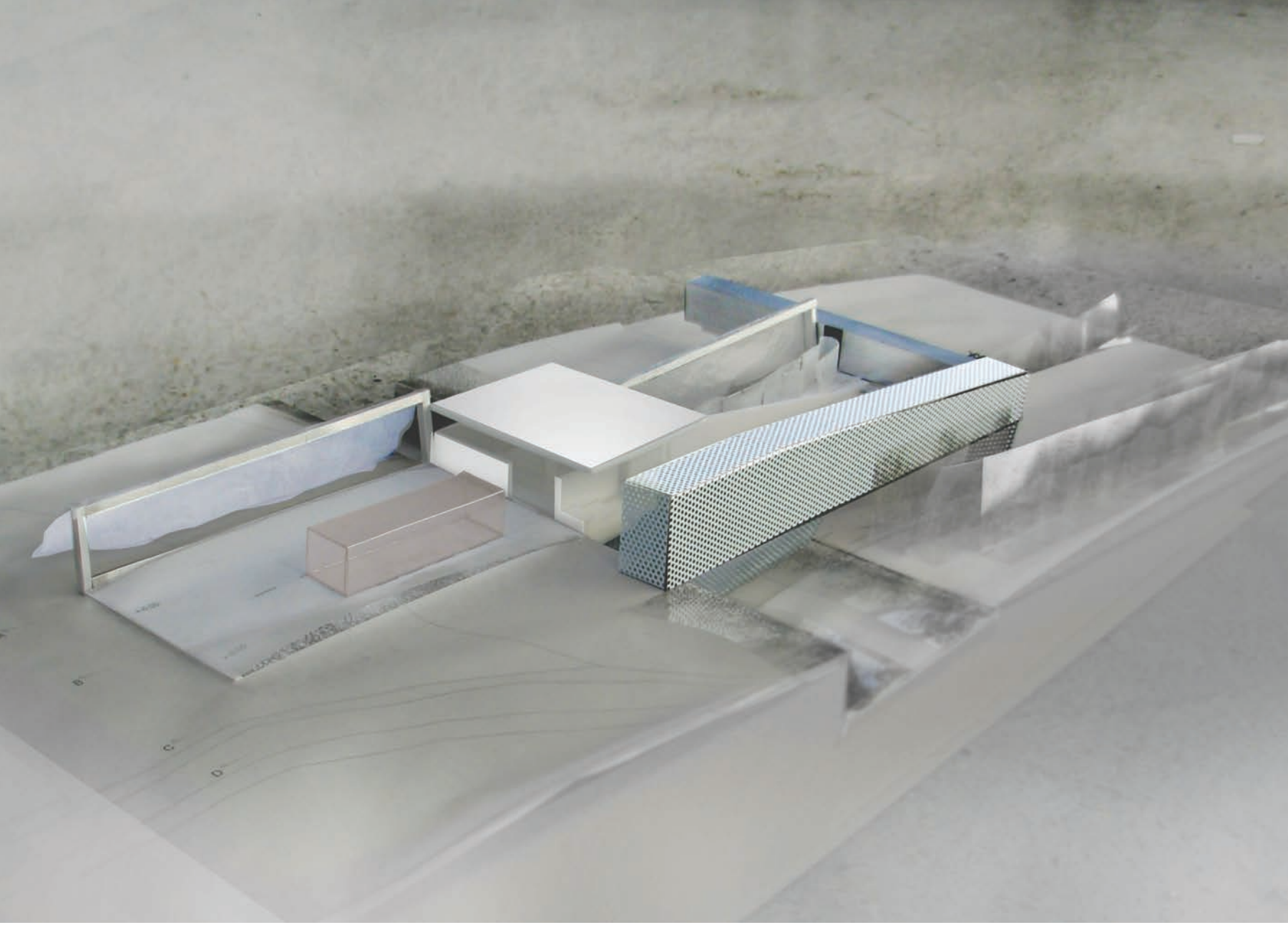
Marija Stavić / Marija Stevic

Kako osetiti i doživeti šumu van nje sam? Osećaji koji čovek doživljava prilikom boravka u šumi proizilaze iz stanja prirode: stanja vetra, vode i svetlosti, pa je premeštanjem istih u objekat moguće stvaranje ovakvih doživljaja u okviru artificijalne strukture. Cilj projekta je da se hvataju trenuci koji proizilaze iz ovih stanja. Pošto je trenutak diskontinuitet vremenskog toka koji svako od stanja poseduje, ova struktura je postojanje trenutaka na jednom mestu, odnosno on je prostorna manifestacija vremenskog diskontinuiteta.

Trenutak vezan za određeno stanje, korisnik može hvatati samim subjektivnim osećajem, na primer, mraka ili kiše, ali i samom arhitekturom koja fizičkom strukturom propušta ili zadržava svetlost/mrak, kišu ili vetar, a njihovom simulacijom ili primenom shodne materijalizacije, arhitektura ih naglašava ili zaustavlja, te podstiče kod korisnika osećaje uhvaćenog trenutka. Ostvarivanjem cilja dolazi se do iznalaženja identiteta čovaka današnjice i stvari se nova relacija Košutnjaka i grada.

The goal is to feel and experience the forest outside of the forest itself. What one feels while being in the woods is brought upon by the state of nature: the state of the wind, water and light, so by translating these elements into a building, it is possible to recreate the experience of being out in the open, in the forest inside an artificial structure. What I strived for was to capture the moments which are formed in these states. Since there is a moment of temporal discontinuation that every state exerts, this structure would be the gathering of a number of moments under one roof- or better yet, this structure is the manifestation of temporal cracks.

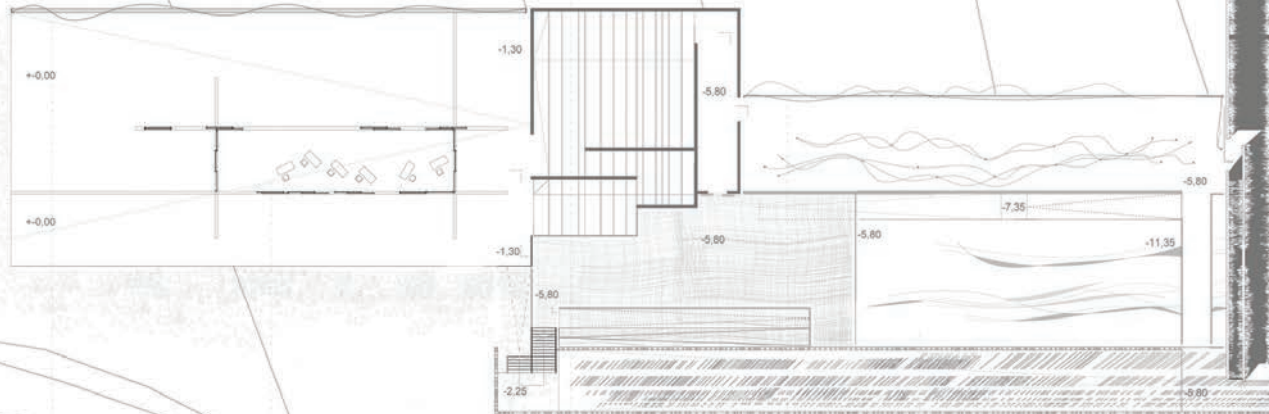
The moment connected to a specific state can be grasped by the user using his subjective senses and thoughts, for example the dark or rain, but by simulating the dark or letting it rain, architecture or a given physical structure can emphasize or deemphasize a current state, recreating it in the mind of the user. By reaching our goal and creating such an artificial environment, the identity of man is re-configured and a new relation between Košutnjak and the city is gained.

osnova / floor plan

A

B

A

B

hvatalkar pogled
zaveza

načinje

garaza/
kaktinost
odmor

hvatalkar voda
kila
kaktinost
neugodnost

hvatalkar/ veta
zaveza
prilatan truk

hvatalkar voda
bazen

hvatalkar svetlost
sivila
peropodje

hvatalkar svetlost
muk
kaktinost
neugodnost/ arak

svetlost / light

pogled / view

senka / shadow

presek A-A / section A-A

IGRANJE U TOKU / SCREENPLAY

Marija Draškić / Marija Draskić

Filmište je koncipirano kao kontinualni događajni tok. Kroz tri elementa postavljaju se drugačiji prostori edukacije o filmu i pozorištu. Putem delovanja na aktere da aktivno učestvuju i povratno deluju na prostore filmovišta, koji se različito povezuju i razgraničavaju, destimuliše se pasivno i nekritičko učenje. Poput reke, dešavanja i akteri se kreću po prostorima u okviru ovih elemenata, presipajući se iz jednog elementa u drugi, i to u redosledu koji je uslovljen smerom kretanja događaja.

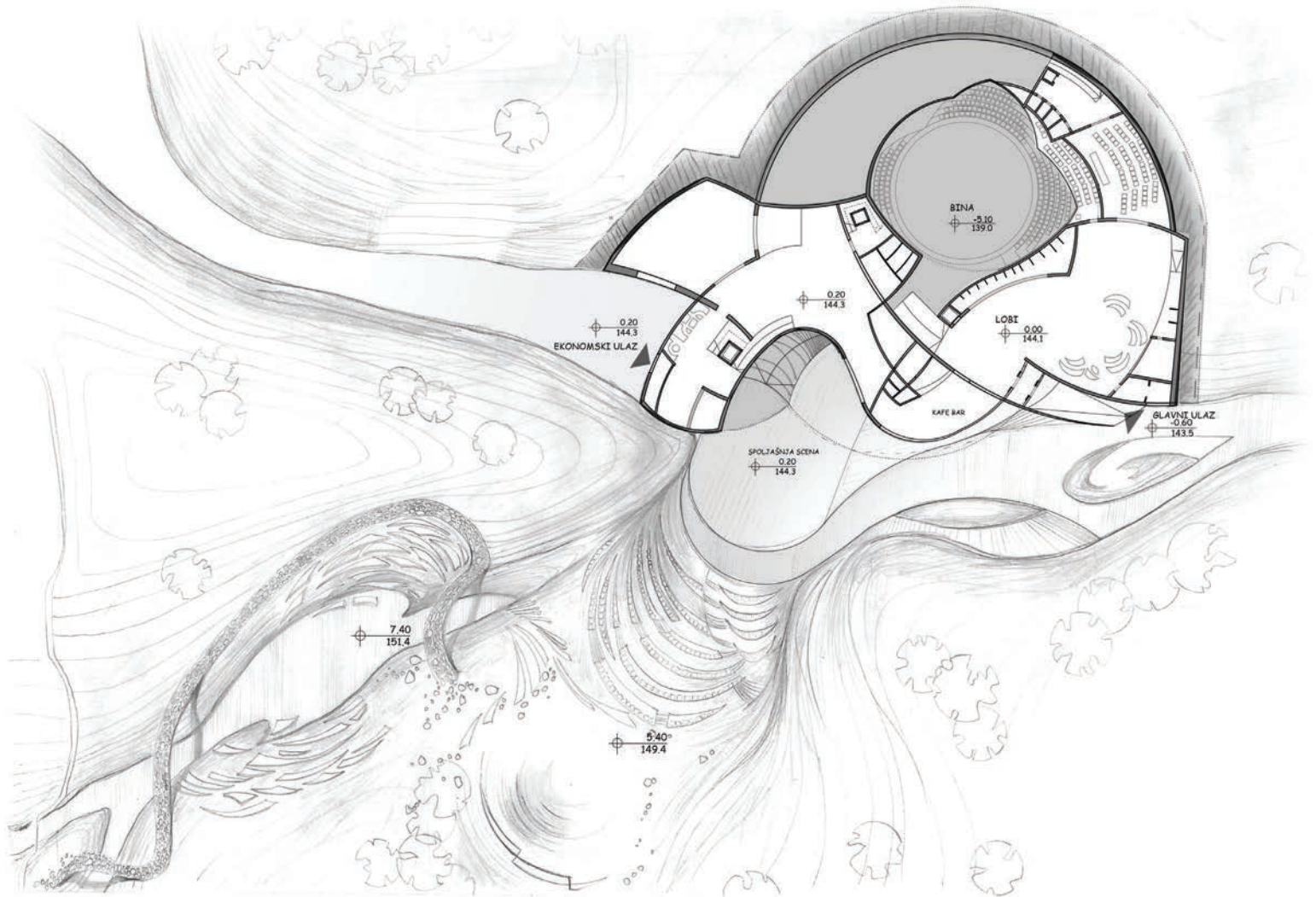
LEVAK je punkt koji ima zadatak da u potpunosti usmeri događajni tok i kretanje aktera, pri tom jasno postavljajući granice između prostora predviđenih za različite aktivnosti. SITO u potpunosti oslobađa kretanje događaja i aktera kojima prepušta punu kontrolu, a u isto vreme sklanja granice među prostorima sa različitim funkcijama, eliminišući ih. VRTLOG je prostor u koji se kretanje uliva i ponovo pokreće, događaj kulminira ili burno startuje i menja smer, a sama arhitektura je fleksibilna i transformabilna, te daje određenu dozu kontrole prostora ali ujedno pospešuje dinamiku i promenljivost istog.

This film center was designed to function in a continuous flow of events. A variety of spaces meant to educate on film and theater are placed between three distinct elements. By engaging the user to actively take part in the spaces which create different connections and barriers, passive and noncritical learning is discouraged. Like a river, the events and the users 'flow' through the space framed by these elements, from one segment to the next. The direction of the 'flow' is initiated by the movement of the activities.

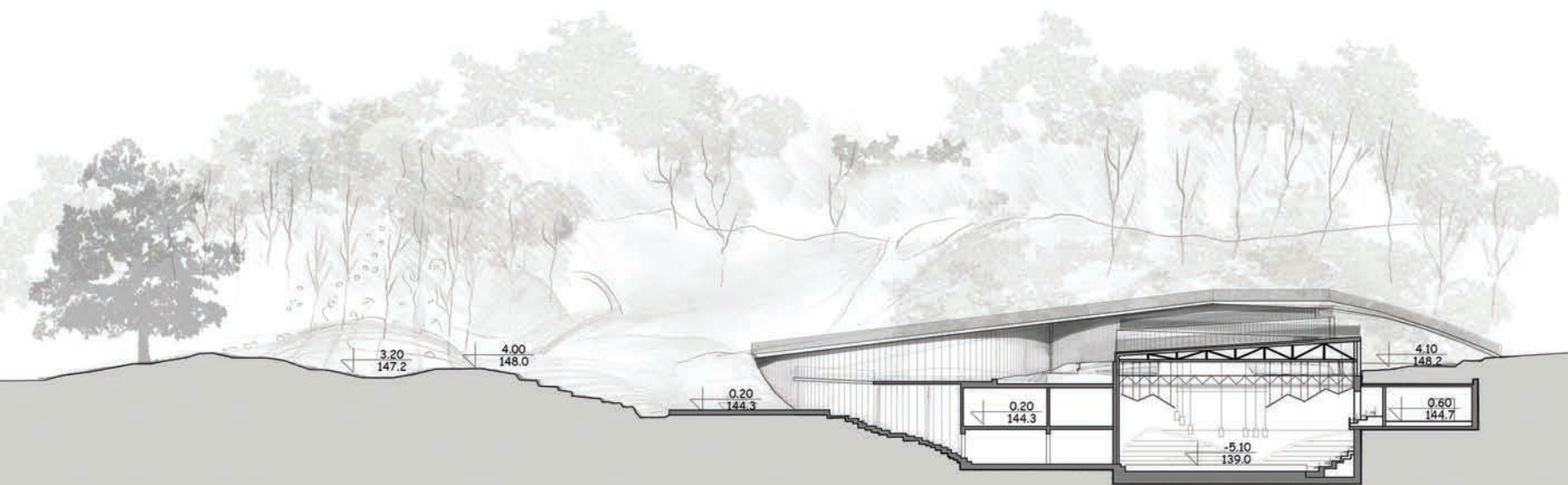
THE FUNNEL is a central point which has the purpose of channeling the activities of the flow and the movement of the users, and in this way clearly marks out which spaces are intended for which activities. SITO liberates all control to the user and at the same time removes the barriers between spaces of different functions, eradicating them. THE WIRLPOOL is the space towards which all movement is directed and is again set in motion. Where the tension culminates and violently starts up and changes direction, where as the architecture is flexible and transformable, therefore handing over a certain dose of spatial control, at the same time displaying its dynamic and interchangeable character.

osnova / floor plan

presek / section

STAZA / THE PATHWAY

Tamara Kuljanin / Tamara Kuljanin

Košunjaka je deo Beograda prvenstveno namenjen dokolici i rekreaciji. Moj projekat unapređuje postojeće stanje kroz naglašavanje prirodnog predela, bez dramatičnih promena. Stvaranje "staze" koja kupi ambijente po vertikali, omogućuje nov način doživljavanja i vizure košutnjačke šume. Ambijenti su grupisani po vertikalnim zonama, koje ujedno predstavljaju i prepoznate zone same šume. Kretanjem po stazi omogućen je dolazak do svakog od pojedinačnih ambijenata, dok je korišćenje istih individualno.

Košunjaka je deo Beograda prvenstveno namenjen dokolici i rekreaciji. Moj projekat unapređuje postojeće stanje kroz naglašavanje prirodnog predela, bez dramatičnih promena. Stvaranje "staze" koja kupi ambijente po vertikali, omogućuje nov način doživljavanja i vizure košutnjačke šume. Ambijenti su grupisani po vertikalnim zonama, koje ujedno predstavljaju i prepoznate zone same šume. Kretanjem po stazi omogućen je dolazak do svakog od pojedinačnih ambijenata, dok je korišćenje istih individualno.

Košutnjak is a part of Belgrade that is primarily designed for relaxation and recreation. My project enhances the current state by headlining the natural landscape, without dramatic change. By creating a "pathway" which gathers ambients vertically, establishes a new way of experiencing and intensifies the vantage points of the forest. The ambients are grouped in vertical zones which represent the detected zones of the forest. Moving along the path, the user comes upon the numerous ambients, while their usage is an individual activity.

Košutnjak is a part of Belgrade that is primarily designed for relaxation and recreation. My project enhances the current state by headlining the natural landscape, without dramatic change. By creating a "pathway" which gathers ambients vertically, establishes a new way of experiencing and intensifies the vantage points of the forest. The ambients are grouped in vertical zones which represent the detected zones of the forest. Moving along the path, the user comes upon the numerous ambients, while their usage is an individual activity.

osnova / floor plan

presek / section

vidikovac

pristupna staza

ramovski nosač

kadar

mreža

kornikacija

bioskopska škala

pristupni pravac

kafić

tobogan

tunel

pećina

±20.00

PREDEO KAO METAFORA

U povezivanju prirode i arhitekture kroz njihov koncept, sadržaj, strukturu, značenje i identitet artefakti se nadmeću za prevlast u podilaženju čas čoveku, čas prirodi. Ovi projekti imaju nešto zajedničko: potrebu da se napravi pauza od grada, gde Košutnjak je kao deo savremenog urbanog pejzaža, upravo takvo mesto. Projekti su zasnovani na struktuiranju mehanizama za oporavak (rehabilitacija, ples, pozorište, osetljiv prostor ili nešto slično). Različiti stavovi u formiranju kao odgovora na urbarnu gradsku svakodnevicu, kroz njihovo negiranje, podražavanje ili komplementarno napramapostavljanje.

PROJEKTI:

Marko Slavković, PRINUDNA REHABILITACIJA
Renata Đurić, ČISTILIŠTE
Jelena Arandelović, GRAD GREHA
Aleksandra Marjanović, CENTAR OTVORENOG IZVORA
Milca Andrić, IZLOG UMETNOSTI

LANDSCAPE AS A METAPHOR

In interlocking nature and architecture through its concept, content, structure, meaning and identity artefacts compete for dominance in humouring both man and nature (in forceful or voluntary way). These projects have something in common; a need to take a break from the city, where Košutnjak, being a part of the contemporary urban landscape, is exactly such a place. Designs are based on structuring a mechanism for recovery (rehabilitation, dance, theatre, sensing space or alike). Various states are formed in response to the urban states, through their denial, supporting or enhancing.

PROJECTS:

Marko Slavkovic, COMPULSORY REHAB
Renata Djuric, THE PURGATORY
Jelena Arandjelovic, THE SIN CITY
Aleksandra Marjanovic, CENTER OF OPEN SOURCE
Milica Andric, THE ART DISPLAY PROJECT

PRINUDNA REHABILITACIJA / COMPULSORY REHAB

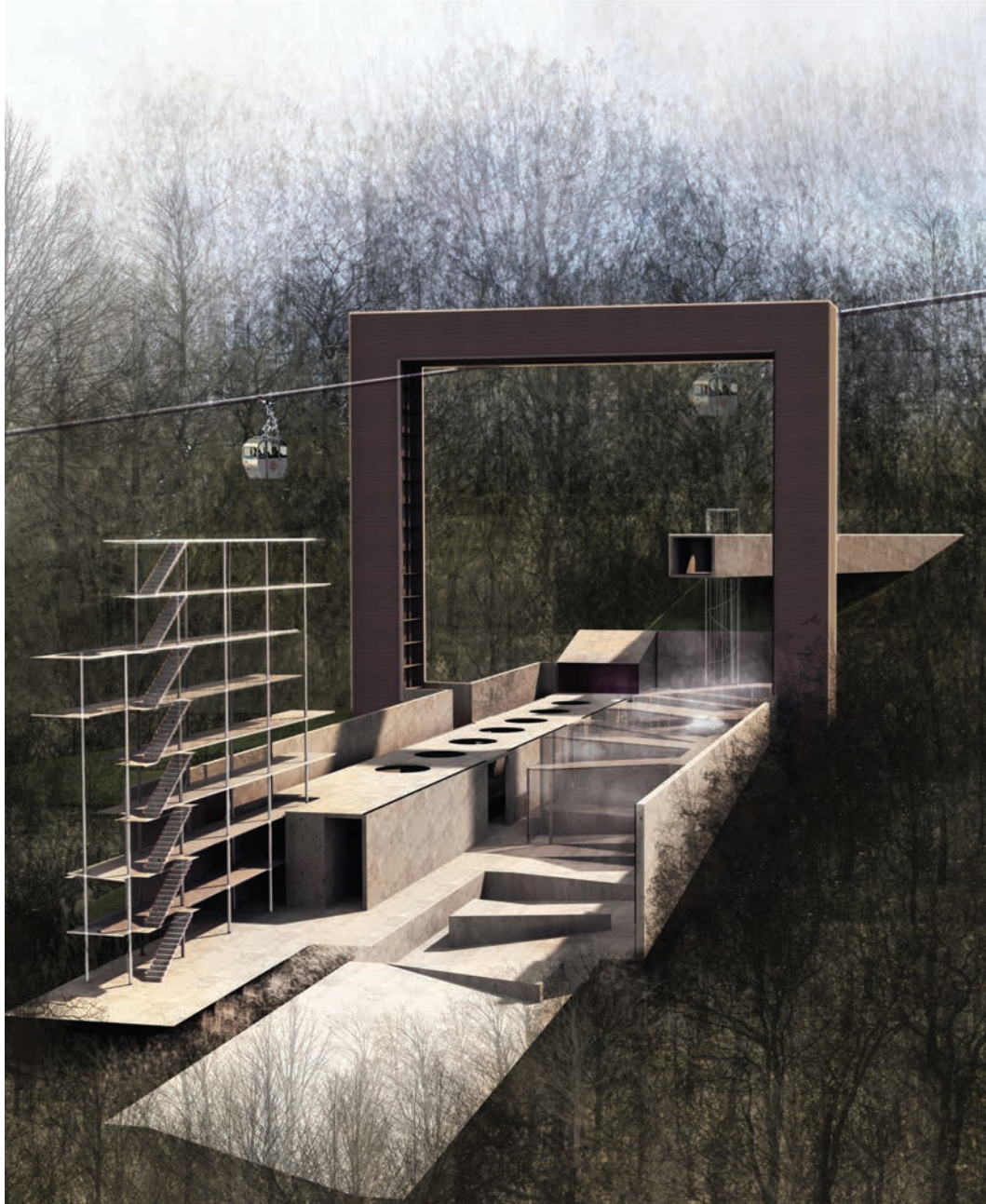
Marko Slavković / Marko Slavkovic

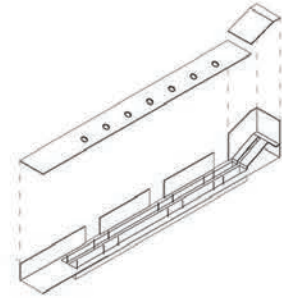
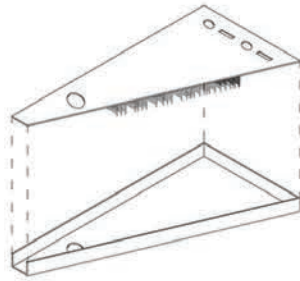
Projekat prinudne rehabilitacije nastaje kao potreba za odmorom i pauzom od grada i urbanog načina življenja. On se struktuiše kroz pet elemenata koji predstavljaju određena stanja ljudskog tela, duha i uma, i zajedno čine mehanizam za oporavak. Na stanja ljudskog tela, duha i uma u urbanoj svakodnevnici odgovara nje tako što se ona negiraju, podržavaju ili pojačavaju.

Prvi element je ulaz u objekat. On je dvorana-usisivač. U prostoru su okačena platna po gustoj mreži, tako da je korisnik prostora primoran na provlačenje kroz šumu zas-tora i traženje puta dalje. Drugi element jeste pokretna sauna. Prostorno i cirkulacijski definisana je rampama i koristi se tako što se prolazi kroz nju dok se temperatura i vlažnost vazduha neprekidno manjaju. Treći element je ritam-bazen. Projektovan je tako da ima dve duge i uske trake. Jedna je za plivanje, dok je na drugoj postavljena trambulina po kojoj može da se skače. Četvrti element je ram za kačenje. To je veliki portal u kojem su smeštene vertikalne komunikacije. Peti element je čitaonica. Postavljena je kao šuplja struktura koju čine noseća konstrukcija, okačene knjige i pokretne stolice.

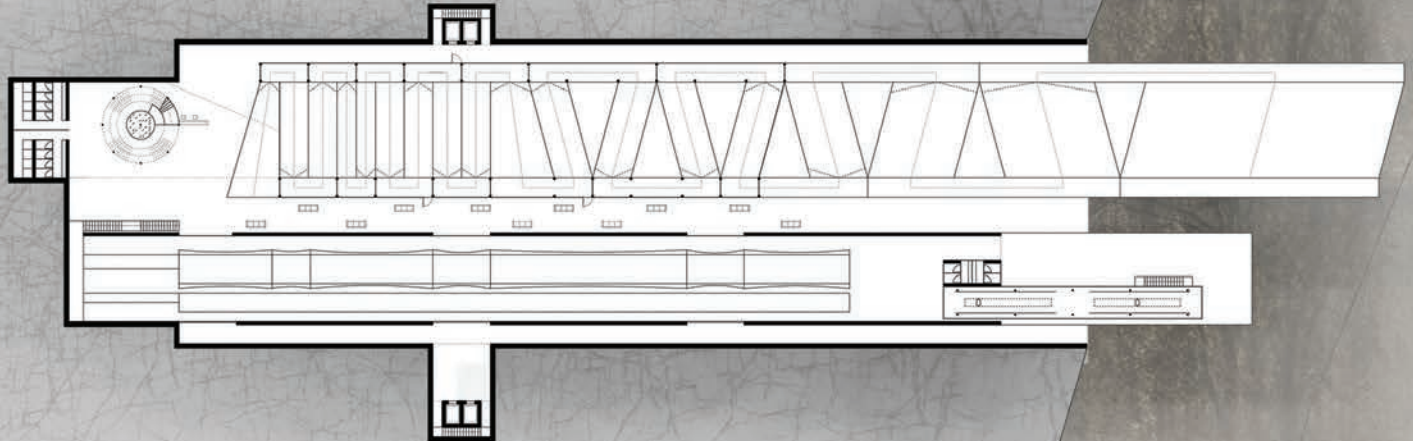
The project came about with the idea of creating a place where man could go to rest from the city and his urban lifestyle. This place is structured through 5 elements each of which represent a certain state of the human body, soul and mind and together form a mechanism for their revitalization. In the city, the state which one finds oneself in is either negated, supported or reinforced.

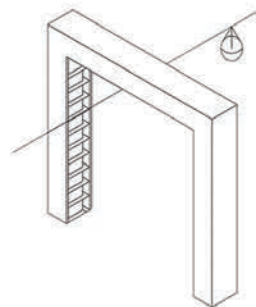
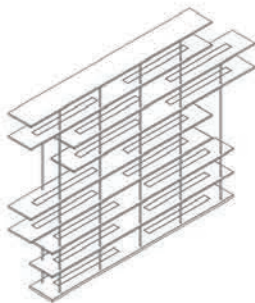
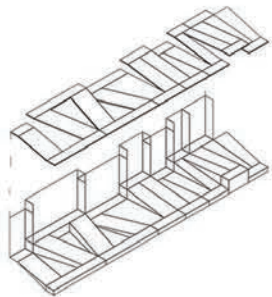
The first element is the entrance to the building. It is an chamber/ vacuum. In this space, canvases are strung in a thick web like formation so that the user is compelled to find his way to the exit by searching and exploring. The second element is a kinetic sauna. The user moves along ramps and narrow paths through to the next section while the temperature and dampness of the air surrounding him change constantly. The third element is a rhythmic pool. It is designed as a set of cramped, elongated ribbons. While one contains water the other is a trampoline on which one may jump and perform acrobatics freely. The fourth element is a frame- a large portal like structure within which vertical circulation is placed. The fifth element is a reading room . It is set up as a hollow form within which is a supporting structure along with books that freely hang from it and movable furniture.

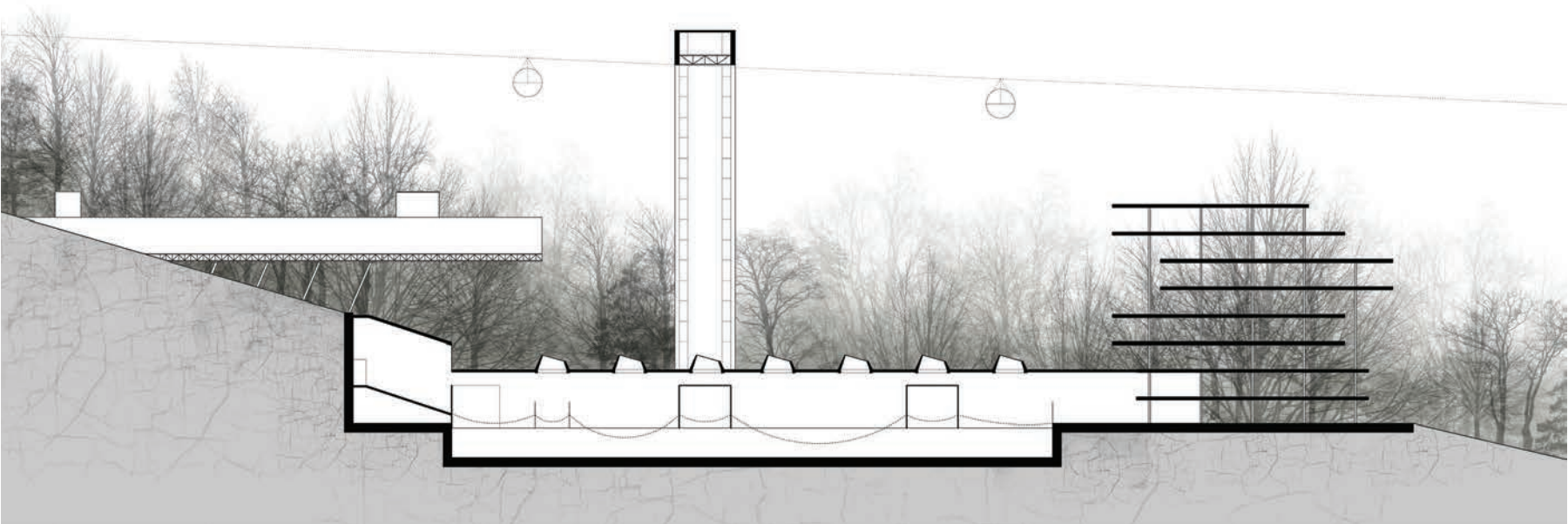
osnova / floor plan

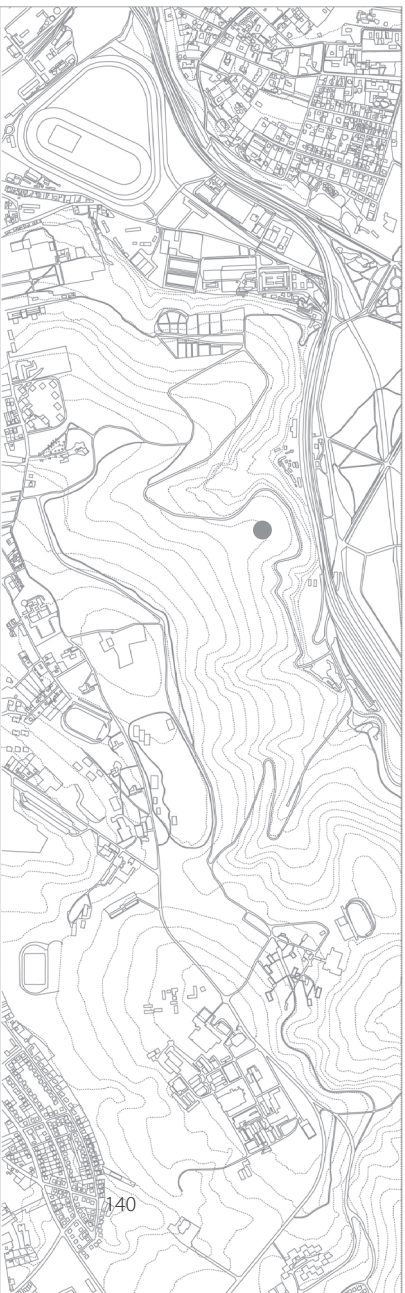

diagrami / diagrams

presek 1-1 / section 1-1

ČISTILIŠTE / THE PURGATORY

Renata Đurić / Renata Djuric

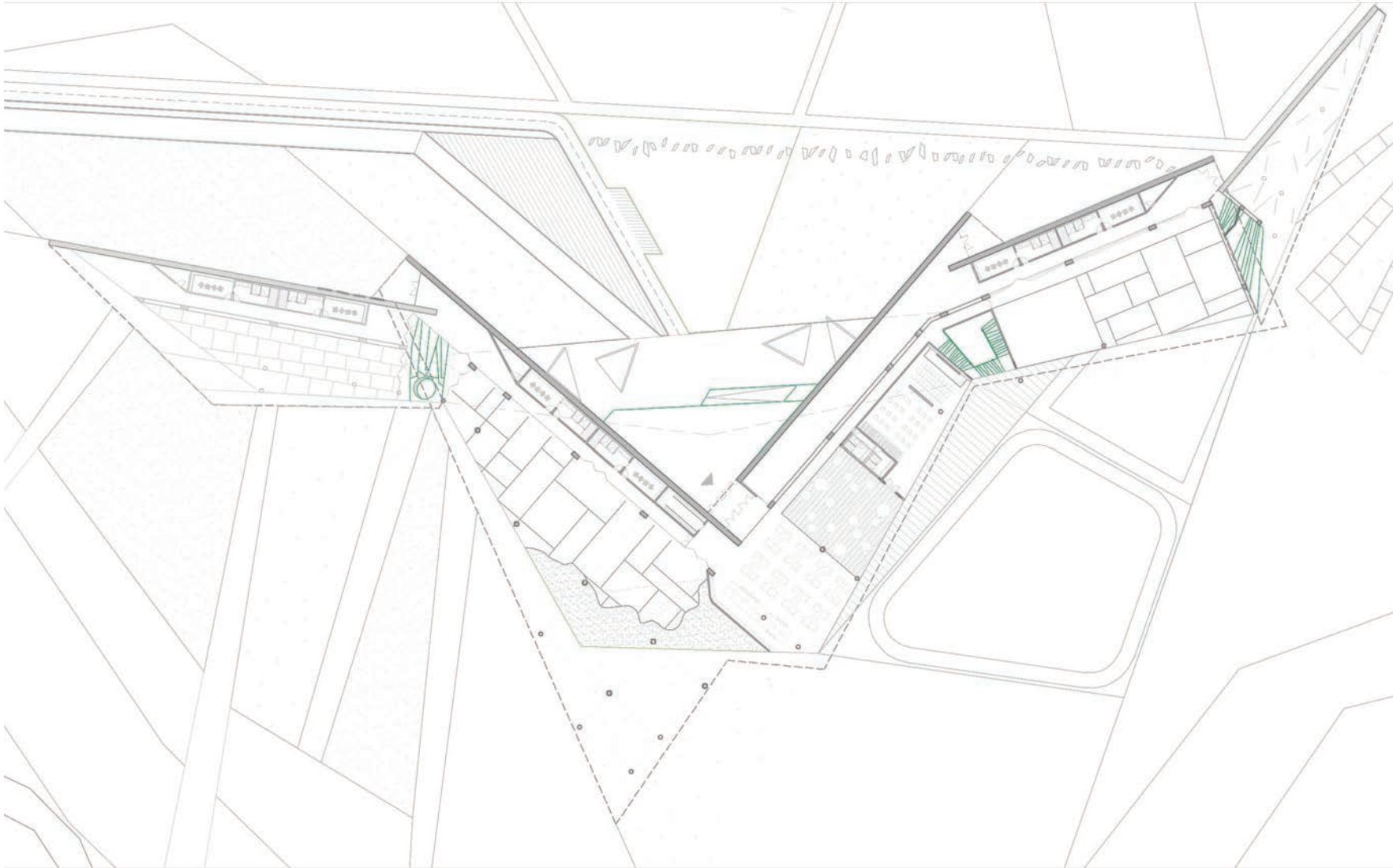
Čistilište je centar za postizanje ekvilibrijuma i oslobađanje od gradskog tereta koji nose studenti u postizanju ravnoteže uma, duha tela. Baveći se kulturom tela na slobodan, promišljen, ekstreman, kreativan ili apstraktan način, studenti kao najfrekventniji posetioci u međusobnoj interakciji prolaze lomljenom linijom događaja Čistilišta i oslobođeni hvataju sopstveni ekvilibrijum u prostoru Košutnjaka.

Prostor čistilišta kao artefakt predstavlja zbir segmentnih prostora unutar kojih je uhvaćen i zarobljen pokret. Segmenti su podeljeni na osnovu karaktera kretanja koji se u njima odvija, i nazivaju se: (1) prostor oslobađajuće igre, (2) prostor borbe i suočavanja, (3) prostor snalaženja i odlučivanja, (4) prostor kreiranja pokreta i (5) prostor fleksibilnosti uma. Svaki od njih je zamišljen kao jedinica građe čitavog sistema kojem je moguće pristupiti, ili ga napustiti iz bilo kog od navedenih prostora. Pojedinačno, oni ostvaruju kontakt sa prirodom Košutnjaka na konkretni i tematski prikladan način. Prostor edukacije, druženja i razmene ideja je pristupni čvor i tačka u kojoj se kretanje i pokret "stišavaju".

The purgatory is a center for gaining equilibrium and achieving release from the burden of the city that students often feel. It is a center for attaining balance of the mind, spirit and body. Engaging in the culture of the body thought extreme, creative and abstract ways, the students, being the most frequent visitors, interact with each other, passing through the liner 'broken' chain of events of the Purgatory. Liberated, each tries to find and maintain their own equilibrium in Kosutnjak.

The spaces of the purgatory are like an artifact or rather like a collection of segmented spaces within which movement is captured. The segments are divided based on the type of movement that takes place within them, and are thus named: (1) the liberating space, (2) the space of struggle and confrontation, (3) the space of orientation and decision making, (4) the space of movement-making and (5) the space of the flexibility of mind. Each is conceived as a building unit of the whole system which can be entered and exited through any of the above mentioned segments. Individually, they make contact with the nature that surrounds them in a very real and appropriate manner. Spaces of education, socializing and idea-sharing are located at the access node, where the dynamic character of activities is getting down.

osnova / floor plan

izgledi / elevations

GRAD GREHA / THE SIN CITY

Jelena Arandelović / Jelena Arandjelovic

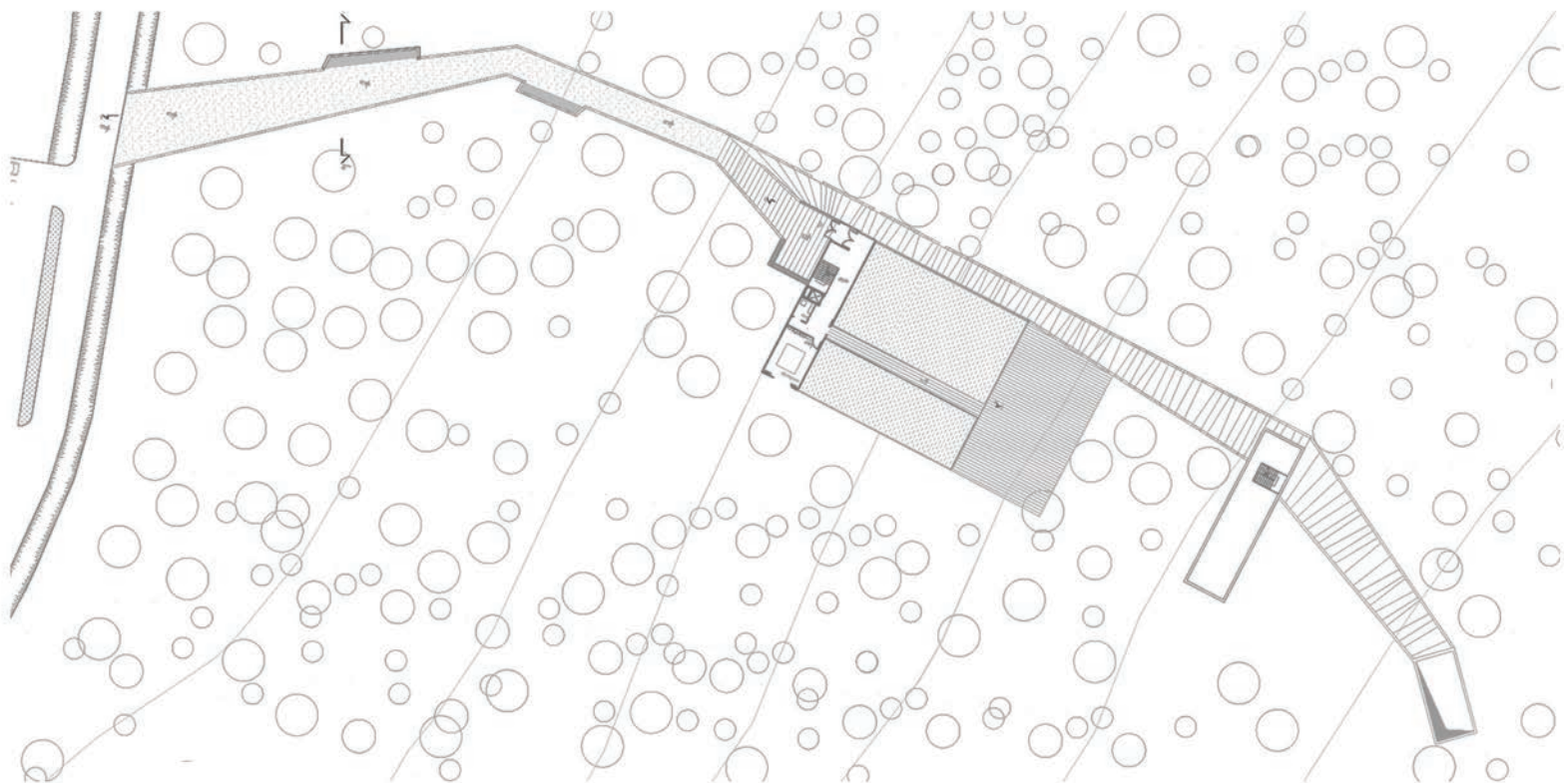
Postojan tok pažnje je jedan od ključnih faktora za neometan intelektualni razvoj. Život u gradu je pun stresa, što sputava kapacitete ljudskih sposobnosti. Nagomilavanje negativne energije najčešće nas sprečava da pravilno mislimo, efikasno radimo i efektivno učimo. Potreban je prostor u kom je moguće osloboditi se viška negativne energije. Prostor u kome se može vrištiti, skakati, lomiti, ali i primiriti, opustiti i kontemplirati.

Košutnjak je idealno mesto za takve aktivnosti i događaje. Drugačiji je. Izolovan je od grada i svakodnevnice. Različiti otvoreni i zatvoreni prostori projekta Grad greha, kao što su bazen, sauna, govornica, trambolina, gluva soba, omogućavaju da se oslobodimo negativne energije, da otvori um i prepusti se onome što priroda i prostor spontano izazivaju.

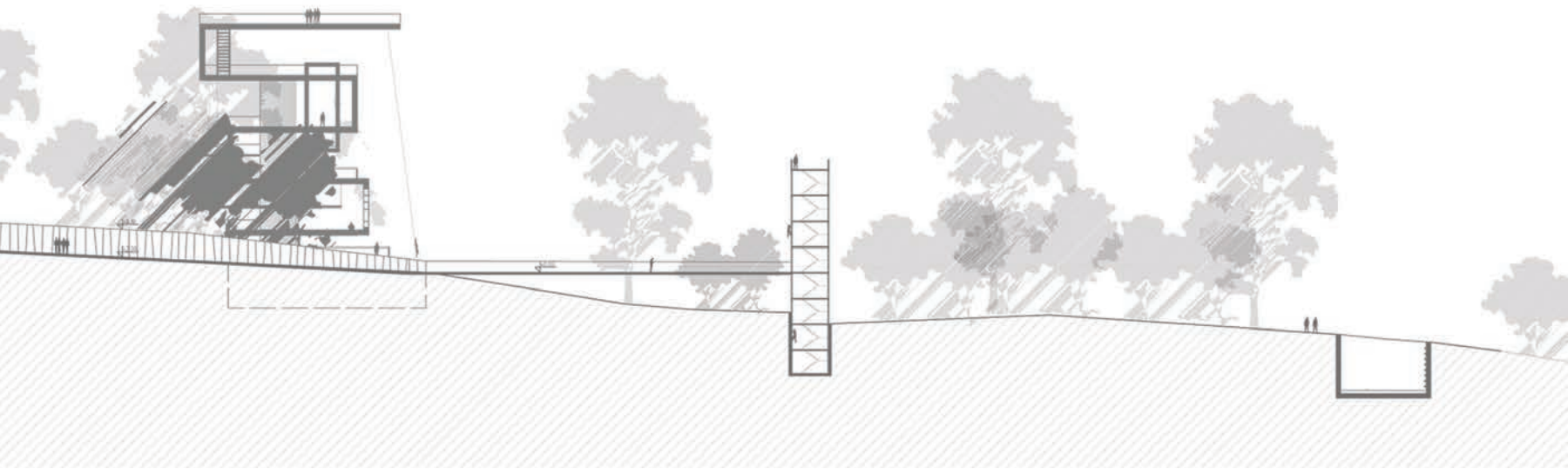
A stable and consistent attentions span is one of the key factors of an undisrupted intellectual development. The piling up of negative energy is very often creates a mental barrier for thought, efficient work and effective learning. What is needed is a space in which all that excess negative energy can be liberated. A space where one is free to scream, jump around, gain a couple of bruises but can also calm down, relax and engage in contemplation.

Kosutnjak is an ideal place for such activities. Its simply different. Its isolated from the city and from everyday life. Different open and enclosed spaces in the project sin city, such as the pool, the sauna, the telephone booth, the trampoline and the deaf room allow one to free the extra energy contained within. To open one's mind and to surrender to what nature and space spontaneously evoke.

osnova / floor plan

presek / section

CENTAR OTVORENOG IZVORA / CENTER OF OPEN SOURCE

Aleksandra Marjanović / Aleksandra Marjanovic

Open Source, otvoreni izvor, podrazumeva bilo koju informaciju, pismenu ili audiovizuelnu poruku koja je slobodna i uvek dostupna javnosti. Prostor otvorenog izvora je fizičko okruženje koje objedinjuje takve informacije na jednom mestu, tj. omogućuje njihovu razmenu. Ključno za prostor otvorenog izvora jeste da omogući kolaboraciju između različitih učesnika u procesu razmene informacija i poruka.

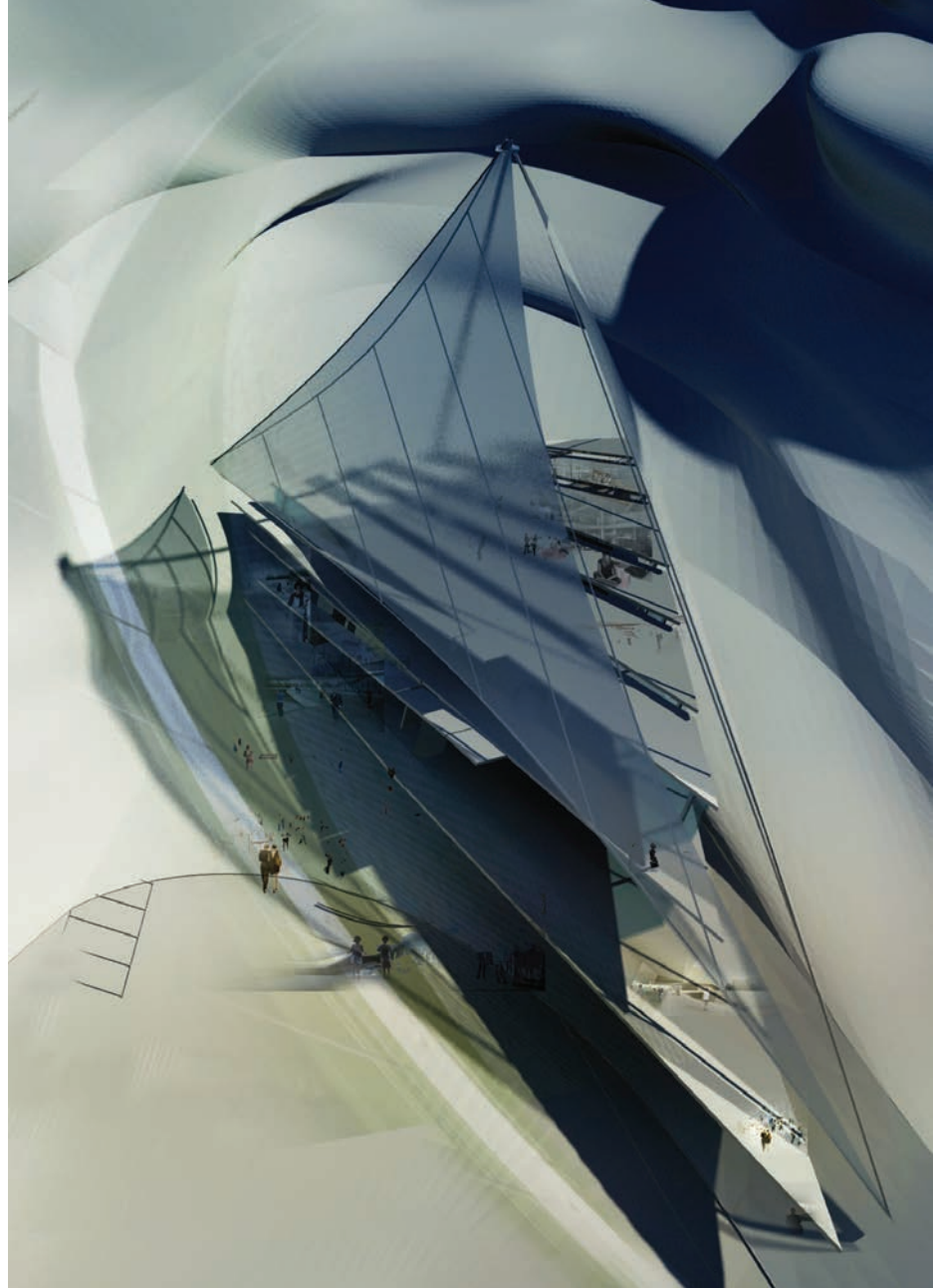
Simplex centar na fizički način spaja delove Košutnjaka, ali to radi i na mentalnom nivou, nudeći specifičnu tačku, orijentir koji ima jasan odnos i položaj prema izgrađenoj i prirodnoj sredini. U zavisnosti od položaja posmatrača, Simplex centar se sa svih strana sagledava na drugačiji način. Simplex je jedinstvene forme – jedinstven u svojoj fizičkoj pojavi ali složen u svojim pojedinostima. Drugim rečima, jednostavna složenost, odnosno, Simple+ Complex = Simplex.

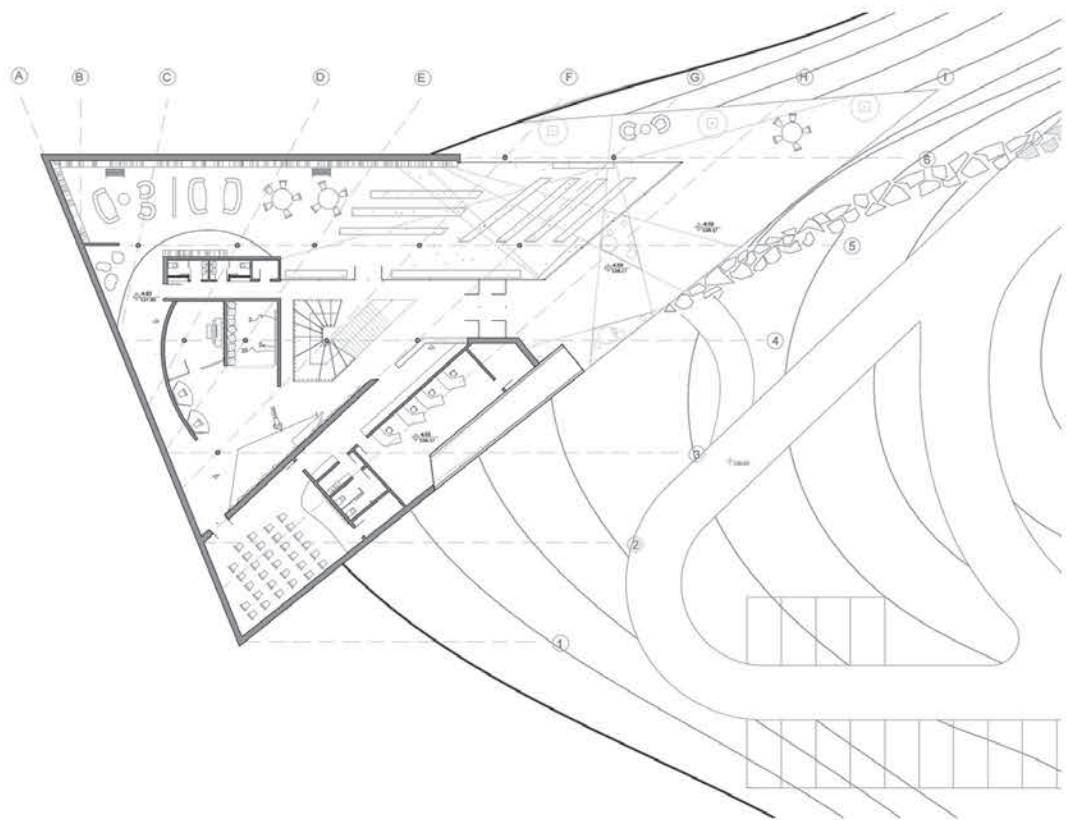
Prostori otvorenog izvora su neminovno otvoreni, fluidni i neprekinuti. U slučaju Simplex-a zonirani su u tri dela koji nude različite mogućnosti za komunikaciju i učenje.

An open source system implies that information, whether it's audiovisual, written or any other form, be accessible to the general public. An open sources space is a physical environment that not only allows but also stimulates this type of exchange. It is key that this open source space creates an environment that enables collaboration between different participants in the system.

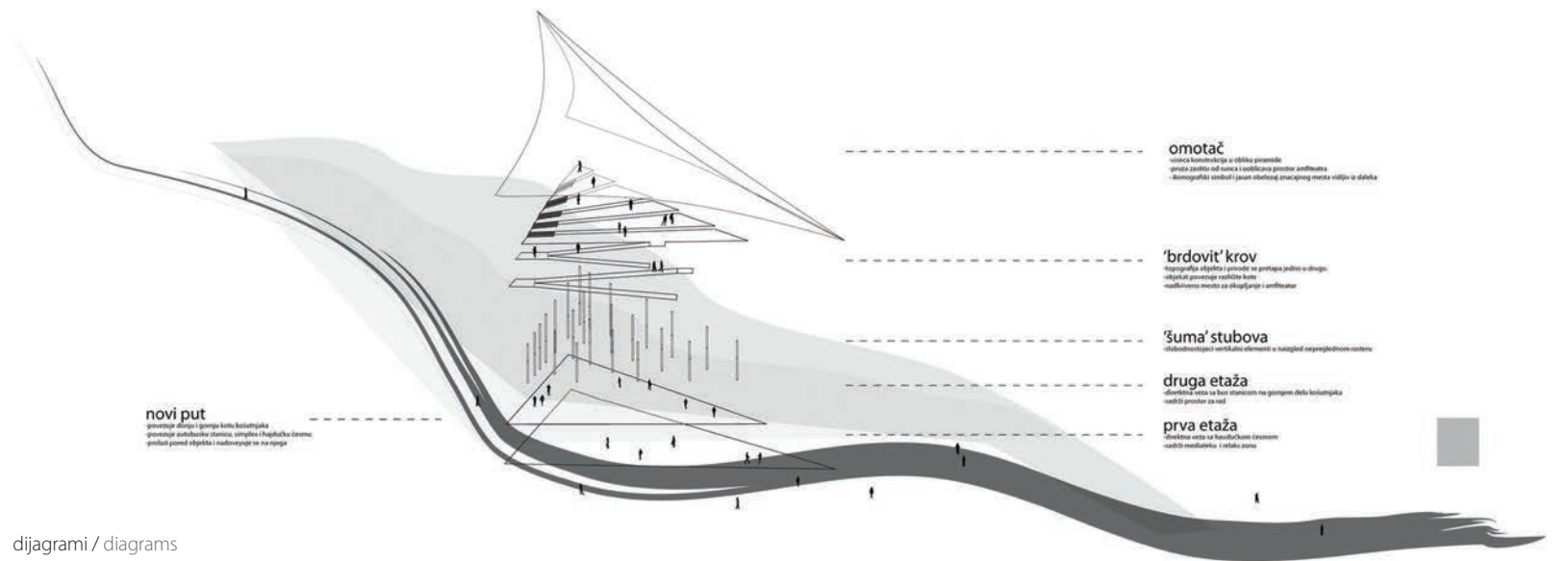
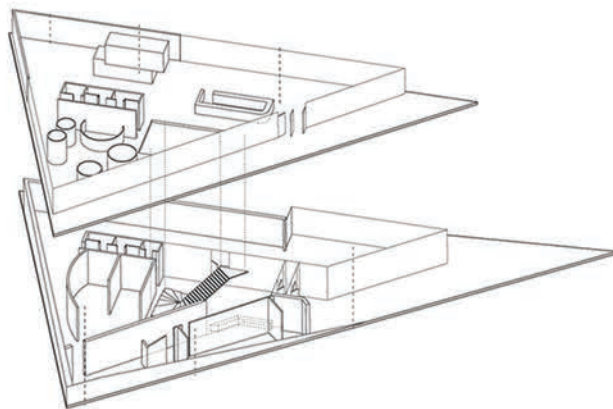
The Simplex center connects part of Košutnjak on a physical as well as on a mental level- offering a specific point, a landmark that has a clear relation and placement within the built and natural habitats of the urban forest. Depending on ones point of perspective and altitude, the Simplex center is viewed in different ways. The simplex creates a wholesome form- simple in its appearance but complex in its specificities. In other words, it represents a complex simplicity, a Simplex.

The spaces of the simplex are undeniably open, free and fluid. They are differentiated into three zones that are designed in accordance to the three main mediums of communication and learning- the tactile-kinetic, visual and the auditory.

osnova / floor plan

novi put
 glavni ulaz u glavni korpus
 glavni ulaz u glavni korpus
 glavni ulaz u glavni korpus
 glavni ulaz u glavni korpus

omotač
 - vrhna krovna linija u obliku pravokotnika
 - glavna zaštita od sunca i stabilizacija prostora amfiteatara
 - ključna funkcija: vizuelni i akustički odvajanje prostora i odnosa

'brdovit' krov
 - krovna linija u obliku pravokotnika
 - ključna funkcija: vizuelni i akustički odvajanje prostora i odnosa

'šuma' stubova
 - ključna funkcija: vizuelni i akustički odvajanje prostora i odnosa

druga etaža
 - ključna funkcija: vizuelni i akustički odvajanje prostora i odnosa

prva etaža
 - ključna funkcija: vizuelni i akustički odvajanje prostora i odnosa

IZLOG UMETNOSTI / THE ART DISPLAY PROJECT

Milica Andrić / Milica Andric

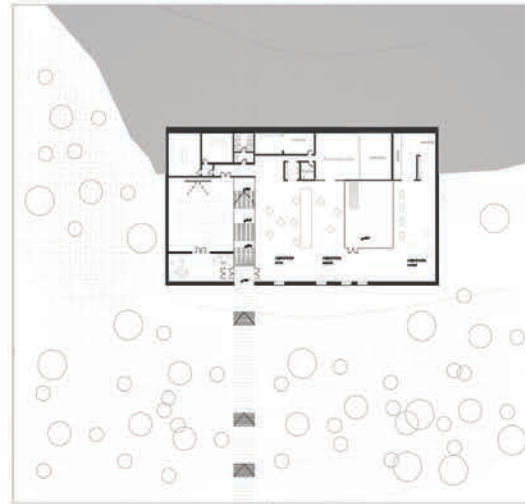
Izlog umetnosti je program+ fakulteta likovnih umetnosti. Oformljen je sa namerom da na Košutnjaku stvori prostor za interaktivne radionice studenata, na način da učini njihov rad vidljivim i dostupnim svakodnevnim posetiocima. Pored toga, ovaj centar omogućava svakom prolazniku da se svojevlasno uključi i oproba u polju umetnosti koja mu je najviše odgovara. Sami prostori za rad i stvaranje koncipirani su kao „prozori“ koji se nalaze duž postojeće pešačke staze. Linearna distribucija različitih prostora, ambijenata i aktivnosti duž nje navode i usmeravaju kretanje korisnika i upućuju ga na ono što se u unutar samog edukativnog centra događa.

Projekat objedinjuje različite radionice i ambijente koji su povezani rampama i stepenicama, a koji dodatno naglašavaju karakter dinamičnosti i protočnosti. Prostori su formirani od transparentnih, otvorenih platoa i ukopanih akustičnih prostora, u okviru kojih se nalaze radionice za staklo, drvo, metal, studiji skulpture i slikarstva. Formirani su i začeti prostori na otvorenom, platforme koje delove centra međusotno povezuju.

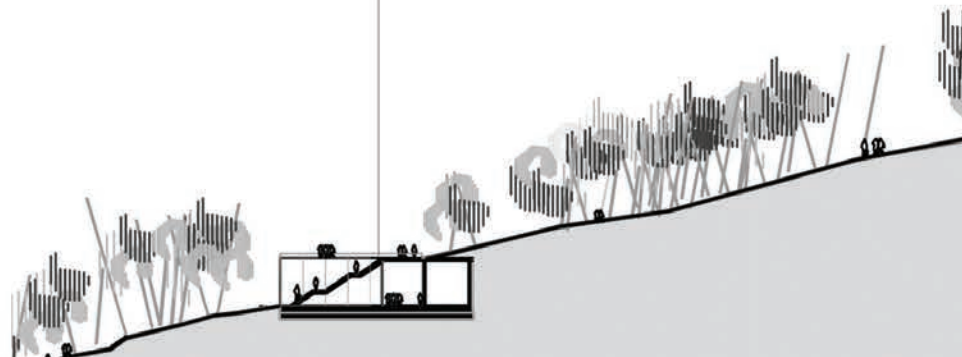
The art display is a new department of the faculty of visual arts. It was intended that the spaces be used by students as interactive workshops so that their work could be displayed so that it would become available to daily visitors. The center allows all who pass by to involve themselves in the process of creating a piece of art in the realm that suits them best. The space for creating these works was conceived in relation to the context of Kosutnjak in which it is placed. The linear distribution of different spaces, ambient and activities along this path guides the movement of users and directs their attention to what sort of functions each of the facilities offers.

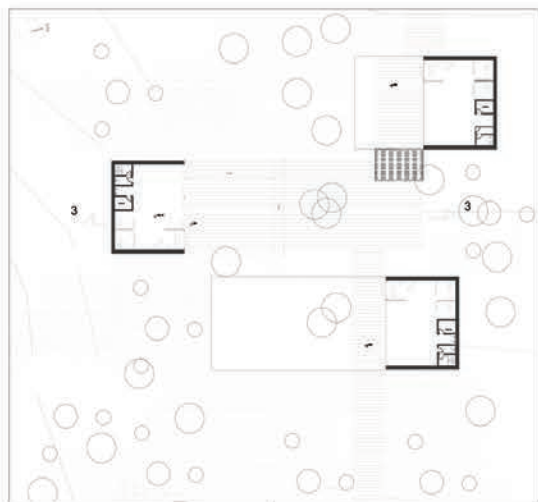
The project combines different workshops and environments that are connected via a ramp and staircase which additionally emphasize the dynamic and fluid character of the space. The spaces consist of transparent, open plateaus, and subterranean rooms with acoustic properties within which the glass, wood, and metal workshops can be found, as well as the spaces intended for painting and sculptural work. Also, the open spaces between the built forms are initiated, serving to connect the parts of the art center.

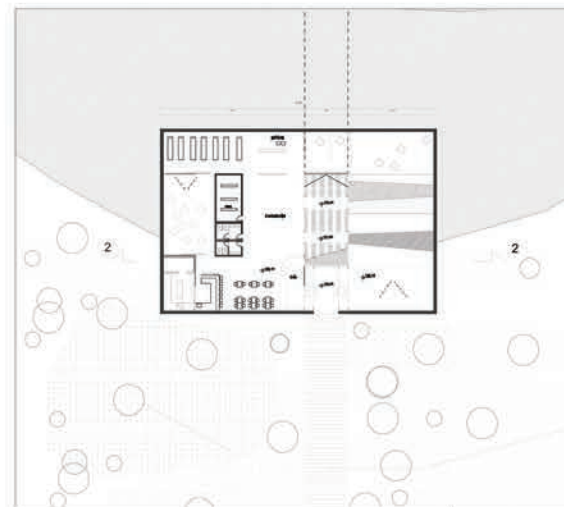

skulptura / sculpture

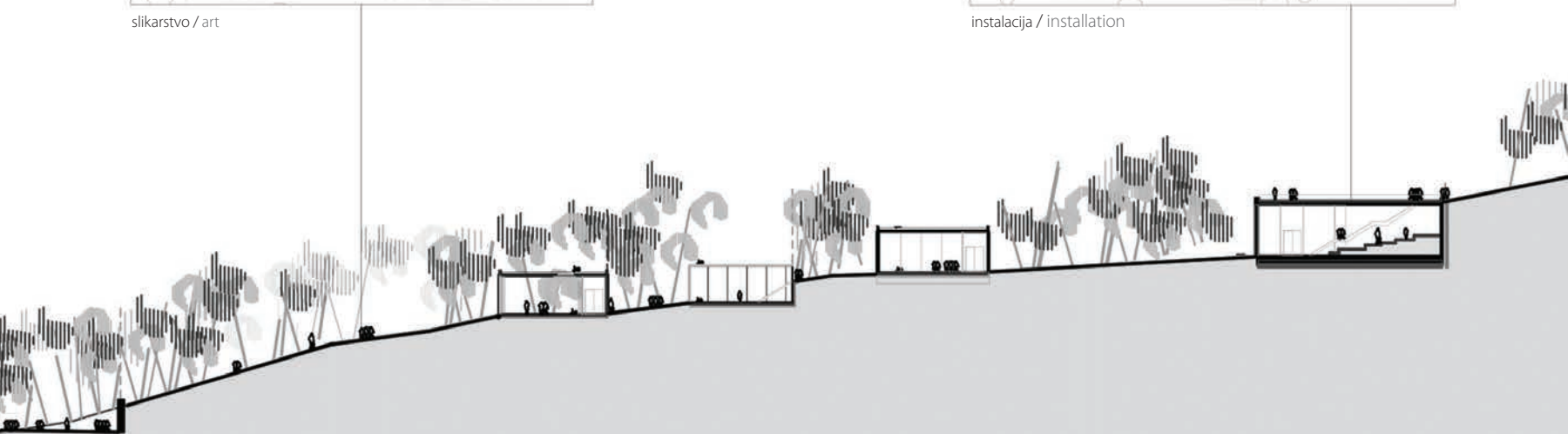

slikarstvo / art

instalacija / installation

presek / section

PREDEO KAO MENTOR

Arhitektura postaje kulturni generator, komplementaran sadržaj prirodnom pejzažu. Arhitektonske intervencije postaju inkubator urbanog načina poimanja specifičnih vrednosti koje nisu prirodno. Projekti brzo i uspešno pokazuju šta je to što u prirodnom okruženju često ostaje nezapaženo i zapostavljeno. Projektovanje strukture ističu nove načine sagledavanja prirode. Ističući načine na koje neko može da gleda, prati, ispituje ili istražuje prirodu (njene pojedine delove, elemente i karakteristike), različite mogućnosti da se priroda "oseti" na neki nov način otvorene su pored nas.

PROJEKTI:

Nikola Cakić, STEJDŽ KULTURE
Nemanja Kocić, PLATFORMA GRADA
Marija Obradović, DOĐI, VIDI, IDI
Nevena Damjanović, ŽARIŠTE
Milan Travar, BUĐENJE KOŠUTNJAKA

LANDSCAPE AS A MENTOR

Architecture becomes a cultural generator, complementing natural landscape. Architecture challenges itself forcing context to become an urban life incubator. Projects quickly and successfully demonstrate what it is in the natural environment that often goes unnoticed. They create structure which emphasize various ways of perceiving nature. By pointing out ways in which someone can look at, track, investigate or explore nature (its particular parts, elements and characteristics), depending on the way we choose to take, diverse possibilities to "feel" the nature in a certain way are open up before us.

PROJECTS:

Nikola Cakic, CULTURAL STAGE
Nemanje Kocic, THE CITY PLATFORM
Marija Obradovic, ARRIVE-SEE AND DISCOVER-LEAVE
Nevena Damjanovic, THE AXIS
Milan Travar, THE AWAKING OF KOSUTNJAK

STEJDŽ KULTURE / CULTURAL STAGE

Nikola Cakić / Nikola Cakic

Na lokaciji današnje letnje pozornice u Beogradu, odlučio sam da ugradim multifunkcionalni objekat koji će služiti alternativnim delatnostima čiji su nosioci kreativni ljudi – slobodni umetnici koji zbog svog materijalnog položaja nisu u mogućnosti da sprovedu u delo svoje ideje. Cilj projekta je napraviti stejdž koji će konstantno biti aktivan i koji će biti opremljen adekvatnom tehnikom koja zadovoljava potrebe ljudi koji nastupaju. Stoga je važno da takav prostor bude fleksibilan i spreman da primi aktivnosti različitog karaktera.

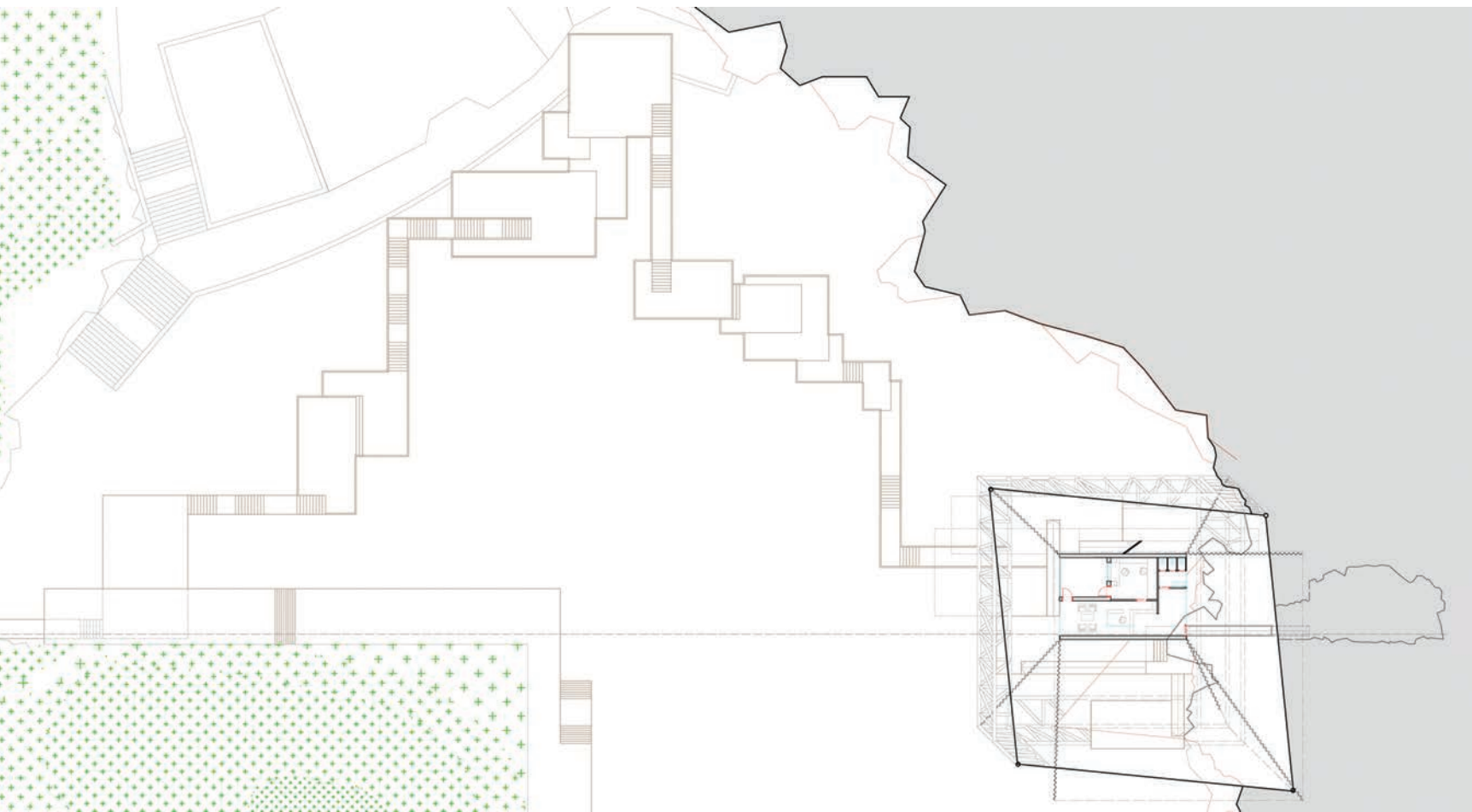
Prostor na lokaciji bio je takav da je njemu podređeno sve ono što će naknadno nastati. Pokušao sam da ispratim njegovu istoriju, morfologiju i karakter, i da ugradim sadržaj koji će mu najviše odgovarati. Zbog fleksibilnosti, specifičnosti i velike raznolikosti ove lokacije, nakon definisanja izabranog sadržaja, prostor je po svojoj logici sam nastajao. U fizičkom smislu, stejdž se sastoji iz dva osnovna dela: 1_putanje kojom se prolazi cela lokacija tako da ona dobije karakter otvorenog izložbenog prostora – galerija, i 2_staklenog kubusa koji u tom prostoru "hvata" drugi prostor tako da uravnoteži istoriju sa jedne strane putanje u budućnost kreativnog delanja sa druge.

On the location of what is currently a stage in Topčider, Beograd I have decided to implant a multifunctional architecture that will, amongst other things, serve the alternative, creative cultural society- free artist who are unable to realize their ideas because of their economic and/or social status. The goal of the project is to create a stage that will be in function 24/7 and that will be equipped with adequate technologies so that the people coming there to perform will be able to do so without obstacle on a higher quality level. It is important that this space be flexible and able to adapt to the need of different types of performers.

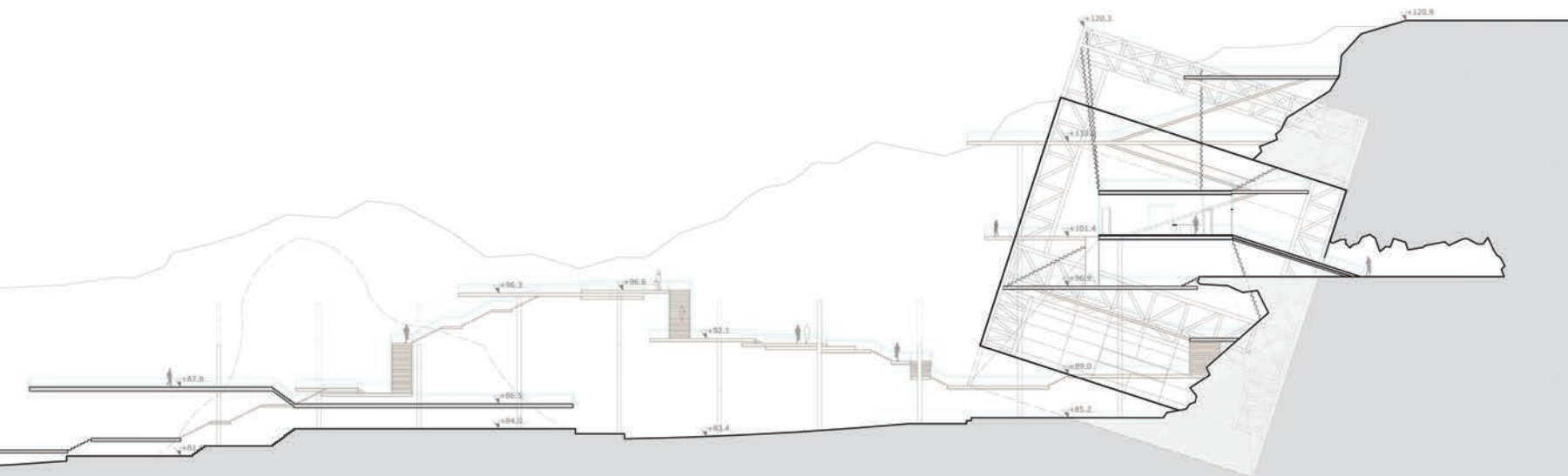
The space is currently in such a state that it forms a great basis for future interventions of a similar type. I attempted to correct its history, morphology and character and to infuse it with the content that was best adapted to its nature. Because of the flexibility, specificity and great diversity of this location, after the program was defined, the space was created out of its own logic. Physically, the space is made up of 2 parts: 1_the path that sweeps the whole of the location so that it takes on an exhibition character, like that of a museum; and 2_ a glass cube that 'grasps' a space inside of the outer spatial sphere so that it balances out history on one side and journey on the other.

osnova / floor plan

presek / section

PLATFORMA GRADA / THE CITY PLATFORM

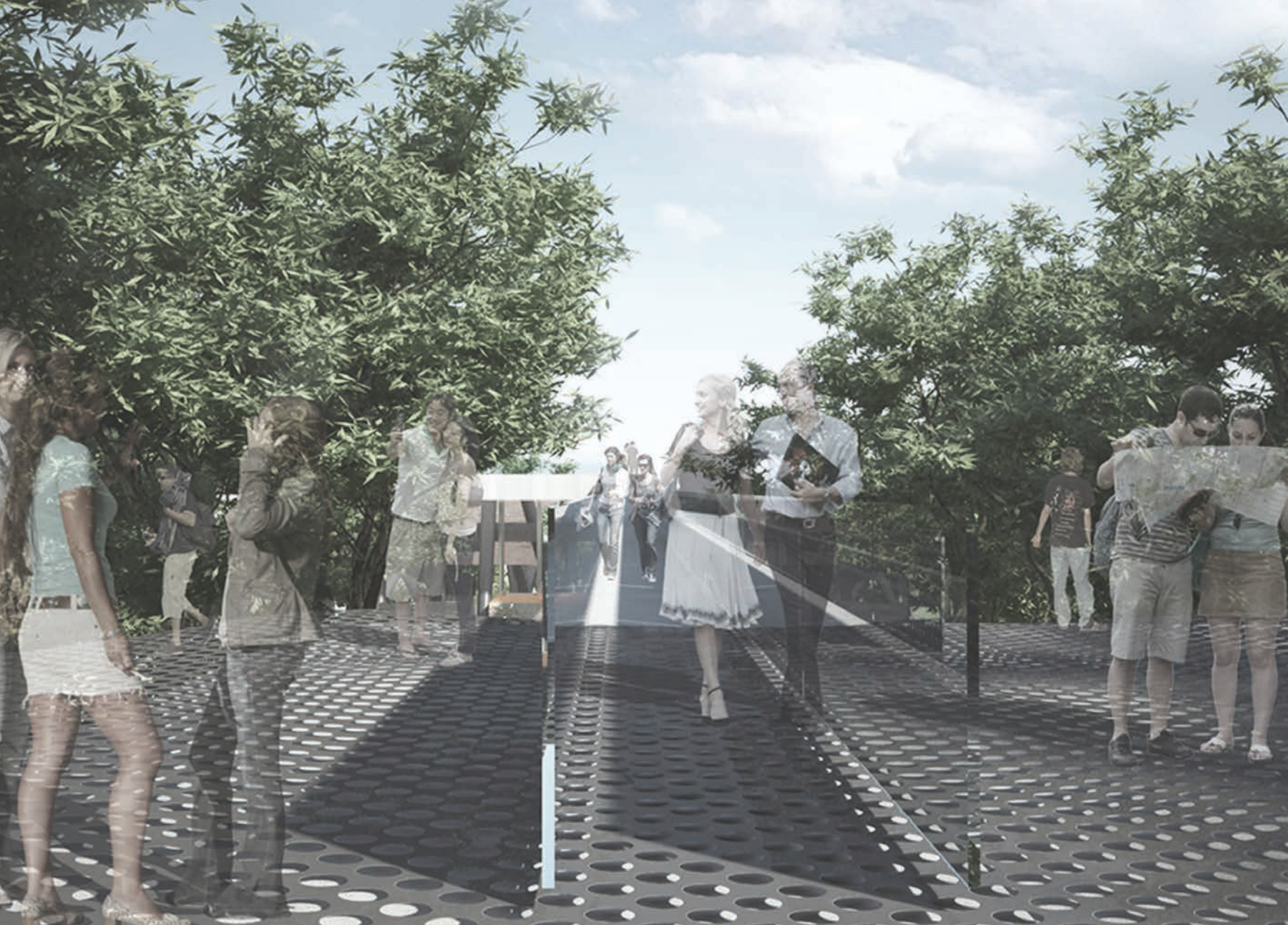
Nemanja Kocić / Nemanje Kocic

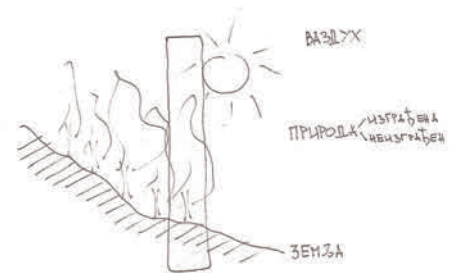
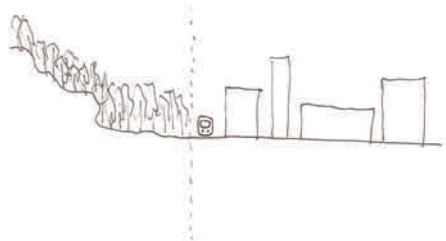
Platforma grada je arhitektonska intervencija proizašla iz seta topografskih karakteristika Košutnjaka, društvenog konteksta Beograda i njihovog međusobnog odnosa. S obzirom na veoma jasnu granicu Košutnjaka i grada, koji ga okružuje, njegovi prilazi su neučljivi i neuređeni. Prilikom prelaska iz grada u Košutnjak, posetilac šumu doživljava kao veoma agresivno, nepristupačno i nečovekomerno okruženje, koristeći zbog toga samo jedan deo od čitavog njegovog prostornog potencijala.

Ulazak u šumu se odvija pristupanjem objektu i prolasku kroz zadate prostorne ambijente, pod imenima: vazduh, grad, priroda i podzemlje. Na ulazu u pobjekat postoji samo iskra ovih ambijenata koja je pozicioniran na određenoj putanji. Kada se posetilac odluči za jednu od putanja, ona ga dalje usmerava, onemogućavajući ga da se ponovo vrati na prvobitni položaj, već ga primorava da nastavi dalje u šumu. Nakon prolaska kroz ambijente u objektu, doživljaj prirode zavisi od prvobitnog, inicijalnog izbora putanje.

The city platform is an architectural intervention that came about by utilizing the topographical characteristics of Košutnjak, the social context of Belgrade city and the relationship that these two seemingly unlinked aspects share. Since the borders between the city and Košutnjak forest are very clear and sharp, its entrance points are uninviting and poorly taken care of. When arriving from the city, the visitor has the sense of the forest being an aggressive, non-human scale and inaccessible terrain, with just one part of its spatial potential being activated.

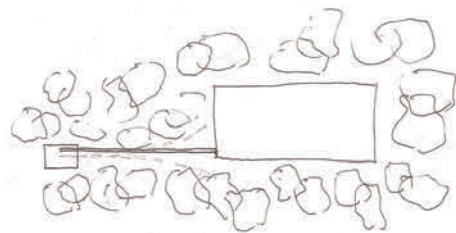
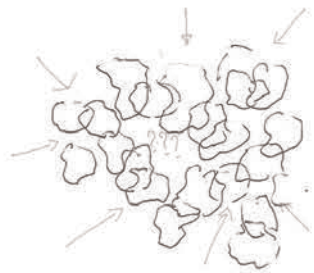
One enters the forest through a building inside of which different ambiental modes unfold. They are respectively: air, city, nature and below ground. At the access point of the building is a junction leading down four different paths bearing the titles mentioned. The visitor chooses which path he wishes to take and once he does, he may not go back the way he came but is rather compelled to keep on moving deeper within the forest. After a number of micro ambiental climates with which are subjected upon the visitor, his perception and experience of the forest depends upon his primary choice of path.

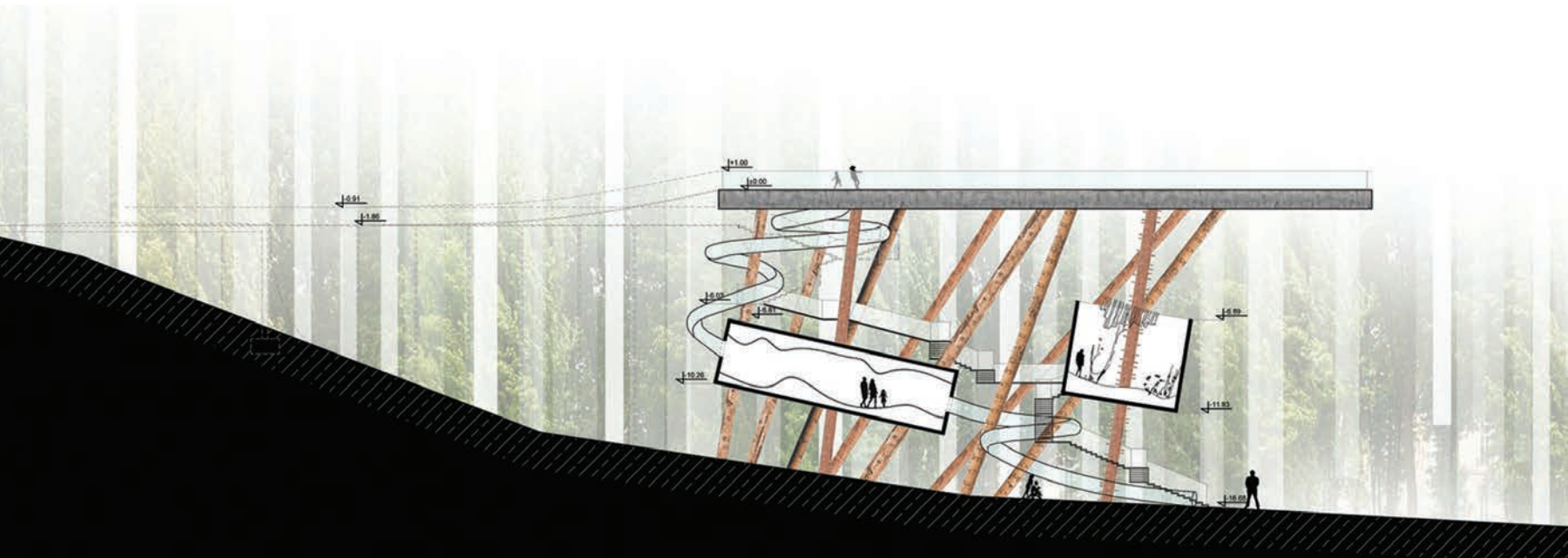

osnova / floor plan

presek / section

DOĐI, VIDI, IDI / ARRIVE-SEE AND DISCOVER-LEAVE

Marija Obradović / Marija Obradovic

Polaznu osnovu projekta čine dve činjenice: prvo, ljudi u Beogradu koji nisu svesni Košutnjaka kao gradske oaze, niti im je poznato šta sve tamo postoji i šta je postojalo, niti koliki je to prostor u okviru grada, i druga, nepostojanje tačnog i "zvaničnog" ulaza u Košutnjak. Shodno tome, ideja je bila ukazati na sam Košutnjak u svoj njegovoj složenosti i sveobuhvatnosti, pokazati šta sve ima na ovom prostoru i povezati ga sa gradom. Ovo je postignuto strukturom koja se nalazi "pre" Košutnjaka, da bi se ljudi prvo upoznali sa sadržajima i mogućnostima koje nudi taj prostor, koja ujedno postaje i "zvanični" ulaz u Košutnjak.

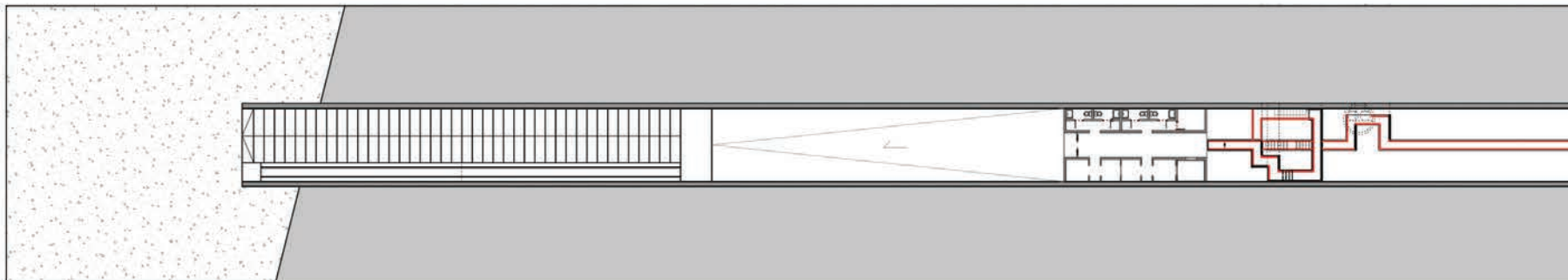
Arhitektonska artikulacija ove koncepcije manifestovane je u formi pešačkog tunela, čiji je ulaz naglašen, vidljiv iz okolnog gradskog ambijenta, da bi skrenuo pažnju ljudi na sebe. Njegova unutrašnjost sačinjena je od različitih prostora, koji nude različite vizure na Košutnjak, gde se posetilac upoznaje sa njegovim aktivnostima i sadržajima. Iz ovog tunela izlazi se polako u prirodni ambijent, sa osećajem olakšanja, dok još niste duboko zašli u Košutnjak, i birate gde ćete dalje otići.

There are two things that should be noted about Košutnjak. First of all, people in Belgrade are not aware of the Košutnjak as their green oasis- they don't know what can be found there and what has always been there. Secondly, there is no 'official' entrance to this urban forest. These two things primarily considered, the generating idea was to somehow show to the public the complexities of Košutnjak, display all that can be found here and to create a connection with the city. This would be achieved with an architecture placed ahead of Košutnjak so that the visitors would be introduced to the activities and potentials of the site before they entered the forest and would also present an official entrance to Košutnjak.

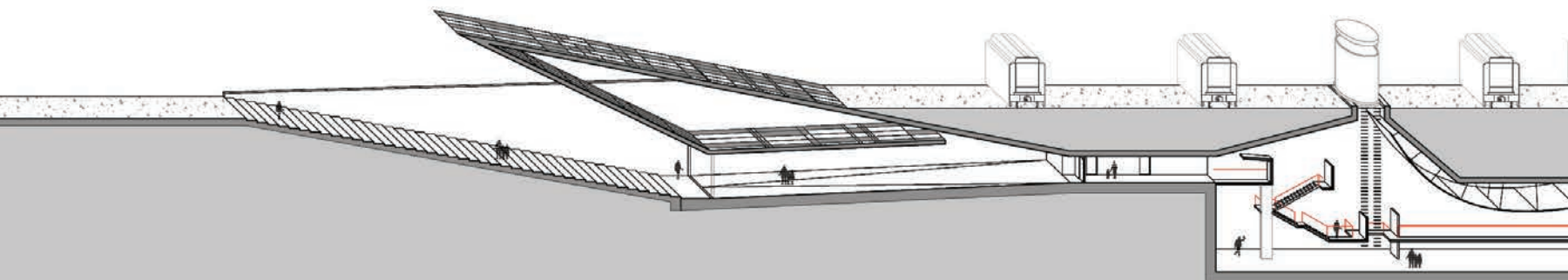
Architecturally, this space is articulated in the manner of a tunnel with an emphasized gateway, visually prominent and noticeable from the city so as to attract attention and visitors. The interior is made up of different spaces that offer a myriad of views of the forest. These views allow for the visitor to become acquainted with the activities and contents of Košutnjak. From this tunnel the visitor slowly comes upon a natural setting, and with a feeling of relief comes upon the fringes of the forest, further deciding upon which route to take.

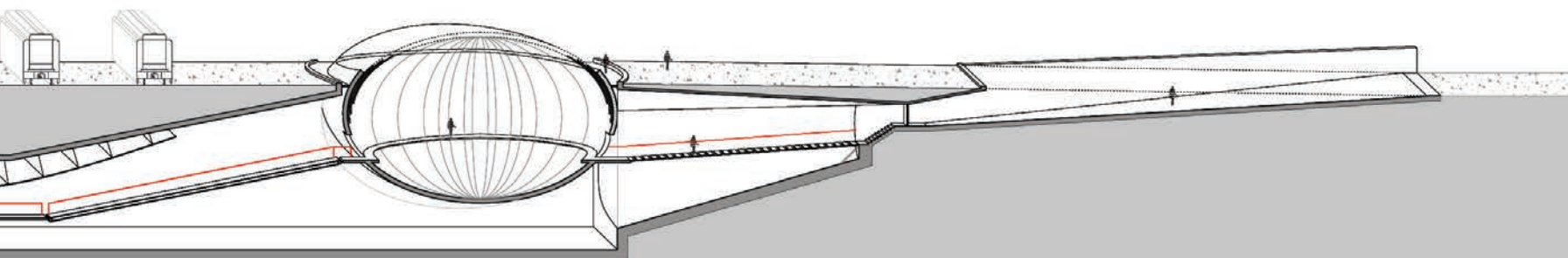
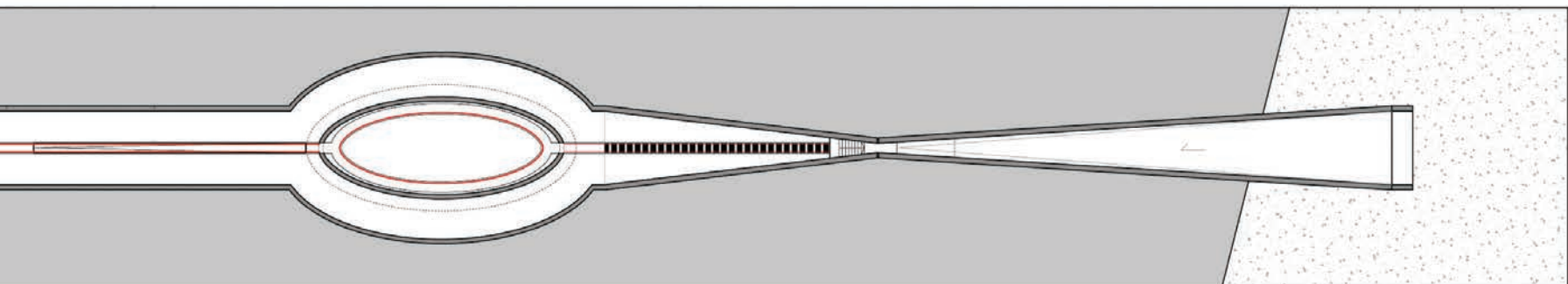

osnova / floor plan

presek / section

ŽARIŠTE / THE AXIS

Nevena Damjanović / Nevena Damjanovic

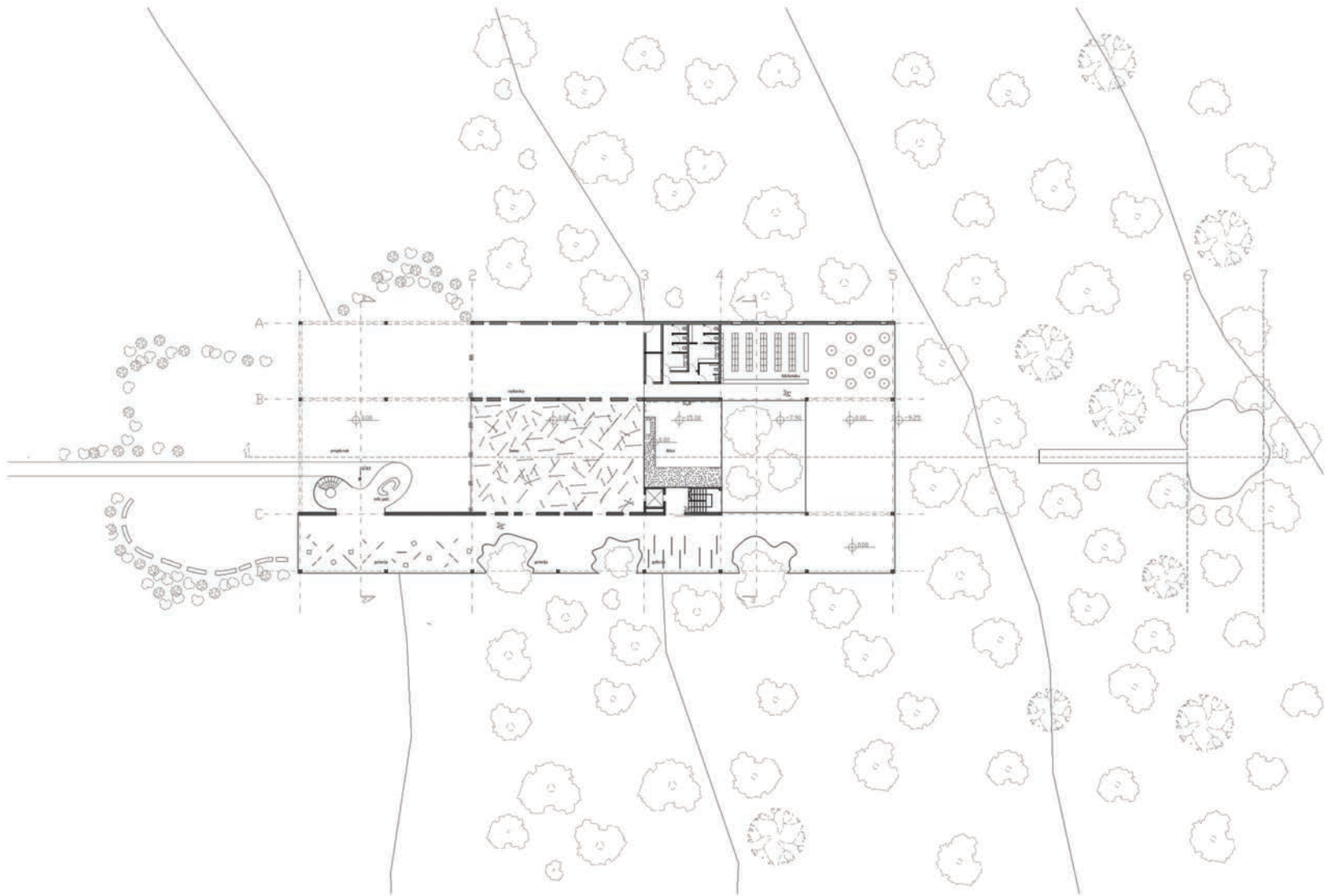
Žarište je centar za vizuelno istraživanje kao skupa osobnih ambijenata Košutnjaka, objedinjenih na jednom mestu. Kao takav, ovaj objekat predstavlja žarište celokupnog prostora u kome je situiran. Ovaj projekat ima zadatak da podstakne korisnike da se u njemu susretnu sa svim specifičnim ambijentima koje ova sredina nudi i na taj način im omogućuje da oseće njihovu taktilnost, vibrantnost, materijalnost i motiviše na dalja samostalna istraživanja. Ambijenti su odabrani po kriterijumima važnim za vizuelni doživljaj koji kod čoveka izaziva dejstvo usmerenih napetosti. Kriterijumi su: dramatičnost, otvorenost i osvetljenost.

A ti ambijenti su: PROPLANAK - miran i ravan, dobro osunčan, otvoren i provetren; ŠUMA - ritmična i isprepletana sa dosta; prepreka, mesto do kog sunčevi zraci prodiru kroz krošnje LITICA - zasečena, prostor u kom je naglašen nagli pad terena; USEK - zamračen i sakriven u njemu se oseća teskoba i napetost, a poseduje i jak element središta; 'SOBA' - ravan, čist prostor opkoljen šumom i jednim ulazom.

The axis is a center for the visual exploration of a number of environments specific for Kosutnjak forest, placed under one roof. As such, this building is the axis of the spaces within which it is found. This project has goal of initiating users to engage with the environments that this place offers and to allow its users to feel its tactile qualities, its vibrancy and materiality and also to motivate them to independently explore. The criteria by which the environments were chosen are important for the visual experience they evoke, an experience of directed tension.

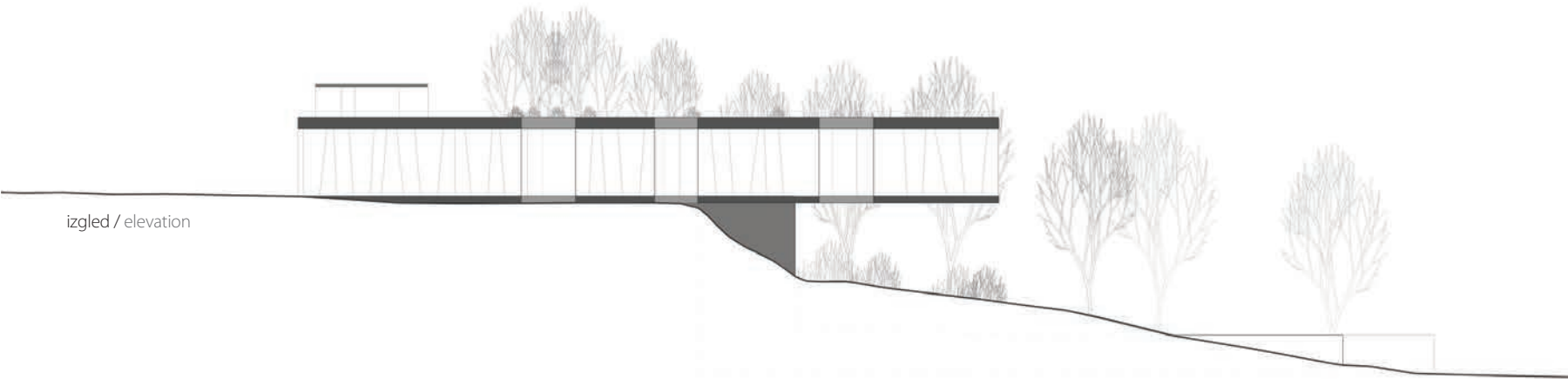
The criteria are: how dramatic a space is, how open a space is, and in what manner a space is lighted. The environments are: GLADE - calm and still, well sunlit, open and winded; FOREST - rhythmical and intertwined with many obstacles. A place where the sunrays reach the ground through tree crowns; CLIFF - cut off, a space accentuated by a sharp slope score - dark and hidden, anxiety and tension can be felt. It has a strong central element; ROM a flat, clear space surrounded by woods and one entrance

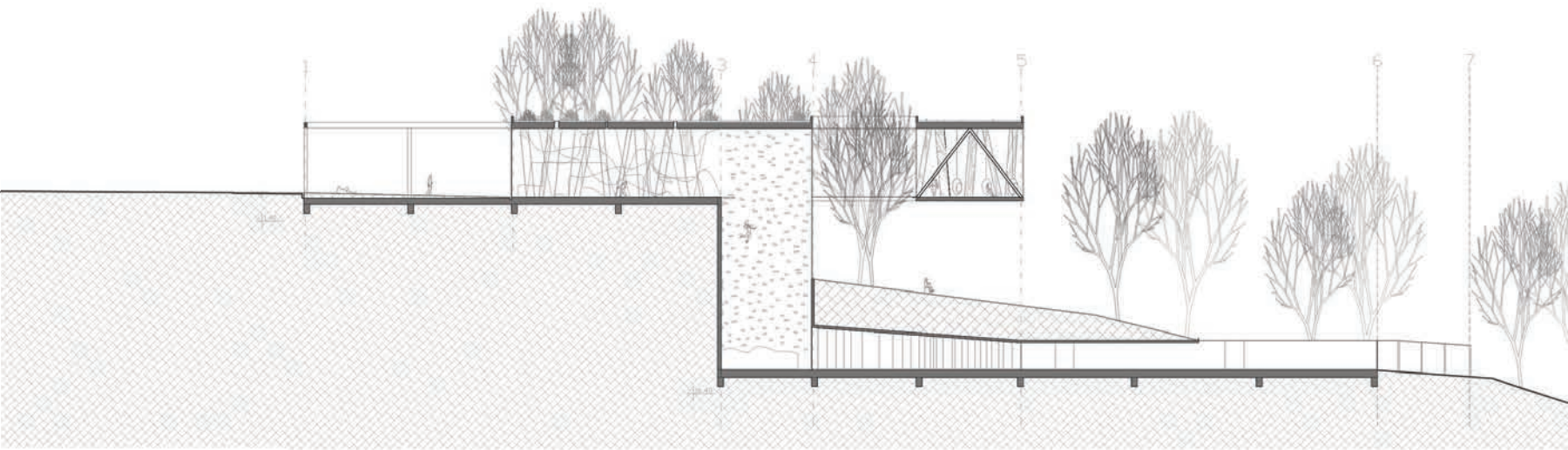

osnova / floor plan

izgled / elevation

presek / section

BUĐENJE KOŠUTNJAKA / THE AWAKING OF KOSHUTNJAK

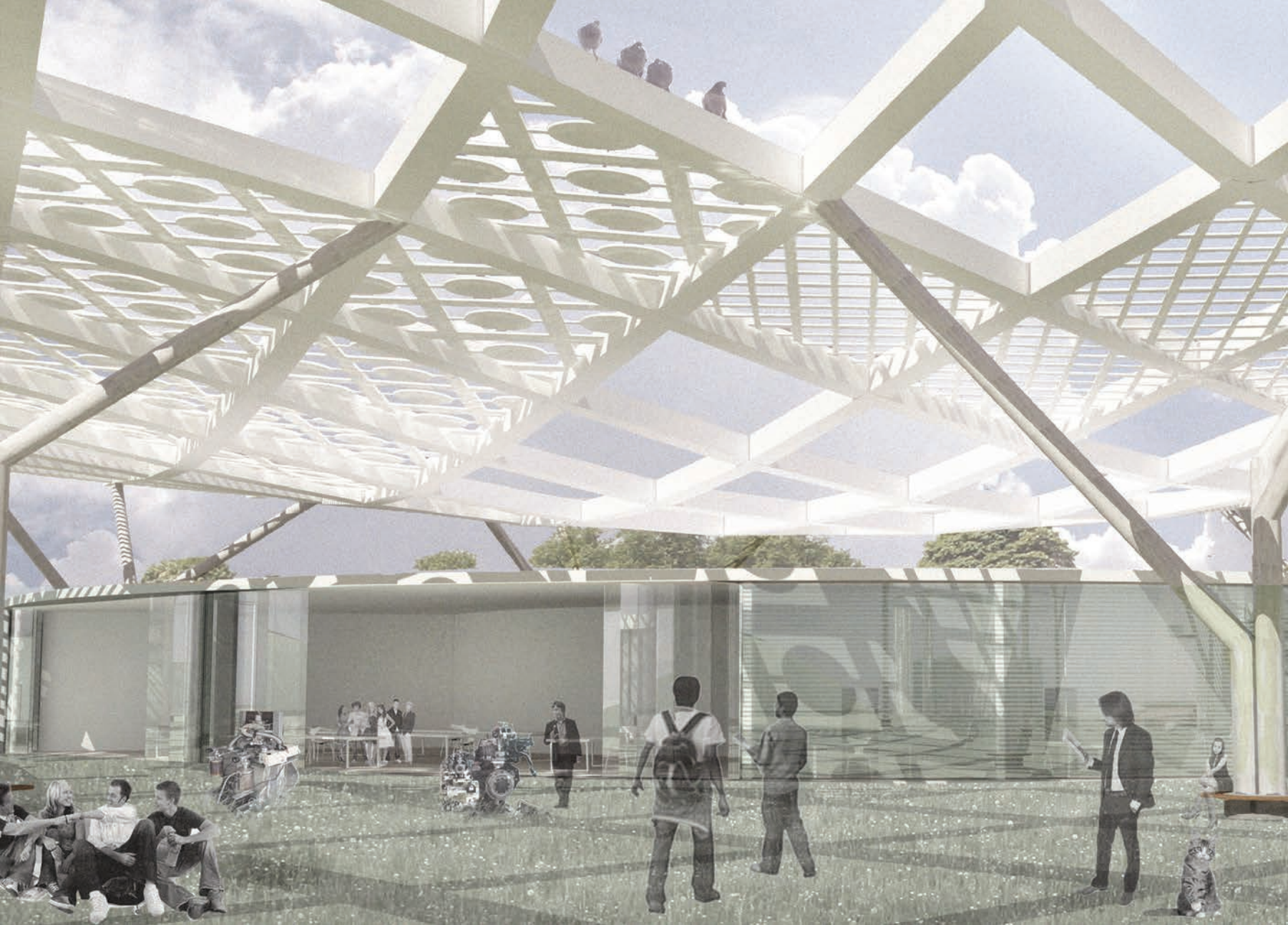
Milan Travar / Milan Travar

Košutnjak traži objekat koji, da bi se integrisao u njegovo tkivo, mora da „upliva“ u harmoniju sa njim. Osim nauke, razvijala bi se i jedna nova kultura čiji je koren kvantna fizika i sve sfere u koje ona zalazi. Razumevanjem spontanog ritma prirode koja vlada u Košutnjaku doseže se cilj da centar ni u kom slučaju ne ugrožava Košutnjak, već ga naprotiv unapređuje.

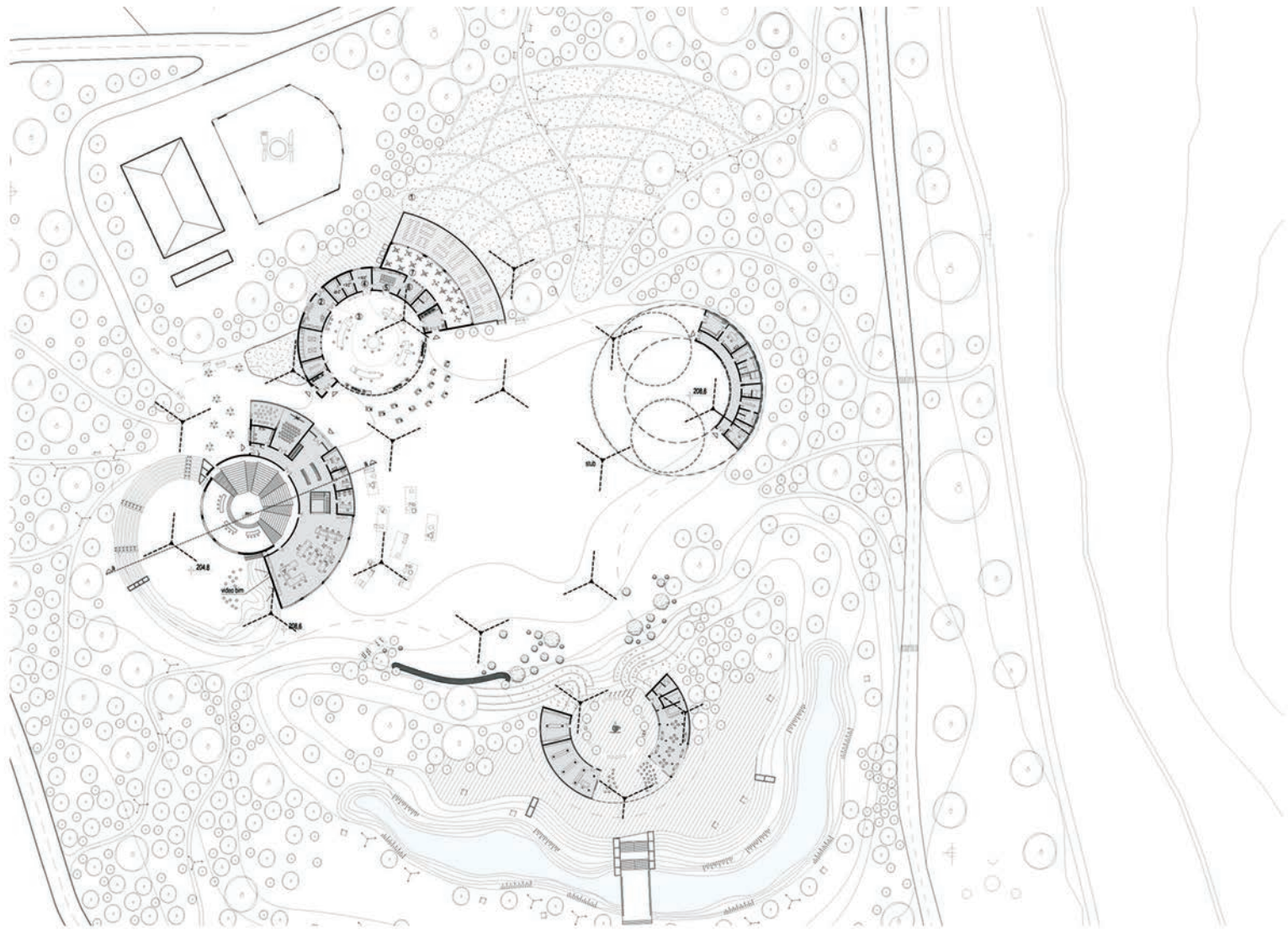
Centar se sastoji od četiri odvojene celine: amfiteatara sa radionicom za istraživanje, dnevne sobe za odmor i učenje, laboratorije za ispitivanje hrane i ručavanje, i sportske sale za negu duha i tela. Svaka od navedenih zona tangira središnji prostor koji ih povezuje, kao i prošupljeni pokrivač nadstrešnice, koji nadkriva sve zone i na taj način fizički, vizuelno i mentalno objedinjuje edukativni centar u jedinstvenu celinu. U središtu je umetnetno prepoznatljiv “trg” radijalne organizacije, koji diskretno naglašava atmosferu i ambijent svake od izdvojenih zona. Na ovaj način omogućen je jasan nagoveštaj i orijentacija iz središta ka objektima, ali i iz objekata ka Košutnjaku i obrnuto.

Košutnjak is in need of a built form that, in order for it to be integrated within the forest ‘skin’, must be in harmony with its surroundings. Other than science, a new culture with roots in quantum physics and its branches, would be encouraged. Understanding the spontaneous rhythm of nature that prevails in Košutnjak, an incentive is reached that the center must not under any circumstances threaten Košutnjak, but rather must work to improve it.

The center consists of four separate wholes: the amphitheater with workshops for research, living rooms for relaxation and learning, laboratories for testing food and dining and sports halls for the care and treatment of the body and soul. Each of the zones looks upon a central space that connects them all. The perforated canopy that covers the whole center is another connecting element that physically and mentally wraps the center into one whole. A recognizable radial ‘square’ that discretely emphasizes the environment and ambient of each zone, is placed in the center.

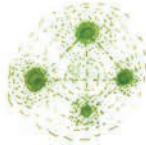
osnova / floor plan

развијање програма

спонтано рачвање

поље догађаја

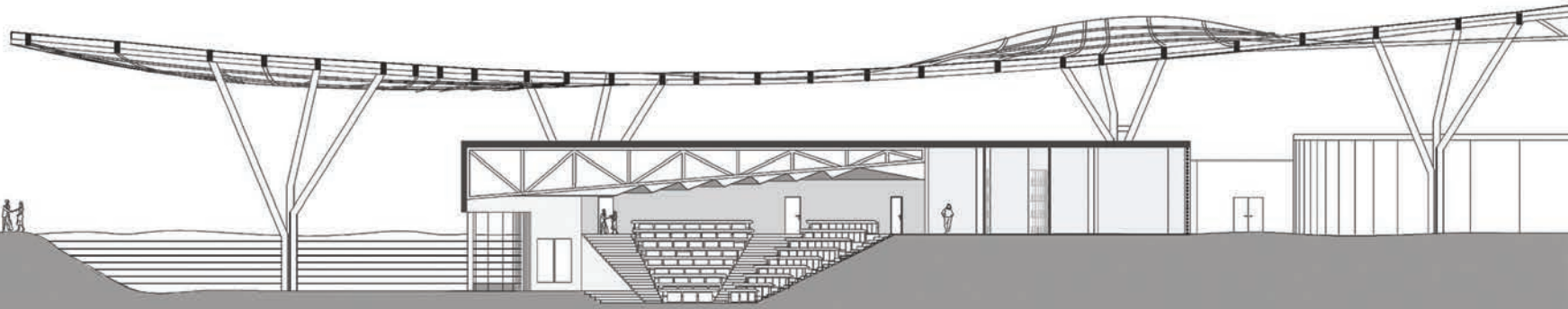
деловање и
преклапање зона

дистанцирање

обједињавање програма

presek / section

DISKUSIJA
DISCUSSION

DISKUSIJA

Doc. dr Ana Nikezić, dip. inž. arh.

Podstaknuti tekstovima koje su proučavali, kao i aktuelnim tendencijama "zdrave" i "vitalne" arhitekture, iako raznorodne po obimu i programu sve arhitektonske intervencije podstiču kvalitet prirode i naglašavaju ga, gledajući na arhitekturu kao infrastrukturu koja omogućava predelu da se umreži i shodno svojoj prirodi uključi na kulturnu mapu Beograda. Izazov umrežavanja priroda i grada, zadavanje prostornog okvira koji ukazuje na probleme odnosa velike i male razmere, intervencija koja podstiče okruženje, a ne samu sebe, bili su pravi izbor za početak master programa. Odmeravajući svoje snage i sposobnosti, ovakva vrsta projektnog zadatka dozvolila je studentima da prate i precizno kontrolišu proces projektovanja, kao i da usmere intervencije prema željenom cilju.

Kroz pregled i grupisanje više studija slučaja studenata, kroz prikaz raznovrsnih istraživačkih postupaka, tema, ideja, koncepcija i prezentacija, ukazuje se na potencijal izabrane teme. Istaknuti radovi na različite načine predstavljaju svesni pomak ka procesu projektovanja koji govori direktno o vrednostima predela. Kada se osvrnemo za učinjenim, izgleda kao da je osnovni cilj bio da se postigne određeni osećaj boravka u prirodi, "uhvatiti" i "uključite se". U procesu formiranja mesta, naglasak nije bio na završnoj slici koju arhitektura daje, već na karakteru događaja koji nudi, a koji se odnosi na relaciju prema senkama prošlosti, prema stepenu animacije prirodnog predela, kao i prema sadašnjim i budućim stilovima života. Rezultati variraju u širokom rasponu od nadahnutih asocijacija do kreativnih dijaloga, od dizajna koji dopunjuju do onog koji je u konfliktu sa predelom.

Raznovrsni istraživački postupci su proizveli seriju dijametralno različitih rešenja i pokazali sav potencijalni šarm regeneracije park-šume Košutnjak. Rešenja se razlikuju u pogledu njihove dispozicije, veličine i obima programa, ali su jedinstveni u smislu odnosa prema materijalnosti i senzualnom karakteru mesta. Za studente je posebno teško bilo da stvore arhitekturu bez predložene tipologije. U istraživanju prostornih potrebe, kao i mogućih želja, studenti su shvatili da se program i prostor prvenstveno odnose na karakter mesta i zavise od njegove permanentne promene.

Posmatrajući složeni odnos između koncepta i konteksta, tri pristupa se jasno ističu: 1. Nestajanje u prirodnom okruženju, 2. Naglašavanje prirodnosti predela i 3. Uvođenje urbanog sadržaja i karaktera, bilo da je reč o vizuelnoj dominaciji izgrađene strukture ili predela. Dok je prvi pristup bio usmeren na prirodne i nasleđene vrednosti mesta, drugi na raznovrsne obrasce mogućih aktivnosti, treći se oslanjao na kulturne obrasce, odnosno uvođenje urbanih kvaliteta u prostor Košutnjaka.

Posmatrajući složeni odnos između sadržaja i prostornog koncepta, spektar rešenja pokriva ona apsolutno asocijativna, u kojima je program minimalan i prostor ograničen pogledom, do onih u kojima prostorne granice čvrsto opredeljuju program otvarajući različite opcije za svakodnevne aktivnosti. Iako rezultati variraju od velike do male razmere, od vidljivih do nevidljivih intervencija, od formalnih do neformalnih i efemernih prostora, sva rešenja su jedinstvena u stavu da arhitekto-

nski dizajn u zaštićenom prirodnom i kulturno-istorijsko predelu može doprineti održivom razvoju, bilo kroz uvođenje urbanih komplementarnih sadržaja i njihovousklađivanje sa predelom, bilo kroz angažovanje čoveka (duh i telo) u uspostavljanju akcija-reakcija veze sa predelom. Posmatrajući materijalnost arhitekture, sve intervencije uključuju prirodu kao strukturalni element intervencije, gde litica, nasip, zatečeni vodeni tok ili šupljina, drvo ili pak efemerna stanja šume, koja se čitaju kroz zvuk, vetar, svetlo ili sezonske biljke postaju nosioci strukture paralelno sa zidovima, stubovima, nadstrehama i stepenicama.

Možda je interesantno da nijedna od ponuđenih studija slučaja ne pokazuje bliži interes za rekonstrukciju bilo kog nasleđenog zdanja. Čini se da je ovaj trend sasvim logičan, jer u današnjem već promenjenom i degradiranom okruženju, održivost u smislu zaštite prirodnog okruženja prevazilazi istorijske vrednosti mesta.

Konačno, ako se osvrnemo na istraživanje i posmatramo ga kao sveobuhvatno iskustvo, biti "pametan" i delovati na "vitalan" način znači projektovati pomoću i u skladu sa prirodom predela, ne razmišljajući o nestanku ili naglasku, već o uspostavljanju kreativne interakcije između arhitekture i prirode. Nove paradigme obuhvataju održivost kao resurs, gde priroda zajedno sa arhitekturom čini jedinstven sistem u kome predeo nije kontekst već strukturalna komponenta.

Ciklična priroda života predela čini prostor fleksibilnim i prilagodljivim, dok mu arhitektura daje platformu za uključivanje

čoveka kroz svakodnevni život i dokolicu. Oporavak predela vidi se u uspostavljanju novog okvira svakodnevnog života predela, ne zaboravljajući naivni zagrljaj prirode i čoveka.

DISCUSSION

Assistant Professor Ana Nikezic, PhD in Architecture

Inspired by research material, and the trend of healthy and vital architecture, student's intervention foster quality of nature and stresses them out, looking at architecture as an infrastructure that allows nature its own networking and setting on the cultural map of Belgrade. Networking nature and city, shaping the frame that connects large and small scale, an intervention that encourages an environment rather than itself, was the right choice for the beginning of the Master program. It allowed students to monitor and precisely control the design process, as well as to set interventions according to a particular goal.

Through the review of students' design, we will try to show the potential of the theme. In dealing with diverse problems and having different intentions, spatial interventions of various types and spatial scales were created. Featured works in different ways represent a conscious shift towards designing process that speaks directly about the values of park-forest Košutnjak. It seems as if the main goal was to conquer a particular feeling of being in nature, to grasp it and involve with it. It should be noted that, in the process of creating a space, emphasize was not on final picture the architecture would bring, but the character of the events offered, which bears relation to the inherited structure, degree of animation of natural scenery, and the shadows of past, present and future lifestyles.

The results vary in a wide range from inspired associations to creative dialogues, from designs that complement to those that contrast the environment. Diverse concepts have pro-

duced a series of diametrically different solutions and show all the charm of regenerating Košutnjak. Solutions vary in terms of their disposition, size, program and scope, but are united in terms of complementing material and sensual character of the place through relating new structure and natural environment. It was very difficult for students to create architecture without any typology proposed. In researching spatial needs as well as possible desires, students realize that both program and space primarily relate to the character of place and are dependent of its constant change.

Looking at the complexity of the relation between concept and context, three approaches were clearly distinguished: 1. Blending in with the natural environment, 2. Emphasizing the naturalness of the landscape, and 3. Complementing the forest by introducing urban content and character, determining its formal relationship to nature as a kind of sculpture, or in contrast by cancelling its visual dimension and surrendering to the natural as dominant. While the first approach was led by natural and inherited values of the place, the second one was led by the activity patterns which drew inspirations from the nature.

Looking at the complexity of the relation between content and spatial concept, a range of solutions can easily be distinguished, from absolutely associative, in which the program is minimal and a space is limited by the view, to those in which boundaries firmly committed to a program determine the variety and possible options of everyday activi-

ties. Although results vary from big to small scale, from visible to invisible, from formal to informal and ephemeral, all answer one question uniquely. Architectural design in protected natural and cultural-historical environment can contribute to sustainable development either through the introduction of various urban events and their blending in with nature, or through engaging man in action-reaction relation with nature.

If we look into materiality of architecture, all interventions include nature as their structural element, the ground as a cliff, embankment, foundation or cavity, the tree as a border or centre of gravity or ephemeral material that make up the forest as a sound, wind, light or seasonal plants.

It may be interesting that none of the offered concepts show closer interest in the particular reconstruction of any of the inherited buildings. It seems that this trend is perfectly logical as in today's already changed and degraded surrounding, sustainability in terms of protecting natural environment exceeds historical value of the place.

Finally, if we look at the research as a holistic experience, being "smart" and acting in "vital" way means designing through it and within it, not thinking about the disappearance or emphasis, but about establishing a creative interaction between architecture and nature. New paradigms include sustainability as a resource, where nature together with architecture makes a unique place-based system in which it is not the context or background, but its

structural component. Its cyclic nature makes space flexible and adaptable while architecture gives a platform for including man into its everyday life; the life of nature. The recovery is seen in setting up a new framework of everyday life, natural lifestyle that emphasizes the forgotten naive embrace of nature and man.

BIOGRAFIJE
BIOGRAPHIES

Docent dr Ana Nizekić

Ana Nikezić (1973) je, nakon završenih studija na Univerzitetu u Beogradu - Arhitektonskom fakultetu, magistrirala (2001) i doktorirala (2006) sa temom "Transformacija koncepta urbane kuće u uslovima regeneracije gradskog centra" na Univerzitetu u Beogradu - Arhitektonskom fakultetu.

Angažovana je na predmetima Master dizajn studio, Radionica na 1. godini Master akademskih studija, na Seminarima na 2. godini Master akademskih studija, kao i na izbornim predmetima na osnovnim, master i doktorskim studijama. U okviru dizajn studija ispituje granične mogućnosti delovanja arhitekture u složenom kontekstu postmodernog urbanog pejzaža. Kroz izborne predmete afirmiše savremenu svakodnevicu i način života u gradu, kao i različite arhitektonske strategije regeneracije gradskog centra.

Aktivan je član tima istraživača angažovanih na naučno-istraživačkim projektima finansiranim od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Stručne i naučne radove publikuje u nacionalnim i internacionalnim stručnim zbornicima konferencija, monografijama i časopisima.

Assistant Professor Ana Nizekić, PhD

Ana Nikezić (1973), after finishing her studies at the University of Belgrade - Faculty of Architecture, obtained her MA (2001) and her Ph.D. (2006) with the "Transforming the concept of an urban house under the conditions of regenerating the city center" thesis at the University of Belgrade - Faculty of Architecture.

She covers the following subjects: Master design studio, Workshop on the 1st year of Master studies, the Seminars on the 2nd year of Master studies, as well as elective courses at the undergraduate, master and doctoral studies. As a part of the design studio she examines the effects and the limits of the abilities of architecture in the complex context of postmodern urban landscape. Through these electives she promotes contemporary everyday life and city lifestyle, as well as various architectural strategies of regenerating the city center.

She is an active member of the team of researchers engaged in scientific research projects funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia. Her professional and scientific papers were published in national and international professional corpus at the conferences, monographs and journals.

Asistent mr Marko Nikolić

Marko Nikolić (1977), dipl.inž.arh., nakon završenih studija na Univerzitetu u Beogradu - Arhitektonskom fakultetu, pohađao je posle diplomске studije iz oblasti Zaštita, revitalizacija i proučavanje graditeljskog nasleđa. Magistrirao je na Univerzitetu u Beogradu - Arhitektonskom fakultetu (2009) sa temom: "Komparativna analiza i valorizacija principa i metoda zaštite i prezentacije na karakterističnim arheološkim lokalitetima u Srbiji". Trenutno završava doktorsku disertaciju na istom Fakultetu pod naslovom: "Primena principa zaštite i prezentacije graditeljskog nasleđa na srednjovekovnim utvrđenim gradovima u Srbiji".

Od septembra 2003. godine, zaposlen je na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu na Departmanu za arhitekturu u zvanju asistenta na predmetima: Istorija arhitekture i naseljavanja u Srbiji, Integrativna zaštita graditeljskog nasleđa, Istorija moderne umetnosti i dizajna, Istorija i teorija arhitekture, kao i na brojnim izbornim predmetima.

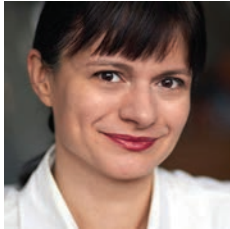
Profesionalno angažovanje usmereno je na istoriju i teoriju arhitekture – posebno u oblasti proučavanja i obnove graditeljskog nasleđa u Srbiji. Bio je angažovan na izradi studije LDPP Resava/Mlava u saradnji sa Svetom Evrope (2013). Objavio je više naučnih i stručnih radova u domaćim i međunarodnim časopisima, kao i u naučnim publikacijama.

Assistant Marko Nikolić, M. Sc in Architecture

Marko Nikolic (1977), dipl. ing. arch., after graduated the Faculty of Architecture University of Belgrade, he attended postgraduate studies in the field of Protection, Revitalization and Studding of Building Heritage. He got Master Degree at the Faculty of Architecture University of Belgrade (2009) with thesis titled: "Comparative Analyses and Valorization of Principles and Methods of Protection and Their Presentation in Characteristic Archeological Localities in Serbia". At this moment is finishing doctor thesis under the title: "Application of Protection and Presentation Principles of Building Heritage in Medieval Fortresses in Serbia".

From September 2003 works as assistant at the Faculty of Architecture University of Belgrade at Department of Architecture. He works on the subjects: History of Architecture and Settlements in Serbia, Integrative Protection of the Architectural Heritage, History of Modern Art and Design, History and Theory of Architecture, and a number of electives.

His professional engagement is directed to history and theory of architecture – particularly in the field of studding and renovation of building heritage in Serbia. He participate in study elaboration LDPP Resava/Mlava in cooperation with Council of Europe (2013). He published several scientific and professional papers in national and international journals and in scientific proceedings as well.

Docent dr Jelena Živković

Jelena Živković je docent na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Jedan je od rukovodilaca međunarodnog interdisciplinarnog programa unapređenja javnih gradskih prostora "Public Art Public Space". Uže oblasti njenog naučnog, stručnog i nastavnog rada su: urbana rekreacija i turizam, planiranje i dizajn otvorenih i javnih prostora, ekološki urbanizam.

Učestvovala je na više nacionalnih i međunarodnih istraživačkih projekata i rezultate publikovala u preko pedeset članaka, radova sa konferencija i poglavlja u monografijama. Koautor je knjige "Public art and Placemaking/Umetnost i kreiranje mesta: studija slučaja Gradska opština Stari Grad" (2008, sa Z.Đukanović) i kourednik publikacija "Citta, Fiumi, Margini Fluviali - Roma Belgrado" (2008, sa Z.Đukanović, R. Cherubini) i "Multitasking - Public Space 4 Public Art" (2008, sa Z.Đukanović, A. Bobić).

Assistant Professor Jelena Živković, PhD

Jelena Zivkovic is an Assistant Professor at the Faculty of Architecture University of Belgrade, where she graduated and obtained an MSc degree in architecture and urbanism. She is co-director of international interdisciplinary program - "Public art Public space". Her research interests, teaching responsibilities and work in practice include: recreation and tourism planning, open space and public art planning and design, ecological urbanism, urban waterfront development.

She has been involved in several national and international research projects and published over fifty research articles, conference papers and book chapters. J.Zivkovic is co-author of the book "Public art and Placemaking: case study of Stari Grad" (2008) (with Z.Đukanović) and co-editor of publications "Citta, Fiumi, Margini Fluviali - Roma Belgrado" (2008) "Multitasking - Public Space 4 Public Art" (2008) (with Z.Đukanović, A. Bobic).

Docent dr Nevena Vasiljević

Nevena Vasiljević, dipl.ing.pejzarh., docent je na Šumarskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Učestvovala je u međunarodnim projektima razvoja programa master studija Planiranje i upravljanje predelima (TEMPUS Joint European project, LENNE - Landscape Education for a New Neighbourhood of Europe), kao i u projektima bilateralne saradnje sa Odselkom za krajinsku arhitekturu Biotehničkog fakulteta Univerziteta u Ljubljani. Član je Upravnog odbora COST akcije FP 1204 Green Infrastructure approach: linking environmental with social aspects in studying and managing urban forests.

Planiranje i projektovanje u pejzažnoj arhitekturi je oblast u okviru koje se posebno bavi teorijom planiranja predela, procenom karaktera predela, vizuelnom procenom predela kao i zaštitom i upravljanjem kulturnih predela. Istraživački rad je publikovala u mnogobrojnim naučnim i stručnim člancima i radovima koji su izlagani na domaćim i međunarodnim konferencijama.

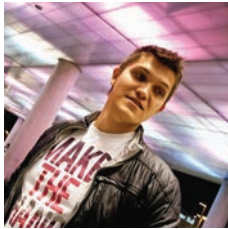
Koautor je publikacije Tipologija predela Beograda za potrebe primene Evropske konvencije o predelima (2008) koja je nagrađena na Salonu pejzažne arhitekture 2009. godine. Učesnik je mnogih okruglih stolova i radionica. Član je Udruženja pejzažnih arhitekata Srbije.

Assistant Professor Nevena Vasiljević, PhD

Nevena Vasiljevic is Teaching Professor at the University of Belgrade, Faculty of Forestry, Department of Landscape Architecture. She studied Diploma in landscape architecture at the University of Belgrade, Faculty of Forestry where she also gained her doctoral degree. She combined a career of an landscape architect with teaching, research, and writing. Gathered broad experience landscape planning and design in private, NGO, and public sector.

Worked in various environments, from capital cities (Belgrade, Podgorica, Kladovo), national parks (Djerdap, Fruška gora, Golija), and UNESCO sites in the mountain areas of Durmitor. Projects by her have been awarded at competitions and exhibited, and she has lectured and published in Serbia. She leads Master Landscape Studio and Landscape planning Theory - Methodology. At present, she is a member of the Serbian Association of Landscape Architects and Serbian Government Counsel of Landscape Convention Advisers.

Her special professional interests, at present, lay in the fields of the relationship between landscape and spatial (urban) planning, landscape character assessment and forest planning, and the use of new technologies in landscape planning.

Doktorant Dragan Marković, M. Arch.

Dragan Marković (1987) je student treće godine Doktorskih studija na Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Od 2009. godine je angažovan u svojstvu saradnika u nastavi na istom fakultetu, na departmanu za arhitekturu. Od 2012. godine je stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Svoje studentske i nagrađene konkursne radove izlagao je na brojnim kolektivnim izložbama. Jedan je od članova uređivačkog tima portala za arhitekturu „Super Prostor“ (www.superprostor.com).

Dragan Markovic M. Arch, PhD Student

Dragan Markovic (1987) is a third year student of PhD studies at the Faculty of Architecture, University of Belgrade. Since 2009 he was engaged as a teaching assistant at the Department of Architecture within the introductory courses, elective courses within the BA studies and design studio within the MA studies. Since 2012 year he is receiving a scholarship from the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia. His student and award-winning competition entries were exhibited at numerous group exhibitions. He is one of the four members of the editorial team of the architecture portal “Super Prostor” (www.superprostor.com).

Marija Obradović, M. Arch.

Rođena u Beogradu 1988. Završila Matematičku gimnaziju. Diplomirala na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu 2012. Angažovana kao demonstrator na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu od 2011 do 2013. Jedna od organizatora Letnje škole arhitekture u Petnici 2012. Trenutno živi i radi u Crnoj Gori.

Marija Obradović, M. Arch.

Born in Belgrade in 1988. Graduated from Mathematical Grammar School. She graduated from the Faculty of Architecture in Belgrade 2012th. Has been hired as an teaching assistant at the Faculty of Architecture, University of Belgrade from 2011 to 2013th. One of the organizers of the Summer School of Architecture in Petnica 2012th. Currently lives and works in Montenegro.

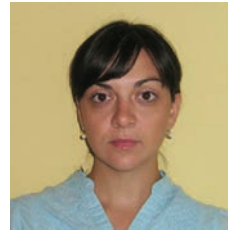

Doktorant Nataša Janković, M. Arch.

Nataša je rođena u Kruševcu 1985. Postala je Master inženjer arhitekture 2009. godine, student doktorskih studija na Univerzitetu u Beogradu - Arhitektonskom fakultetu. Stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije od 2010. do 2013. Trenutno angažovana kao istraživač-pripravnik i saradnik u nastavi na Arhitektonskom fakultetu. Nastava: saradnik na osnovnim i master studijama. Oblast istraživanja: savremeni grad i transformacije, dizajn i priroda, izgrađena sredina i kultura.

Natasa Jankovic, M. Arch, PhD Student

Nataša was born in Kruševac in 1985. Became M.Arch 2009, PhD student at the University of Belgrade - Faculty of Architecture. Scholar of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia from 2010th to 2013th. At the moment works as research assistant and teaching associate at Faculty of Architecture. Teaching: assistant at Bachelor and Master courses. Research: Contemporary city and urban transformations, design and nature, built environment and culture.

Andrijana Tljanić, M. sc. dipl. inž. pejz. arh.

Andrijana Tljanić, rođen 24.09.1982. godine u Kruševcu, gde je završila osnovnu i srednju školu - Gimnaziju. Završene osnovne studije na Šumarskom fakultetu 2008. godine, a potom Master studije na istom fakultetu na podmodulu za pejzažnu arhitekturu 2011. godine. Trenutno zaposlena kao nastavnik stručnih predmeta iz oblasti pejzažne arhitekture u srednjoj školi „Drvo art“ u Beogradu. Od 2011. godine na mestu sekretara Udruženja pejzažnih arhitekata Srbije. Učestvuje na raznim stručnim predavanjima i konferencijama u zemlji i inostranstvu.

Andrijana Tljanic, M. Sc in Landscape Architect

Andrijana Tljanic, was born on September 24th 1982 in Krusevac, where she attended elementary and high school – grammar school. She completed her undergraduate studies at the Faculty of Forestry in 2008, and then master studies at the same university on the sub-module of landscape architecture in 2011. She is currently employed as a teacher of vocational subjects in the field of landscape architecture in high school "Wood art" in Belgrade. Since 2011 she is a secretary of the Association of Landscape Architects of Serbia. She takes part in various lectures and conferences in her country and abroad.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

712.2:72.012(497.11)

711.4:551.583(497.11)

ПРЕДЕО игре - Кошутњак : принципи
архитектонског пројектовања у светлу
климатских промена = Playing Landscape -
Košutnjak : principles of architectural
design in the context of climate change /
уредник Ана Никезић = editor Ana Nikezić ;
[предговор Вера Павловић Лончарски ;
фотографија Реља Иванић ; превод на енглески
Александра Марјановић, Данило Берића]. -
Београд : Архитектонски факултет, 2013
(Београд : Цицеро). - 192 стр. : илустр. ; 25цм

Текст на срп. и енгл. језику. - Тираж 150. -
Предговор: стр. 10. - Биографије: стр.
186-191. - Библиографија уз сваки рад. -
Summaries.

ISBN 978-86-7924-116-0

1. Никезић, Ана, 1973- [уредник]

а) Планирање предела - Архитектонски
пројекти - Кошутњак б) Просторно
планирање - Климатске промене - Кошутњак
COBISS.SR-ID 204084492

Univerzitet u Beogradu - Arhitektonski fakultet
University of Belgrade - Faculty of Architecture